

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**Tabiiyetin Evrimi: Türk Hukukunda ve Mukayeseli
Hukukta Vatandaşlığın Tarihsel Analizi**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Alper Tamer

Haziran 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**Tabiiyetin Evrimi: Türk Hukukunda ve Mukayeseli
Hukukta Vatandaşlığın Tarihsel Analizi**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Alper Tamer

Danışman

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

Haziran 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Ahmet Alper Tamer tarafından hazırlanan "Tabiiyetin Evrimi: Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta Vatandaşlığın Tarihsel Analizi" başlıklı bu yüksek lisans tezi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Mahmut Doğan
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sezen Kama Işık
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 20/ Haziran /2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Ahmet Alper Tamer

ÖZET

Tabiiyetin Evrimi: Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta Vatandaşlığın Tarihsel Analizi

Tamer, Ahmet Alper

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Kamu Hukuku Programı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

Haziran 2023

Bu tez, vatandaşlık hukukunun tarihsel gelişimini tabiiyet ve vatandaş kavramlarının kökenleri ekseninde inceleyerek farklı ülkelerin vatandaşlık konseptlerinin oluşum, gelişim ve günümüzdeki aşamalarını aydınlatmak amacıyla hazırlanmıştır.

Tezin yazımında mukayese edilmek üzere seçilen ve günümüzde halihazırda varlığını sürdürmekte olan Afganistan, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Liberya ve Türkiye'nin yanı sıra tarihin tozlu sayfalarında kaybolmuş Nazi Almanyası'nın vatandaşlık hukukları incelenmiştir. Bu ülkelerin seçilme amacı tezde de görüleceği üzere vatandaşlık hukuklarının oldukça ilginç düzenlemeler içermesi veya tarihi olaylara şahit olmasıdır. Vatandaşlık hukuku her ne kadar uluslararası hukukun etkisiyle ortak noktalarda birleşse de tarihi süreç incelendiğinde her devletin günümüzdeki ortak ilkeleri benimseyene kadar aynı merdivenleri çıkmadığı gözlemlenmiştir. Siyasi ideolojinin, dinin, toplumun, kültürün ve coğrafyanın vatandaşlık hukuku üzerindeki yadsınamaz etkisi bu altı ülke özelinde belirgin bir vaziyet almıştır. Afganistan'ın İslam diniyle vatandaşlık hukukunu birleştirdiği ve hatta bazen seküler dokunuşlar yaptığı; Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiliz kralına başkaldırısıyla başlayan ve siyah-beyaz çekişmesiyle şekillenen olgunlaşma süreci; Çin'in milenyumlar boyu aynı coğrafyada Asya sömürgeciliği ve komünist-kapitalist çekişmesinde gelişen vatandaşlık kavramı; Liberya'nın siyahilerin üstünlüğünü savunduğu ve hukukun her alanını etkileyen normları; Nazi Almanyası'nın Aryan ırkını temel alan ve Yahudi karşıtlığı mihverindeki kısa ve öz yasaları ve elbette ki ülkemizin Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar nasıl bir tabiiyet ve vatandaşlık evrimlerinden geçtiği genel olarak vatandaşlık kavramının tarihiyle birlikte farklı bölümlerde ele alınmıştır.

Bu çalışma, multidisipliner bir yapıya bürünmüş vatandaşlık hukukunun diğer hukuk dallarıyla kıyas edildiğinde göz ardı edilemeyecek ayrı bir hukuk dalı olduğunu ve günümüzde halen gelişim gösterdiğini ve istikbalde de hukukun temel kavramlarından biri olacağını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tabiiyet, Vatandaşlık, Vatandaşlık Hukuku, Vatandaşlık Tarihi, Vatandaşlık Kuramı.

ABSTRACT

The Evolution of Citizenship: Historical Analysis of Nationality in Turkish Law and Comparative Law

Tamer, Ahmet Alper

LL.M. Dissertation, Department of Public Law

Public Law Programme

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

June 2023

This thesis aims to illuminate the historical development of citizenship law by examining the origins of the concepts of allegiance and citizenship, and to shed light on the formation, development, and current stages of citizenship concepts in different countries.

In the writing of the thesis, the citizenship laws of Afghanistan, the United States of America, China, Liberia, Turkey, and Nazi Germany have been selected for comparison. As will be evident in the thesis, these countries were chosen because their citizenship laws contain interesting regulations or have witnessed historical events. Although citizenship law converges in certain areas under the influence of international law, the historical process reveals that each state has taken different steps until adopting common principles in the present day. The undeniable influence of political ideology, religion, society, culture, and geography on citizenship law has taken a prominent position in the context of these six countries. Afghanistan's integration of citizenship law with the Islamic religion, sometimes with secular touches; the maturation process of the United States, which began with its rebellion against the British king and was shaped by the black-white conflict; China's concept of citizenship developed through centuries of Asian colonialism and communist-capitalist rivalry in the same geography; Liberia's norms advocating the superiority of black people and influencing all areas of law; the concise laws of Nazi Germany based on the Aryan race and centered around anti-Semitism; and, of course, how our country has undergone transformations in allegiance and citizenship from the Ottoman Empire to the present day. These topics have been addressed in different sections, providing an overview of the historical aspect of the concept of citizenship.

This study emphasizes that citizenship law, which has taken on a multidisciplinary structure, is a distinct field of law that cannot be ignored when compared to other branches of law. It highlights that citizenship law is still evolving in the present day and will become one of the fundamental concepts of law in the future.

Keywords: Subjectship, Citizenship, Citizenship Law, History of Citizenship, Theory of Citizenship.

ÖNSÖZ

Tarihte meydana gelmiş beşerî olayların her birini ayrı ayrı analiz ettiğimizde buluştuğumuz ortak nokta *insandır*. İnsanlık sürekli bir mücadele, savaş, çatışma, göç, devrim, isyan vb. şiddet içeren eylemlerin gölgesinde gelişim göstermiştir. İnsanlar arasındaki bu mücadelenin ekseriyeti bir grubun başka bir grubu kendinden farklı görmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ötekileştirme başlangıçta kabile, klan, aile, boy, oba gibi küçük toplulukların mihrindeyken; tarihsel süreç içerisinde daha da genişleyerek devlet eksenli bir konuma gelmiştir. Bilindiği üzere devletin unsurları *insan, toprak parçası* ve *egemenlik* olmak üzere üç parçadan oluşur. Bu unsurların hepsi eşit gibi görünse de aslında insan unsuru "*primus inter pares*"tir. Devletin insan unsuru farklı şekillerde tezahür edebilir. Bu tezahür bir kişiye bağlılık olan *tabiiyet* ve bir kişiden ziyade soyut ve yüce bir makam olan devlete bağlılık olan *vatandaşlıktır*. Vatandaşlık ve tabiiyet kavramları aslında o devletin insanlarının kim olduğunu değil, kim olmadığını belirten bir ötekileştirme aracıdır. Özetle, vatandaş kavramı sadece hukuki veya sosyolojik bir terim olmayıp insanlığın gelişiminin merkezidir. İnsanlar tek başına gelişemez, bir olarak gelişir. Bir olmak için de bir aidiyet ve bağlılık gerekir. Bir devlete aidiyet, insanlığın kaçamayacağı bir mefhumdur.

Bu çalışma yoğun emek ve desteğin ürünüdür. Bu kadar destek görmeseydim böyle bir emeği verecek kudreti kendimde bulamayabilirdim. Bu vesileyle, danışmanım sıfatıyla sadece "danışılacak" bir kişi olarak kalmayıp hayatımın manevi her bölümünde benim yanımda olan, destek veren, bana güvenen ve bu eserin ortaya çıkmasında ailem kadar emeğinin geçtiğini düşündüğüm, bana akademiye sevdiren ve bu yolda ilerleme şevkimi kazandıran saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet Nohutçu'ya; tez yazım ve kontrol aşamasında benden desteklerini esirgemeyen ve "Tez yazıyorum şu an dışarı çıkamam." dediğimde, "O kadar tez yazma daha zamanın var." gibi esprileriyle beni *güldürmeyen* arkadaşlarıma ve elbette ki tez yazarken bilgisayarımın başına gelip sessizce birkaç paragraf okuyup gözleri parlayan ve öğretmen kimlikleriyle bana yol gösteren *annem* ve *babama* her açıdan destekleri için saygılarımı, sevgilerimi ve şükranlarımı sunarım.

Ahmet Alper Tamer

Mersin, 2023

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
AVS	: Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezî İstihbarat Teşkilatı)
CUKC	: Citizen of the UK & Colonies (Birleşik Krallık ve Kolonilerinin Vatandaşları)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NSDAP	: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)
UNHCR	: United Nations High Commissioner for Refugees (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

*Merhum Dedem J. Kd. Bçvş. Celil ÖZCAN'ın
Merhum Anneannem Cevriye ÖZCAN'ın
Ebediyete irtihal etmiş tüm şehitlerimizin, gazilerimizin ve Türk ordusunun
Yüce Anısına...*

GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I.....	4
1. TARİHSEL GELİŞİM	4
1.1. Genel Olarak.....	4
1.2. Roma İmparatorluğu'nda Vatandaşlık.....	11
1.3. Antik Yunanistan'da Vatandaşlık	15
1.3.1. Sparta vatandaşlığı	16
1.3.2. Atina vatandaşlığı.....	17
1.4. Modern Hukukta Vatandaşlık	19
2. VATANDAŞ KAVRAMI.....	23
2.1. Genel Olarak.....	23
2.2. Milliyet-Vatandaşlık Ayrımı	26
2.3. Vatansızlık (Statelessness)	28
2.4. Kozmopolitanizm (Küresel Vatandaşlık veya Dünya Vatandaşlığı)	33
2.5. Onursal Vatandaşlık (Fahri Vatandaşlık)	37
2.6. Zenofobi (Yabancı Düşmanlığı)	38
2.7. Vatandaşlığın İki Modeli: Cumhuriyetçi ve Liberal	40
2.7.1. Vatandaşlığın İki Modeline Alternatif: Radikal Demokratik Vatandaşlık.....	42
2.8. Topluluk Vatandaşlığı.....	45
2.8.1. Avrupa Birliği	45
2.8.2. İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth).....	49
BÖLÜM II.....	55
MUKAYESELİ HUKUKTA VATANDAŞLIK KAVRAMI	55
1. Afganistan	55
1.1. Nizamname Dönemi (1920-1929).....	57
1.2. Usulname Dönemi (1932-1964).....	58
1.3. Kanunname Dönemi (1964-2021).....	61
2. Amerika Birleşik Devletleri.....	66
2.1. Kuruluş Dönemi	68
2.1.1. Dred Scott v. Sandford Davası	69
2.2. Yeniden Yapılanma Dönemi	70
2.3. Yeni Düzen ve Refah Toplumu Dönemi.....	74
3. Çin.....	77
3.1. 1980 Vatandaşlık Kanunu'nun Temel Prensipleri.....	84
3.2. 1980 Çin Vatandaşlık Kanunu'nun Analizi	87
4. Liberya	88
4.1. Liberya Vatandaşlığı	91
4.2. 1973 Yabancılar ve Vatandaşlık Kanunu'nun İlk Halinin Bazı Önemli Maddelerinin 2022 Değişiklikleriyle Mukayesesi	92
5. Nazi Almanyası	94
5.1. Nürnberg Yasaları	96
5.2. Nürnberg Yasalarını Oluşturan Kanunlar	98
5.2.1. Alman Kanını ve Onurunu Koruma Kanununun Bazı Önemli Maddeleri.....	98
5.2.2. Reich Vatandaşlık Kanununun Bazı Önemli Maddeleri	99

5.2.3. Reich Vatandaşlık Kanunu'nun Uygulanmasına Yönelik Ek Kararname	99
BÖLÜM III	100
TÜRK HUKUKUNDA VATANDAŞLIĞIN GELİŞİMİ	100
1. <i>İmparatorluk Dönemi</i>	100
1.1. Klasik Dönem.....	102
1.2. Tanzimat Dönemi	104
1.2.1. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin Hazırlanış Süreci.....	105
1.2.2. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin Bazı Maddeleri ve Nazîf Surûrî'nin Maddelere Dair Şerhlerinin Günümüz Türkçesine Çevirisi	107
1.2.3. Kanun-i Esasi'nin Tabiiyete İlişkin Yaklaşımı	114
1.3. II. Meşrutiyet Dönemi Vatandaşlık Hukuku Gelişmeleri	116
2. <i>Millî Mücadele Dönemindeki Gelişmeler</i>	120
3. <i>Cumhuriyet Dönemi</i>	123
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	141
EKLER.....	157
EK-1. REİCH VATANDAŞLIK KANUNU ORJİNAL METİN	157
EK-2. ALMAN KANINI VE ONURUNU KORUMA KANUNU ORJİNAL METİN	158
EK-3. NÜRNBERG YASALARININ ALMAN RESMÎ GAZETESİ " <i>REICHSGESETZBLATT</i> "TA YAYIMLANMIŞ BAŞLIK SAYFASI	159
EK-4. NÜRNBERG YASALARININ MÜTTEFİK KUVVETLER TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMİŞ İMZALI METİNLERİ.....	160

GİRİŞ

Vatandaşlık, bireyin bir devletle arasında zımnen gerçekleşen hukuki bir akittir. Birey, bu zımni antlaşmaya dayanarak devletin ona sağladığı koruma ve haklardan faydalanma hakkı ile vazife ve sorumlulukları yerine getirme yükümlülüğünü taşır. Tabiiyet ile vatandaşlık kavramlarının eş anlamlı olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu iki kavram pek çok ortak unsur barındırır da aralarında birbirlerine eşit kavramlar denemeyecek kadar içerik farkı vardır. Nitekim tabiiyet daha çok ulus devletlerin oluşmadığı, monarşilerin egemen olduğu, bireye geniş temel hak ve özgürlüklerinin tanınmadığı ve tanınsa bile bunların mutlak bir korumanın altında olmadığı modern dönem öncesinin bağlı bireylerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Tabi olan birey modern anlamda bir devlete bağlı olmaktan ziyade monarşilerdeki *kral*, *prens*, *marki*, *derebey*, *sultan* gibi soylu bir hükümdara bağlıydı. Hükümdar tebaasını korumak ve onları gözeterek hak ve özgürlüklerini güvence altına almakla yükümlüyse de modern hukukun oluştuğu dönem öncesi bu yükümlülüğün pek çok kez ihlal edildiği ve hatta uygulanmadığı gözlemlenmiştir. *Vatandaş* kavramının günümüzdeki konseptiyle oluşumu *Fransız İhtilali'ne* dayandırılrsa da bu ihtilal yalnızca bireylerin içinde biriken hak ve özgürlük arzusunun bir dışa vurumudur. Fransız İhtilali tarih kitaplarında genellikle "milliyetçilik akımını başlatmıştır" şeklinde genel bir tabirle ifade edilse de ihtiva ettiği ve bireylerin aklına sirayet eden içeriği oldukça geniştir. Nitekim milliyetçilik akımı aslında tabiiyete bir başkaldırıdır. Kendilerini bir şekilde benzer gören topluluklar kendilerinden farklı bir hükümdarın tebaası olmak yerine kendi kurdukları bir devlette kendi kendilerini yönetme isteğini açığa vurmuşlardır. Yani milliyetçilik akımı, imparatorlukları parçalarken dolaylı değil, doğrudan tabiiyete de savaş açmıştır. *Tebaa* kelimesi Hint-Avrupa dillerinde genellikle İngilizce *subject* kelimesi ve bunun diğer dillerdeki türevleriyle ifade edilir. Yani tebaa aslında hükümdarın bir öznesidir. *Vatandaş* ise *citizen* kelimesiyle, bir şehre, devlete, üstün bir soyut varlığa olan bağlılık ekseninde hükümdar ögesini dışlayacak bir anlama bürünmüştür. Sonuç olarak tabiiyet ve vatandaşlığın ikisi de bağlılık bildiren kavramlar olsa da bağlılığın yöneldiği nokta farklıdır. Bu farklılık bu iki terimin anlamdaş olmasını engelleyecek kadar manidardır.

Fransız Devrimi'ne müteakip XIX. yüzyıl ulus devletlerinin tarih sahnesinde yerini almasıyla Avrupa devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde modern anlamda

vatandaşlık hukuku kuralları uygulanmaya başlanmıştır. Bu devrimler çağında vatandaşlık hukukunun hızlıca oluşumu pek çok eksikliği de beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda *Tanzimat Fermanı*'yla ilk adımları atılıp *Islahat Fermanı*'yla olgunlaşan vatandaşlık hukuku, 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'yle yasal düzlemde yansımasını bulmuştur. Kanun-i Esasi'nin de vatandaşlığa ilişkin hükümler içermesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşlık hukuku ilkeleri büyük oranda belirlenmiştir. Bu hukukun oluşum silsilesine baktığımızda özellikle çok uluslu imparatorlukları oldukça hızlı etkilemesi manidardır. Yukarıdaki paragrafta değinildiği gibi vatandaşlık hukukunun oluşumu aslında bir imparatorluk içinde kendilerini benzer gören toplulukların bağı başka bir grupta daha kuvvetli olan hükümdara bir başkaldırısıdır. İmparatorluklar ırk, din, dil, etnik unsur, kültür vb. farklılıklar gözetmeksizin sınırlarında yaşayan her bireyi bazı ölçütlere göre hükümdarın tebaası kabul eden oluşumlar olduğundan böyle bir başkaldırının ilk olarak bunlarda patlak vermesi mantıklıdır. *Avusturya-Macaristan, Fransa, Çarlık Rusya* gibi imparatorluklar da benzer isyanların hedefi olmuştur.

XX. yüzyılın ilk yarısında cereyan etmiş iki büyük dünya savaşı, ekonomik buhranlar, sınırların değişimiyle devletler arasında meydana gelen mübadeleler, kapitalist ve komünist sistemlerin getirdiği işçi göçleri, savaşların etkisiyle Yeni Dünya'ya gerçekleşen göçler vb. pek çok faktör vatandaşlık kavramının daha kompleks hale gelerek revizyonunu gündeme getirmiş ve vatandaşlık hukukunun anayasa hukukuyla bağlarının yanında uluslararası hukukla da bağ kurarak güçlenmesini sağlamıştır. Vatandaşlık hukuku yerel hukuk düzeninden sıyrılıp ulus üstü ve ulus ötesi bir statüye büründükten sonra bu hukuk dalının multidisipliner hale gelmesi onun gelişimine en büyük katkıyı sağlamıştır.

Günümüzde her ülkenin vatandaşlık hukuk sistemleri farklılık arz etse de temel ilkeleri uluslararası antlaşmalarla belirlenmiştir. Vatandaşlık hukukunda asli ilkelerin benzer olması tali ilkelerin etkisini arttırmıştır. Nitekim asli ilkeler esasında uluslararası alanda ortak bir konsept belirlerken ülkelerin iç vatandaşlık hukuku düzenlerini tali ilkelerle şekillendirmesini sağlamıştır. Vatansızlığın azaltılması asli ilkelere verilecek en önemli örnektir. Modern ülkelerin büyük bir çoğunluğu vatansızlığa karşı sıfır tolerans hedefiyle hareket etmektedir.

Bu tezde, vatandaşlık hukukunun tarihi süreçte ne şekilde evrim geçirdiği, bu evrimin başlangıç ve dönüm noktaları ile kavramın doğuşundan günümüze kadar geçen süreçte meydana gelen değişimler ve bu kavramı etkileyen faktörler farklı ülkelerin vatandaşlık tarihleri ele alınarak incelenmiştir.

Tezin birinci bölümünün ilk kısmı, vatandaşlığın tarihsel gelişimine dair tanımlar, teoriler ve yorumlar içerirken bu kavramın çıkış noktası sayılan Roma İmparatorluğu ve Yunan şehir devletlerinden Atina ve Sparta'nın vatandaşlık konseptleri hakkında bilgiler verilerek günümüz modern vatandaşlık hukukunun Antik dönemle mukayesesi gerçekleştirilmiştir. İkinci kısımda, vatandaşlık ve vatandaşlıkla ilişkili kavramlara değinilmiş, bu kavramların birbirleriyle olan ilişkisi, farklılıkları ve etkileşimleri hakkında bilgiler verilerek kavramlar arasında bağlantı kurulmuştur. Devamında ise katmanlı vatandaşlığın modern hukuktaki en güzel örneği olan topluluk vatandaşlığına ilişkin İngiliz Commonwealth ve Avrupa Birliği örnekleri verilerek bu toplulukların vatandaşlık mefhumları özet bir şekilde okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, beş farklı ülkenin vatandaşlık kavramının tarihsel gelişimi dönemlere bölünerek veya ilgi çekici vatandaşlık kanunları teferruatıyla incelenerek okuyucu bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan, Liberya, Çin Halk Cumhuriyeti ve Nazi Almanyası mukayese açısından birbirinden çok farklı gözükse de aslında hepsinin vatandaşlık hukukunun gelişiminde Amerika Birleşik Devletleri'nin dolaylı veya doğrudan ne kadar etkili olduğu çarpıcı bir şekilde gözlemlenebilir.

Tezin üçüncü bölümünde, Türk hukukunda vatandaşlık kavramının tarihsel gelişimi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri başlangıç noktası kabul edilerek incelenmiş; Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'yle başlayan modern vatandaşlık hukuku serüvenimize II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Dönemi'nin etkileri de ele alınarak Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar vatandaşlık kavramının evrimine dair bilgiler özet şeklinde ancak bazı konularda teferruata girilerek okuyucuya sunulmuştur.

BÖLÜM I

1. TARİHSEL GELİŞİM

1.1. Genel Olarak

Vatandaşlık kavramının tarihsel gelişiminin doğru bir şekilde okunabilmesi için belirli sosyokültürel kabile bağlarının çözülmeye başlamasıyla dönüşüme uğrayan siyasi öznenin anlaşılması gerekir. Bu siyasi özne vatandaşlık kavramının süjesi olan *insandır* (Molavi, 2013: 35).

Bu dönüşüm, modern dönemden yüzyıllar önce antik şehirler ekseninde ortaya çıkarak toplumun sosyal kaynakların kullanımı ve bu kaynaklara erişim konusunda mücadele etmesiyle *devlet temelli* siyasi bir örgütlenme biçimine evrilmiştir. Vatandaşlık hakları biçimindeki sosyal hakların gelişimi fevkalade bir durum olmayıp şehir devletlerini oluşturan sosyal gruplar arasındaki mücadele ve rekabetin nihai ürünüdür. Bu kavram, gruplar arasındaki çatışmanın yeni haklar kazandırması ve önceden başka bir gruba verilmiş hakların kaybettirilmesiyle sürekli bir devinim sürecinde olgunlaşmıştır. Bu nedenle şehir devletlerinde yurttaşlık kavramı geliştikçe özgürlük, özerklik, medeniyet ve imparatorluk kavramları da tarih sahnesinde yerini almıştır (Turner, 1990: 203). Kasaba, köy, kırsal alan vb. yerleşimlerden kentlere yapılan göçler; uygarlık, kültür ve aydınlanma gibi kavramlarla ilişkilendirilerek *kentli sınıfın* oluşmasına ve bu sınıfın diğerlerinden ayrılarak onları *ötekileştirmesine* sebep olmuştur. Dolayısıyla, vatandaşlık kavramının kökünde yatan sebep, siyasi bir süje olan insanın diğer insanları ötekileştirmesidir. Bu ötekileştirmenin yarattığı *biz* ve *onlar* ayrımı evrilerek *vatandaş* ve *yabancı* kimliklerine bürünmüştür (Molavi, 2013: 35).

Modern vatandaşlık kavramı *evrensellik* ve *dahil etme* kavramlarıyla tasvir edilirken köklerini dayandığı ötekileştirme kavramından hiçbir zaman sıyrılamamıştır. Kavram, toprağın üzerinde büyüyerek yeni dallar oluştururken kökler de saçılarak ötekilerin cezalandırılması, sürgünü, kısıtlanması, asimilasyonu vb. pek çok terime

tutunmuştur. Vatandaşlık, toprağın altı ve üstündeki bu rekabetle büyür, yaşar, meyve verir ve gölgesinde insanları dış etmenlerden muhafaza eder. Ötekileştirmenin vatandaşlık kavramına temel teşkil eden etkisi günümüzde de sığınmacıların, mültecilerin, yabancıların, vatansızların, göçmenlerin dahil olduğu piramidin yatay ve dikey çerçevesini şekillendirmeye devam etmektedir (Molavi, 2013: 36). Jacques Rancière "*Vatandaş, kimlerin kendilerine dahil olduğu konusunda sorular ortaya koyan politik öznedir.*" demiştir. Rancière'e göre bir insanı diğerinden ayıran çizgilerin çizildiği nokta çok önemlidir. Bu çizgiler, politik hakların geçtiği noktadan çizilir. Çizgiler arasındaki boşluklar da vatandaşlık statüsünün pratikte nasıl uygulanacağına ilişkin normlarla doludur. Örneğin, yabancılara sağlanan haklar vatandaşların haklarıyla zaman zaman kesişebilse de yalnızca vatandaşlara tanınan ve yabancılarla paylaşılmayan haklar bu statünün sınırlarını belirler (Rancière, 2004: 303).

Ulus devletler vatandaşlık çerçevesini çizerken *devlet* ile *tebaa* veya *vatandaşlar* arasındaki ilişkiyi ölçüt olarak kullanır. Geleneksel vatandaşlık kavramı hem bir ulusa olan aidiyetin hem de bir devlete olan anayasal bağlılığın ifade edildiği kimlik ve hukukun kesişimi olarak tanımlanır. Vatandaş, devlet içindeki sivil katılım mekanizması olarak devlet kurumları tarafından tahsis edilen ve korunan haklara, ayrıcalıklara ve özgürlüklere erişim sağlayan ve talepte bulunma kudretini bu *sosyal üyelik* statüsünden alan kişidir. Bir kurum olarak vatandaşlık pek çok sosyal topluluğun birleşiminden oluşur. Kamu mal ve hizmetlerine erişimin yanı sıra devlete katılım da bu kolektif, siyasi, medeni ve sosyal hakların kullanılmasıyla gerçekleşir. Nitekim yalnızca eğitim, sağlık, çalışma vb. negatif ve pozitif haklar değil; seçme, seçilme, vergi verme, kamu hizmetine girme gibi haklar da bu sosyal üyeliğin içerisindeki haklar olarak tezahür etmiştir (Molavi, 2013: 23).

İngiliz sosyolog T.H. Marshall, vatandaşlığa ilişkin hakları üç bileşene ayırarak klasik yurttaşlık teorisinin ana hatlarını çizmiştir. Bunlar: 18. yüzyıl medeni haklar, 19. yüzyıl siyasi haklar ve 20. yüzyıl sosyoekonomik haklardır. *Medeni haklar*, birey için vazgeçilmez olan temel hak ve özgürlükleri içerir. *Siyasi haklar*, siyasi gücün kullanımına katılmaya yönelik hakları ifade eder. *Sosyoekonomik haklar* ise refah, güvenlik ve kamu ayrıcalıklarından yararlanma hakları ekseninde devletten bir şey isteyebilme imkânını verir (Marshall, 1950: 10-11).

Marshall'ın vatandaşlık teorisi, XVII. yüzyıldan beri farklı yönlerle ve çeşitli derecelere doğru gelişerek toplumun tüm üyelerinin ayırım gözetilmeksizin eşit olduğu, farklılıkların da *vatandaşlık pelerini* altında gizlendiği kapsayıcı bir duruma evrilmiştir. Elbette bu klasik liberal vatandaşlık modelinde kimlik, hak ve katılımın temel kaynakları olan etnik köken, kültür, cinsiyet, sınıf ve dinin bir açıklaması yoktur. Bu sayılanların tümü giderek globalleşen toplumda halihazırda mevcut olan kimlik problemlerini daha karmaşık hale getirmiştir. Bununla birlikte Kuzey Amerika ve Avrupa'daki liberal-demokratik ülkeler, vatandaşlığı *çağdaş bir farkındalık* addederek ve vatandaşlığın sağlanmasında aile, kabile, nepotizm, otorite gibi güç unsurlarının etkisini yok sayarak modern bir devrim gerçekleştirmiştir. Bu durumu genel bir tabirle açıklarsak Batılı liberal-demokratik toplumlarda vatandaşlar, haklarını diğer vatandaşlarla eşit şekilde kullanan hak sahibi öznelerdir. Böylece hiçbir birey veya zümre, vatandaşlık haklarını haiz olduğu için diğer vatandaşlardan daha yüksek statüde bulunmamaktadır. Vatandaşlık, *eşitler arasında üstünlük değil, üstünlerle diğerleri arasında eşitlik* sağlar. Batılı liberal-demokratik toplumlarda modern vatandaşlık kavramı her zaman bu şekilde gerçekleştirilip uygulanmasa da bu durumun teferruatı her bir devletin vatandaşlık modellerinin ayrı ayrı incelenmesiyle aydınlanabilir. Günümüzde, vatandaşlık tanımına esas alınan ilişki insanın başka bir insana karşı durumu değil, insanın siyasi bir topluluk olan devletle arasındaki yasal bağının sınırlarıdır. Bu yasal bağının niteliği de devlet düzeninin tanımlanmasında önemli rol oynamaktadır (Molavi, 2013: 24).

Perikles döneminde Atina'da yaşayan demokrat Yunanlar için şehir devletinin insani gelişime en ve tek uygun yer olduğu tarihçiler tarafından sıklıkla belirtilmiştir. Aristoteles, vatandaşlık tarihi açısından oldukça önemli kabul edilen *Politika* eserinde şunları söylemiştir: "*Devlet, doğanın bir yaratımıdır ve insan da doğası gereği politik bir hayvandır. Bu nedenle devletsiz olan bir insan tesadüfen değil ama zorunluluk gereği ya insanlığın üstündedir ya da altındadır. O, Homer'in belirttiği gibi savaş sevici, kabilesiz, kanunsuz ve kalpsiz dışlanmış bir varlıktır. Devletsiz insan, dama oyununda korumasız kalmış bir taşla kıyaslanabilir.*" (Aristotle, 2008: 1-10). Yine devamında "*Başkalarıyla bir topluluk oluşturamayan veya kendi kendine yeterli olduğunu düşündüğü için buna ihtiyaç duymayan birisi ya insanlığın altında bir canavardır ya da bir tanrıdır.*" (Aristotle, 2008: 14-15). Aristotle bu söylemleriyle bir

tabiiyeti, aidiyeti, bir toplum nezdinde haklara, özgürlüklere, yükümlülüklerle sahip olmayı *insancıl* bir meziyet olarak görmektedir. İnsanların sosyal varlıklar olduğu ve kendi kendilerini yalnızca bir yere kadar idame ettirebileceğini kabul eder. Tarihi süreç incelendiğinde de bir toplumun gelişiminin birlik, beraberlik ve bağlılık unsurlarıyla ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. *Birlikten kuvvet doğar* atasözündeki kuvvet de dışarıya medeniyet, teknoloji, savunma, yönetim, refah olarak yansıyarak insani gelişime anahtar görevi görmüştür. McAfee'ye göre sayılan bu dinamikler tek taraflı değildir. Yani sadece vatandaşlar devletten yararlanmamaktadır. *İnşacı (konstrüktivist)*¹ teorisyenlerin ortaya koyduğu gibi *vatandaş-tebaa* ile *devlet* karşılıklı bir yaratım döngüsüne sahiptir ve her biri diğerinin mütemmim cüzüdür (McAfee, 2000: 3).

Topluluğun bir kesiminin diğer kesiminden yasal, sosyal ve siyasi açıdan korunmasına ve egemen gücün keyfi eylemlerinin engellenmesine dayanan klasik liberal vatandaşlık, bireylerin temel haklar ve yükümlülükler ekseninde resmî olarak tanımlanmış eşitlik altında, ulus devlet içerisindeki pasif ve aktif üyeliği (Janoski ve Gran, 2009: 13-14) olarak tanımlanır. Vatandaşlığa ilişkin bu nitelendirmelerin incelenmesinde fayda vardır. İlk olarak bir ulus devlete bağlılık olarak vatandaşlık; yabancılara, yabancı vatandaşlara ve yurttaş olmayanlara göre tanımlanır. İkincisi, vatandaşların pasif hakları ile politik ve ekonomik durumlara katkıda bulunarak bunları etkilemeye yönelik aktif yeteneklerinin ayrımı önemlidir. Bunun sebebi her iki unsurun da vatandaşın ulus devlet nezdindeki temsili ve katılımı açısından gerekli olmasıdır. Üçüncüsü, vatandaşlık haklarının ulusüstü, global karakterinin yasalarla resmî olarak benimsendiği ve bu karakterin tüm üyeler için eşit derecede uygulanabilir ve erişilebilir olduğunun anlaşılmasıdır. Bu da bizi vatandaşlık kavramını anlama açısından dördüncü özelliğe sürükler. Yani vatandaşlık, sosyal düzen içinde hak ve yükümlülüklerin dengelenerek üyelerin kendi arasında eşit olduğuna ilişkin beyanıdır. Liberal vatandaşlık teorisinin son ve en önemli özelliği ise *bireyciliğe* vurgudur. Gerçekten de bireye yapılan vurgu liberal teorinin temel taşı olarak onun sadece vatandaşlık konusunda değil diğer tüm hak vb. sosyal düzenlemelere etkisinde de görülmektedir. Bireyin öncelik vurgusu devletin, vatandaşın gelişiminde *gölge etmeme, engellememe, sınırlamama* şeklinde kendini gösterir (Schuck, 2009: 134). Bu

¹ Konstrüktivizm, öğrenim ve bilgi edinme sürecine bireyin aktif katılım sağlaması gerekliliğini savunan teori ve felsefi terimdir.

vurguya aykırı bir iktidar müdahalesinin mevcudiyeti durumunda hakları, öncelikleri ve özgürlükleri tehlikeye giren liberal modelin vatandaşları kümelenip kuvvetlerini birleştirerek kendi haklarını koruma adına meydan okuyan bir gerilim, devrim veya ihtilale başvurur.

Bryan S. Turner, vatandaşlık kavramının her zaman şehir devletinin siyasi çerçevesine bağlı olmadığını belirtmek için Antik Roma'ya atıfta bulunarak şunları söylemiştir: "*Kinikler² ve Epikürcüler³, Aristoteles felsefesinin daha kolektif erdemlerinden ziyade bireysel otonomi ve etik gelişim fikirlerine daha fazla önem vermeye eğilimliydi. Vatandaşların yükümlülüklerini yeniden formüle edenler ise Stoacılar. Stoacı disiplin, tutumluluk ve çalışkanlığın Roma İmparatorluğu'ndaki boyutunu ve Polis'in sosyal erdemlerini benimsemeyen İmparatorluğun değişen siyasi konjonktürünü yansıtmıştır.*" (Turner, 1990: 202).

Turner'ın yukardaki tanımıyla betimlenmek istenen vatandaş ile şehir devleti arasındaki bağı bulanıklaştıran şeyin Roma İmparatorluğu'nun topraklarını genişletmesi olmasına rağmen günümüzde vatandaşlığın evriminin ana sebebi globalleşen dünyada vatandaşların bir toprağa bağlı kalmadan *yurtsuz vatandaş* olarak kabul edilmesine yönelik modern eğilimlerin yükselişte olmasıdır. Aslında modern vatandaşlık kavramı çoğu devletle ilişkilendirilebilecek pek çok unsuru ihtiva eder. Bu kavramın devlet çerçevesi dışında artan gelişimi iki ana dönüşüm ilkesinden kaynaklanmaktadır: Birincisi; *deregülasyon⁴, ekonomik özerklik* gibi resmî vatandaşlık yerine etkin vatandaşlığı öngören ve vatandaşlık normlarının da buna yönelik düzenlenmesini içeren değişikliklerdir. Bu ekonomik globalizasyon, ulusal mahkemelerin uluslararası mevzuatı kullanmasına izin veren pek çok hükmün kanunlarda yer edinmesi gerekliliğini savunur (Sassen, 2009: 277). İkincisi, yine globalizasyondan kaynaklanan ulus-devlet modellerinin dışındaki gelişmelere atıfta bulunur. Bu teori, bir devlet içerisindeki dönüşümlerden ekonomik, siyasi, sosyal vb.

² Kinikler; zenginlik, kudret, ün gibi bütün maddi ve manevi insani duyguların terk edilip her şeyden uzakta yaşayarak inzivaya çekilmeyi benimseyen bir fikir akımı olan *kinizmin* temsilcileridir.

³ Epikürler; insanın üzüntü, kaygı gibi acı veren duygulardan kaçınıp mutluluk ve hazzı ulaşmasını savunan *epikürizmin* temsilcileridir.

⁴ Deregülasyon veya *kualsızlaştırma*, belli ekonomik veya sosyal olgular üzerinde devlet denetiminin tamamen veya kısmen kaldırılmasını savunan teoridir.

birçok etkene göre güçlenerek kendini ayrı hissedenden ve devlet nezdinde temsil edilen bir ulusla zorunlu olarak eşit ve özdeş olmaya gitgide isteksiz olan çok sayıda aktörün, grubun ve topluluğun ortaya çıkmasıyla birlikte *ulus-devlet vatandaşlarının yasadaki münhasır yurttaş kavramı olmaktan çıkarılmasını* savunur (Sassen, 2009: 278).

Kişinin vatandaşlık kavramını, sınırlandırma veya bastırma aracı olarak mı ya da siyasi süjenin kendini koruma, direnme ve özgürleştirme aracı olarak mı anladığı yurttaşlık kavramının bölgeselleştirilmiş katı bir yasal statüden mi yoksa çok yönlü bir uygulamadan mı kaynaklandığı sorusunun cevabına bağlıdır. Engin Işın, siyasi olarak dinamik ve tarihi süreçle bağlantılı vatandaşlık kavramı anlayışının "*vatandaşlık nedir?*" yerine "*neye vatandaşlık denir?*" sorusuyla yeniden formüle edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Işın'a göre böyle bir odaklanma, vatandaşlığın öncelikle hukuki veya fiili bir ilişki olarak yorumlanması açısından katalizör görevi gören çeşitli çıkar ve unsurların daha dikkatli bir şekilde incelenmesine neden olacaktır. Vatandaşlığın yasal statü ve uygulama olmak üzere iki farklı yorumu olmasına rağmen bu kavramlar birbirinden tamamen ayrı olmayıp birbirini tamamlayan ilişkili terimlerdir. Vatandaşlığın resmî bir statü olarak anlaşılması *ikamet, vatandaşlığa kabul, sınır dışı etme, göç, vatandaşlıktan ıskat, vize, pasaport* gibi kapsayıcı özel dinamiklere ve yazılı kurallara odaklanır. Bu anlayış, vatandaşlığın *jus sanguinis (kan esasıyla vatandaşlığın kazanımı), jus soli (toprak esasına göre vatandaşlık kazanımı)* veya *jus domicilii (vatandaşlığa kabulle kazanım)* olmak üzere üç yoldan biriyle kazanılmasına dayanmaktadır. Bu ilkelere ayrı olarak *jus doni* olarak bilinen yatırım yoluyla vatandaşlığın elde edilmesi ilkesi de vatandaşlığın kazanım yollarından biri olarak pek çok akademisyen tarafından benimsenmiştir (Isin, 2009: 369) Buna karşılık, vatandaşlığın bir uygulama olarak anlaşılması genellikle entegrasyon, çok kültürlülük, birlikte varoluş, tanınma, milliyetçilik ve ulusötesilik gibi siyasi ve sosyal değişimleri odak noktası varsayar. Bunların toplum olarak yeniden yapılanmış, siyasi olarak bir hedefe güdümlenmiş ve yavaş yavaş evrilen yasal süreçler olarak ele alınması, bu tür uygulamayı benimseyen devletlerin vatandaşlık alanlarını ve buna ilişkin eylemlerinin vurgulanmasını gerektirir. Tüm bunların yanı sıra vatandaşlığın nasıl yorumlandığına bakılmaksızın yasal ve fiili unsurların birbirlerini tamamladığını ima eden ve ulus devletle bu ilkeler arasında temel bir bağlantı olduğunu öne süren teoriler de mevcuttur.

Vatandaşlık terimi genellikle hukuk sosyolojisinin içerisinde incelenen bir kavram olarak karşımıza çıkar. İlk olarak XIV. yüzyılda kullanılan kavram, yalnızca bir hükümetin idaresinde yaşayan insanları vurgularken sonraları, XVI. yüzyılda, evrilerek bir topluluğa olan aidiyet, üyelik hakkı gibi tanımlarla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise kavram, bireylerin bir dizi sorumluluk ve yükümlülüğe sahip olsa da birey olarak kendini ayrı tutabilen, kendi özgür iradesiyle düşüncelerini açıklayabilen ve kendini temsil edebilen bir şekle bürünmüştür. Böylece modern vatandaşlık kavramı bireyselliğin öne çıkmasıyla son şeklini alarak siyasi süje olan insanın kendisinin siyasi gücünün farkına varmasını sağlamıştır. Noëlle McAfee bu durumu *"Günümüz vatandaşlık konsepti bireyciliğin ortaya çıkışına dayanır."* cümlesiyle açıklamıştır (McAfee, 2000: 13).

Tarihsel olarak vatandaşlık kavramının gelişimi, Klasik Antik Çağ'ın Roma İmparatorluğu ile Yunanistan'ın şehir devletlerinin gelişimi ile bağlantılıdır. Antik Çağ'da şehir devleti, dış tehditlere ve iç kalkışmalara karşı toplu bir sigorta işlevi gören, özgür ve rasyonel insanlar için güvenli bir kamusal alandı. Antik Yunan ve Roma toplumlarında egemen sınıf hem üretim hem de kişisel hizmetleri için doğrudan ve büyük ölçüde köle gücüne bağımlıydı. O dönemde vatandaş teriminin kapsadığı kişiler, büyük tarım arazilerinde köleler çalıştırarak gelir elde eden şehirli egemen sınıftı. Ayrıca bir bireyin özgür doğup doğmamasının hiçbir önemi de yoktu. Köleler arasında ırk, sınıf, inanç ayrımı gözetilmiyordu. Özgür bir kişi borcunu ödeyemediği takdirde borçlu olduğu kişinin kölesi durumuna da düşebilirdi. Ancak köleler genellikle savaşlar sonucu fethedilen topraklardan ele geçirilen insanlardan oluşuyordu (Gouldner, 1965: 86-87).

Vatandaşlık haklarına erişim yalnızca Polis'in emretme ve yönetme yetkisini haiz üyelerine verildiği için kadınların, kölelerin ve çocukların tabi olduğu statüyü açıklayan bir terim mevcut değildi. Köleliğin varlığını meşrulaştırmaya çalışan klasik felsefi düşünce, vatandaşlık hukukunda bu grupların ayrı tutularak çağlar boyu dışlanmasına yönelik bir teamül oluşturdu (Finley, 1960: 164-166). Elbette antik dünyanın hiyerarşik yapısı, köle ve köle olmayanlar arasındaki basit ayırmadan çok daha karmaşık nitelikteydi. Erken Cumhuriyet Dönemi Roma'sında başlıca toplumsal

bölünme *patriciler*⁵ ve *plebler*⁶ arasındaydı. Patrici sınıfı ordunun oluşumunda ve komutasında önemli rol oynayan büyük toprak sahibi asilzadelerden oluşuyordu. Plebler ise bu egemen sınıfın topraklarında çalışan ve siyasi hayattan tamamen dışlanmış köylülerden meydana gelmekteydi (Turner, 1990: 201-203).

1.2. Roma İmparatorluğu'nda Vatandaşlık

Roma yurttaşlığı, Batı kültürünü etkileyen önemli kavramlardan bir tanesidir. Roma vatandaşları, Yunan şehir devletlerindeki gibi yalnızca *Polis* içerisinde hak ve yükümlülüklerle sahip değildi. Romalılar nerede bulunursa bulunsun bu kimliğin verdiği ayrıcalıkları kullanabilmekteydi. Atinalı bir vatandaşın, Atina topraklarından ayrılması durumunda vatandaşlık korumasından yararlanacağına dair hiçbir güvence yoktu. Greklere göre vatandaşlık evrensel bir temsil hakkı sağlayamazdı. Yunan düşünürler, insanların eşit olmadığını ve yalnızca azınlıkta olan bir grubun iyi bir hayatın tadını çıkarmaya hakkı olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, *hayatın tadını çıkaracak* bu insanlar da seçilerek *vatandaş sepetine* dahil ediliyordu. Romalılara göre ise vatandaşlık bir sözleşme niteliğindedir. Roma vatandaşlığı, vatandaşlarına imparatorluğun her bölgesinde açıkça tanınmış pek çok hak ve özgürlük vadeliyordu. Roma İmparatorluğu'nda vatandaşlık kişiye sıkı sıkıya bağlı olduğundan Romalı birey, Sicilya, Mısır, İtalya veya Kudüs imparatorluğun hangi eyaletinde olursa olsun "*Civis Romanus sum!*"⁷ diye gururla haykırma hakkına sahipti (Bloom, Crapster ve Dunkelberger, 1958: 59-60).

*St. Paul*⁸ için anlatılan hikâye de Roma vatandaşlığının imparatorluk içinde evrensel olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Nero'nun imparatorluğunun sıcak bir gününde, Kudüs'te, Yahudi tapınağında bir kargaşa meydana geldi. Roma garnizonu olay yerine vardığında halk bir adamı linç ediyordu. Romalı askerler adamı yakalayıp karargâha dönmek için yola çıkarken

⁵ Patriciler, Antik Roma'da aristokratlardan oluşan seçkin gruptur.

⁶ Plebler, Antik Roma'da patricilerin dışında kalan sosyal sınıfı temsil eden gruptur. Genel olarak *halkı* ifade eder.

⁷ "Ben Roma vatandaşım!" (La.)

⁸ St. Paul (veya Tarsuslu Pavlus, Saul), Hz. İsa'nın vaazlarını ekseriyeti pagan inancına sahip Roma İmparatorluğu vatandaşlarına ilk kez öğreten *Yahudi* kökenli din adamı, misyoner, elçi, havari ve vaizdir. St. Paul'un adını taşıyan ve 12. yüzyılın başlarında ilk halinin inşaatı tamamlanan bir kilise günümüzde halen Mersin ilinin Tarsus ilçesinde ziyaret edilebilmektedir.

öfkeli kalabalık adamın cezalandırılması için bağırıyordu. Romalı komutan (tribunus) adama adını sordu. Adam, Yunanca konuşarak kendisini "*Kilikya bölgesinde yaşayan Tarsuslu Yahudi Paulus*" olarak tanıttı. Tribunus, adamdan daha fazla bilgi alabilmek ve kendisini halkın neden linç ettiğini öğrenmek üzere askerlerine adama işkence etmelerini emrederek uzaklaşmaya başladı. Paulus, askerler üzerine gelirken "*Bir Roma vatandaşının işkence görmesi doğru mu?*" diye bağırdı. Bunu duyan tribunus, Paulus'a dönerek "*Söyle bana sen Romalı mısın?*" dedi. Paulus'un "*Evet!*" yanıtı üzerine tribunus "*Sen de benim gibi büyük miktarda para vererek mi vatandaş oldun?*" diye sordu. Paulus "*Hayır, ben doğuştan Romalıyım!*" diye cevap verdi. Tribunus, adamın işkence görmesi için verdiği emri geri çekerek onu bir grup askerin refakatinde *Kayserya* valisinin mahkemesine nakletti. Paulus, bu mahkemenin yargı yetkisine itiraz ederek kendisinin bir Roma mahkemesi tarafından yargılanması gerekliliğini belirten bir mektupla imparatora başvurdu. İmparator Nero, kendisine ulaşan mektuba istinaden vatandaş olduğunu iddia eden kişinin derhal Roma'ya gönderilmesini emretti. Vali "*Sezar'a başvurduğunuz, Sezar'a gönderileceksiniz.*" diyerek Paulus'u bir gemiyle Roma'ya gönderdi (Dolganov, 2021: 185-186).

M.S. I. yüzyılda gerçekleştiği rivayet edilen bu olay, M.S. 212 tarihli *Constitutio Antoniniana*'dan⁹ önce Roma İmparatorluğu'nda ayrıcalıklı bir statü olan Roma vatandaşlığı hakkında birkaç temel soruyu ortaya çıkarmaktadır. Kendi topraklarının çok ötesine seyahat eden Helenik bir Yahudi'nin, Roma vatandaşı iddiasında bulunması ve yetkililer tarafından bu iddianın sorgusuz sualsiz kabul edilmesinin sonuçları nelerdir? Roma vatandaşlığı imparatorluğun hâkim olduğu bölgelerde ileri sürüldüğünde imparatorluk görevlileri bu iddiaları doğrulamak için ne yapabiliirdi? Vatandaşlık statüsü bir resmî belgeye dayanmak zorunda değil miydi? Görevliler, hatalı veya hileli beyanları nasıl tespit edebilirdi? Tarihi arşivler incelendiğinde Romalı yetkililerin, bireylerin kendi statülerine ilişkin resmî kayıtlar sunmalarını talep etmedikleri ve böyle bir belgenin varlığının kişilere ayrıcalık sağlamadığına yönelik geniş bir fikir birliği mevcuttur. Ancak, belgeyle kanıt zorunluluğun *yasal olarak* gerekli olduğu tek Roma eyaleti Mısır'dı. Mısır'ın neden istisna kabul edildiği tam

⁹ *Constitutio Antoniniana* (Antoninianus Anayasası), M.S. 212 yılının temmuz ayında imparator Caracalla tarafından ilan edilen ve başta vatandaşlık hukuku olmak üzere sosyal hayata ilişkin pek çok konuda hükümler içeren fermanıdır.

olarak bilinmese de imparatorluğun başkentten uzak en gelişmiş denizaşırı toprağının denetimi konusuna önem verdiği ve bu nedenle her türlü beyanının kayıtlı belgeye dayanması gerektiğine dair pek çok prosedür olduğu tahmin ediliyor (Dolganov, 2021: 195).

M.S. 212 yılında, imparator *Marcus Aurelius Antonius (Caracalla)*, imparatorluk sınırlarındaki tüm özgür insanların Roma vatandaşı olduğuna dair bir ferman yayınladı. Fermanın imparatorlukta hızla yayılmasıyla vatandaşlar *tria nomina*¹⁰ bölümlerinden olan *nomenlerini Aurelius* olarak değiştirerek imparatora hürmetlerini göstermeye başladılar. Bu olayı anlatan yalnızca birkaç doğrudan kaynak mevcuttur. Olaya dair bilgiler *Ulpian'dan*¹¹ kısa bir alıntı ve *Cassius Dio'nun* yazdığı bir metinden ibarettir. Dio'nun aktardığına göre Caracalla'nın *Antonius Anayasası* olarak adlandırılan bu fermanı yayınlamasının sebebi *açgözlülüktü*. Resmiyette imparatorluk halkını onurlandırıyor gibi gözükse de imparatorun asıl amacının miras ve vergi gelirlerini arttırmak olduğu belirtiliyor. Roma'da *miras vergisinin (vicesima hereditatium)* yalnızca Roma vatandaşlarına özgü bir kurum olması da bu tahmini destekler niteliktedir. Antonius Anayasası'nı içeren papirüsün 1902 yılında keşfedilerek 1910 yılında P.M. Meyer tarafından tercüme edilmesi cevaptan çok daha fazla soruyu beraberinde getirmiştir. Papirüsün iyi korunmamış olması ve yorumlanması için gerekli bazı bölümlerin eksik oluşu fermanın anlaşılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Antonius Anayasası'nın kozmopolit bir metin mi yoksa yeni bir mutlakiyetçiliğin anahtarı mı olduğu konusunda cevaplar elde edebilmek için pek çok restorasyon girişiminde bulunuldu. Yine de papirüs tam anlamıyla çözülemeyerek Antonius'un niyeti bazı tahminler ve olgular ışığında değerlendirilmek zorunda kaldı. Metin tam aydınlatılamasa da bu fermanın Roma vatandaşlığı için oldukça önemli bir belge olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Roma toplumunda, Roma vatandaşları ve

¹⁰ *Tria Nomina*, Roma'da yurttaşları yabancılardan ayırmak için kullanılan *üç isim alma* geleneğidir. *Tria Nomina*; *praenomen*, *nomen* ve *cognomen* olmak üzere üçe ayrılır. Örneğin, Jül Sezar'ın ismi *Gaius Julius Caesar'dır*. Praenomen, doğan bireyin kendi adıdır ve ebeveyni tarafından verilir. Nomen, bireyin ait olduğu klanın ismidir. Cognomen ise bireyin kendi hak ettiği veya başkaları tarafından verilen unvandır. Sezar unvanı, Gaius'a Roma'nın imparatoru olduğu için verilmiştir.

¹¹ Ulpian, II. ve III. yüzyıllarda yaşamış Roma İmparatorluğu'nun en önemli hukukçularından biridir.

*peregrine*¹² arasındaki köklü ayrımın ortadan kaldırılması, Roma vatandaşlığı kavramını yeni bir şekle büründürmüştür. Bu olay, bazı tarihçilerin M.S. 212'yi Roma vatandaşlığı kavramının sonu olarak görmesine veya bu vatandaşlığın değerini sorgulamasına yol açmıştır. Bazı akademisyenler için ise Caracalla'nın fermanı çok önemli değişiklikler getirmiyordu. Ancak, bu fermanın vatandaşlık hukukunun gelişimine olan en önemli etkisi; farklı tarihi, milli ve kültürel geçmişe sahip milyonlarca insanı kapsayan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında tarihte ilk kez vatandaşlık nezdinde üniter bir oluşum gerçekleştirmesidir (Besson, 2017: 199-200).

Civitas (çoğul *Civitates*), Antik Roma'da *yurttaşlık* anlamına gelen Latince kökenli kelimedir. Roma vatandaşlığı, her iki ebeveynin de Roma vatandaşı olması halinde doğumla kazanılmaktadır. Ancak, bunlardan biri -genellikle anne- "*connubium*"lu (evlenme hakkı), bir *peregrinus* (yabancı) olabilirdi. Ayrıca vatandaşlık, generaller ve imparator tarafından da verilebiliyordu. M.Ö. III. yüzyılda plebler, patricilerle eşit oy hakkı elde ettiler. Ancak bu hak, Roma meclisi tarafından getirilen mülkiyete göre oy ilkesiyle fiilen zayıflatılmış oldu. *Civitas*, *jus honorum* (kamu görevine girme) ve *jus militiae* (askerlik hizmetinde bulunma) gibi haklara da sahipti. Elbette bu haklar da yine mülkiyet niteliğine göre sınırlandırılmıştı. Roma İmparatorluğu, İtalya'da nüfuzunu genişletirken *ius Latii*'ye (Latin hakları)¹³ sahip topluluklarda veya özerk belediyelerde yaşayanlar oy hakkı hariç Roma vatandaşlarına tanınan çoğu hakkı elde etmişti. Ayrıca, Roma şehrine taşınan Latin kökenli müttefikler de imtiyaz hakkı dahil olmak üzere tüm vatandaşlık haklarını kazanmaktaydı. Bir antlaşma ile Roma İmparatorluğu'na bağlı olan *socii*ler¹⁴, Roma vatandaşlarına tanınan haklardan faydalanamıyordu. Ayrıca, eğer antlaşmaya hüküm konulmuşsa akdin şartlarına uygun olarak aynı Roma vatandaşları gibi askerlik hizmetinde bulunmak ve vergi veya haraç ödeme yükümlülüğüne katlanmak zorundaydılar. Bu koşullar altında hakları giderek zedelenen *socii*ler ayaklanarak *socii* kelimesine istinaden *Sosyal Savaş* (*bellum*

¹² Peregrinler, Roma İmparatorluğu egemenliğindeki topraklarda yaşayıp da Roma vatandaşı olmayan topluluklara verilen sıfattır.

¹³ *Latin hakları* veya *Latin vatandaşlığı*, başlarda İtalyan'ın Roma şehrini de kapsayan Latium bölgesinde yaşayan insanlara verilen ancak *Sosyal Savaş* (*bellum sociale*) sonrası tüm İtalya'ya yayılan vatandaşlık hakkıdır.

¹⁴ *Socii* (müttefikler), Roma'ya antlaşmayla bağlı olup Roma vatandaşlığı hakkına sahip olmayan topluluklardır. Bu topluluklar, Roma'ya vergi verir, askerlik yapar ancak vatandaşlık haklarından faydalanamazdı. Günümüzde sıklıkla kullanılan *sosyal* kelimesi de *arkadaş*, *dost*, *yoldaş* anlamına gelen "*socius*" kelimesinden türemiştir.

sociale) olarak M.Ö. 91-87 yılları arasında cereyan eden savaşı başlattılar. Savaşın sonunda, vatandaşlık hakları Po Nehri'nin güneyinde kalan tüm İtalya'yı kapsayacak şekilde genişletildi. Daha sonraları *Julius Caesar'ın (Jül Sezar)* saltanatıyla beraber İtalyan yarımadasının dışında da koloniler ve belediyeler ihdas edildi. Bunun üzerine Roma vatandaşlığı denizaşırı eyaletleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Ancak bu genişletme İtalyan yarımadası dışındaki herkesi kapsayacak nitelikte değildi. Eyalette görevli askerler ve o bölgenin soylu ailelerine mensup bireylere Roma vatandaşlığı verilerek fethedilen yerlerin hızlı bir şekilde *Romanizasyonuna* çalışıldı. M.S. 212'de, Caracalla Fermanı ilan edilene kadar Roma yurttaşlığı herkesin sahip olmadığı değerli bir kurumdur. Bu fermanın ilanının etkisine ilave olarak zorunlu askerliğin kaldırılması ve Cumhuriyetçi hükümetin düşürülmesiyle Roma vatandaşlığı da gittikçe önemsiz bir sığa dönüşmeye başlamıştır (Encyclopaedia Britannica, 2011).

1.3. Antik Yunanistan'da Vatandaşlık

Antik Yunanistan'da vatandaşlık kavramı, Romalılar vatandaşlık haklarını imparatorluk sınırlarında yaymadan yaklaşık *1000 yıl önce* ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda vatandaşlık kavramının da ilk olarak Antik Yunanistan'da ortaya çıktığına delalet eder. Yunan vatandaşlık konseptinin ortaya çıkışı genellikle *kölelikle* ilişkilendirilir. Yunanlara göre kölelik, özgürlüğün önemini ortaya koyan vatandaşlık kavramını yaratmıştır. *Polis vatandaşlığı* olarak da bilinen Yunan vatandaşlığı, yalnızca mülk sahiplerini içerecek şekilde düzenlenmişti. Ancak bu vatandaşlığın kapsamına kadınlar, köleler veya çocuklar dahil edilmemişti. Antik dönem öncesinde insanlar genellikle bir kabile, klan veya aileye bağılı olarak temsil edilirken; kişi ile devlet arasındaki bağı ortaya çıkışının başlangıç noktası Yunan şehir devletleridir. Yunan şehir devletlerinde vatandaşlar, kendilerini yönetecek kişileri seçme, refah içinde yaşama, korunma gibi haklara ve ayrıcalıklara sahipken aynı zamanda vergi verme ve askerlik hizmetinde bulunma gibi yükümlülöklere de sahipti. Bu yükümlölöklö Greklerin, Perslere karşı yaptığı savaşlarda önemli bir stratejik üstünlölö sağılıyordu. Yunanlar, kendilerini bağılı gördükleri "*Polis*"leri için yaşamaya, savaşmaya ve ölmeye hazır dılar. Hatta bu durum *falanks* adı verilen ve askerlerin birbirini kalkanla koruduğı bir savaş düzenine de yansımıştır. Falanks düzeni askerler arasında güven duygusunu oluştururken aynı zamanda *Polis'e* olan bağılılığı da kuvvetlendiriyordu (Encyclopedia Britannica , 2023).

1.3.1. Sparta vatandaşlığı

Lacedaemon olarak da bilinen *Sparta*, Mora Yarımadası'nın güneydoğusunda yer alan *Laconia* adlı bölgede bulunan bir Yunan şehir devletidir. M.Ö. IX. yüzyılda katı bir oligarşik anayasa ile kurulduğu belirtilen Sparta şehri, atalarının Herakles'e dayandığını iddia eden *Agıad* ve *Eurypontid* hanedanına mensup iki kral tarafından yönetilirdi. Savaş zamanı krallardan biri sefere çıkar, diğeri ise şehrin güvenliğini sağlardı. Barış zamanı şehrin yönetimi 30 üyeye sahip bir senatonun elindeydi. Spartalılar, M.Ö. V. yüzyıldan itibaren sanat, felsefe ve edebiyat gibi bilimlerini ihmal ederek kendilerini tamamen savaşıma adanmışlardır. Şehrin tek amacı savaşçı bir toplum yetiştirerek Antik Yunanistan'ın en güçlü ordusuna sahip olmaktır (Encyclopaedia Britannica, 2023). Sparta şehrinin nüfusu üç ana gruba ayrılmıştı: tam vatandaşlığa sahip olan *Spartalılar* veya *Spartiatlar*; *Helotlar* veya serfler/köleler ve ne köle ne de vatandaş olan *Perioeciler*. Helot kelimesi Yunanca "*esir, tutsak*" anlamına gelmektedir. Helotlar, aslen Laconia ve Messenia'da yaşayan ve Spartalıların tarafından savaşta esir edilerek köleye dönüştürülen Yunan asıllı topluluklardı. Adı "*etrafta oturanlar*" anlamına gelen Perioeciler ise zanaatkar ve tüccar olarak çalışır; Spartalıların zırh, mızrak, miğfer gibi silah ihtiyacını karşılardı (History, 2009).

Lycurgus adlı büyük bir kanun koyucunun M.Ö. VIII. yüzyılın başlarında bir dizi anayasal, sosyal ve ekonomik reformlar yaptığı tam olarak kanıtlanmasa da Yunan tarih yazarları tarafından doğru kabul edilmektedir. Lycurgus'un reformlarına ilişkin bilgiler o dönemden yaklaşık 800 yıl sonra yaşamış *Plutarch* adlı tarihçinin biyografik derlemesiyle günümüze ulaşmıştır. Bu reformlar, *Sparta tarzı vatandaşlık* olarak bilinen ve birbirine kenetlenmiş bazı özellikleri barındıran bir yurttaşlık kavramı türetmiştir. Sparta tarzı yurttaşlığın özellikleri: *Eşitlik, kamu arazisinin mülkiyetinin bir kısmına sahip olmak, helotların çalışmasına dayanan ekonomik güven, disiplinli bir yetiştirme ve eğitim rejimi, yemeklerin ortak bir alanda yenilmesi, zorunlu askerlik, sivil erdemini niteliğini kazanarak devlet yönetimine katılma* olarak sayılabilir. Spartalıların birbirlerine hitap ederken *eşit* veya *akran* olarak çevrilebilecek *homoioi* kelimesini kullanırdı. Ancak eşitlik kelimesi tarih boyunca pek çok devlette veya ülkede farklı anlamları içeren bir kavram olarak karşımıza çıktığı için bu kavramın Sparta'da neyi çağrıştırdığı tam olarak net değildir. *Xenophon (Ksenofon)*, Lycurgus'un yaptığı reformları incelerken "*Fiziksel veya mali eşitsizliklerine bakmaksızın yasalara*

riayet eden tüm vatandaşlara devlet arazilerinde eşit pay vermiştir." şeklinde yorumda bulunmuştur. Vatandaşlara dağıtılan bu araziler, vatandaşların kendisi tarafından ekip biçilmiyordu. Bu görev, itaatsizlik halinde ölüm cezası tehdidi altında olması sebebiyle çalıştıkları topraklardan elde ettikleri ürünü sahibine teslim etmek zorunda kalan helotlara aitti. Vatandaşların da yerine getirmesi gereken bazı görevler mevcuttu. Nitekim vatandaş, kendisine kamu adına bir görev verildiğinde veya savaş zamanı olsun ya da olmasın askerlik hizmetini yerine getirmesi istendiğinde buna itaat etmek zorundaydı. Xenophon, vatandaşların yasalara uymaması durumunda *eşitlerden biri olma hakkını* kaybettiğini belirtmiştir (Heater, 2004: 6-13).

Sosyal sistem açısından antik Yunanistan'ın eşsiz şehir devleti Sparta, vatandaşlarını tamamen askeri eğitime ve mükemmelliğe odaklamıştı. Erkek Spartalılar, askeri eğitime yedi yaşında başlardı. Eğitim, disipline ve fiziksel dayanıklılığa önem vermenin yanında Sparta devletine bağlılığı da perçinleyecek şekilde tasarlanmıştı. Eğitim zorunluluğu iki istisna haricinde yalnızca Spartalı erkekler için geçerliydi. *Trophimoi (üvey oğul)* olarak bilinen diğer Yunan şehir devletlerinden erkekler de yabancı öğrenci olarak Sparta'da askeri eğitim görebilirdi. Örneğin, Atinalı General Xenophon, iki oğlunu trophimoi olarak Sparta'da eğitim almaya göndermiştir. İkinci olarak, bir Spartalı onu resmen evlat edinir ve eğitim masraflarını karşılırsa bir helotun oğlu da *sentrafos* sıfatıyla okula kaydedilebilirdi. Eğitim gören erkek çocuklar, toplu yemekhanelerde yemek yer ve her yemekten belli miktarda karınları tam doymayacak şekilde beslenirlerdi. Böylece hem uyumsuzluk önlenmiş hem de pek çok yemeğin tadına bakılmış olurdu. 20 yaşına gelen Sparta vatandaşları, her biri yaklaşık 15 üyeden oluşan *syssitia (kulüpler)* gruplarına üye olmak zorundaydı. Bu kulüplerde Spartalılar, birbirlerine nasıl bağlanılacağını, güvenileceğini ve yardım edileceğini öğrenirdi. Spartalılar, 30 yaşına kadar kamu görevine giremezdi (Andrews, 2013).

1.3.2. Atina vatandaşlığı

Atina şehri, Yunanistan'ın *Attika bölgesinde* bulunan ve M.Ö. V. yüzyılda güç ve kültürel etki olarak zirveye ulaşan bir Yunan şehir devletidir. Atina, demokrasinin doğduğu yer ve antik Yunanistan'ın kültürel başkenti olarak kabul edilir. Antik dönemde Atina, erkek vatandaşların yönetimde söz sahibi olduğu demokratik bir toplumdur. Atinalılar sanat, bilim, felsefe ve öğrenmeye ilişkin tutkularıyla tanınırdı.

Bu tutku da Atina'nın neden Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi pek çok ünlü filozofa ev sahipliği yaptığının cevabı olmaktadır. Önemli kamu binalarının ve tapınakların yer aldığı *Akropolis* de bu şehir devletinin sınırları içerisinde inşa edilmiştir. Atina, aynı zamanda ekonomik başarısı için kritik olan bir donanma ve güçlü bir orduya da sahipti. Ancak şehrin hegemonyası zamanla azalarak M.Ö. 338 yılında *Büyük İskender* tarafından fethedildi. Atina şehri, günümüzde halen demokratik ve kültürel başarının sembollerini muhafaza etmeye devam etmektedir (Hornblower, 2023).

Atina hukukunda vatandaş, yurttaş ebeveyninden doğan kişidir. M.Ö. V. yüzyılın ortalarına kadar anne veya babanın vatandaş olması vatandaşlık hakkının kazanılması için yeterliydi. *Perikles'in M.Ö. 451 tarihli Vatandaşlık Yasası'yla* bu kural değiştirilerek ebeveynin her ikisinin de Atina vatandaşı olma zorunluluğu doğumla Atina Polis'ine birey olarak *katılım (metechein)* için şart koşulmuştur. Bu *metechein* neyi gerektiriyordu? Klasik Atina dönemine ait belgeler incelenirken Atinalıların vatandaş olarak aktif oldukları; genellikle cinsiyet ve/veya yaş ayrımına göre düzenlenmiş pek çok kamusal ve özel haklara sahip olduklarına ulaşabiliyoruz. Erkek veya kadın tüm vatandaşlar *tanrıça Athena'ya* inanmak zorundaydı. Ayrıca, 18 yaşından büyük erkek vatandaşlar için siyasi görevlere katılım ve kazanç getirici bir meslekle uğraşmak, askerlik görevinin yanında vatandaşlık faaliyetlerinin önemli bir parçasıydı (Blok, 2009: 147-150).

John Davies, Atina vatandaşlığını şöyle açıklamaktadır: "*Klasik Atina, vatandaşlık kavramının yapısını ve bu yapıya dahil olan özellikleri soy bağına göre kurgulamıştı. Vatandaş; erkek olan, vatandaş bir babadan doğan, babası vatandaş olan veya sonradan babasının vatandaşlık unvanını kazanan bir anneden doğan kişiye denir.*" Davies'in açıklamasının ilk cümlesine doğrudan Atina hukukunda rastlanır. Atinalıların soy konusundaki ilkelerine değindikten sonra neden "*yalnızca erkekler vatandaştı?*" sorusunu cevaplamak gerekir. Aristotle bu duruma ilişkin şu sözleri söylemiştir: "*Kimin veya neyin yurttaş olduğuna ilişkin sorunun cevabının, siyasi veya adli makamları paylaşma hakkına sahip kişiler olduğunu söyleyebiliriz.*" Aristotle, bu cümlesiyle Atina'yı veya spesifik başka bir polisi kastetmediğini, bu tanımın en iyi şekilde *demokrasilerde* işleyebileceğini belirtmiştir. Buna rağmen birçok tarihçi Aristoteles'in *Politika* eserinde yaptığı tanımı Atina şehrini analiz ederken bir kılavuz olarak kullanmıştır. Bu aynı zamanda Davies'in argümanı için de geçerlidir. İlk bakışta

mantıksız görünen "*vatandaşlar yalnızca erkeklerdir*" ifadesi, vatandaşlığın seçme, seçilme ve siyasi makamlarda bulunma olarak tanımlanmasıyla daha açık bir niteliğe kavuşmuştur. P.J. Rhodes, vatandaşlık ideolojisi ve kurumları üzerine yaptığı çalışmada, bir devlet olarak polis hakkında benzer bir yurttaşlık inancına sahip olduğunu belirtir. Rhodes'un dar anlamda yurttaşlık tanımına göre; erkek bireyler, onların çocukları ve eşleri devletin bir parçasıydı. Vurgunun erkek bireyde olup diğerlerinin ona bağlı olarak sayılması açık olmasa da farklı bir anlama gelmeyecek şekilde bir erkek temelli yurttaşlık kavramını belirtmektedir. Rhodes'a göre kadının görevi, yeni nesilleri oluşturacak erkek çocuklar dünyaya getirerek devletin siyasi devamlılığını ve askeri kuvvetini desteklemektir. Ancak kadınlar *direkt kendileri olarak* hiçbir şekilde *vatandaşlık şemsiyesinin* korunmasından yararlanamıyordu. Bu korumadan ya eşleri ya da vatandaş olan babaları aracılığıyla faydalanabiliyorlardı (Blok, 2017: 2).

1.4. Modern Hukukta Vatandaşlık

Günümüzde insanlar kendilerini bir ülkeye, sanki bu kendilerinin ayrılmaz bir parçasıymış, kişisel özellikleriymiş gibi bağlı düşünürler. Hukuki kimliklerini belirtmek için doldurdukları belgelere (medeni durum, yaş veya cinsiyet gibi) vatandaşlıklarını da dahil ederler. Muhtemelen bu özellikleri düşünürken *vatandaşlık, uyruk, tabiiyet* gibi kavramların modern anlamda ne kadar yeni olduğunu fark etmezler.

Modern vatandaşlık çelişkili bir oluşumdur. Renksiz ve kişiye özgü olmayan formlar, devlet tarafından oluşturulmuş kriterleri barındırarak kişinin yasal statüsünü tesciller. Vatandaşlık kavramı pragmatik olmasının yanında doğuştan gelen nitelikleri de taşır (Hickman, 2004: 65-66). Bunun ne anlama geldiğini kavrayabilmek için modern vatandaşlık hukukunun nasıl ortaya çıktığına göz atmak, birey ile devlet arasındaki bağın ne anlama geldiğini keşfetmek gerekir. Vatandaşlık hukuku, bir devlete mensup olan bireylerin uygun kanunlar ve belgelerle sınıflandırılarak diğer devletlere bu üyelerin kendi sorumluluğunda olduğunu açıklaması gibi esasında bir devletin başka bir devletle ilişkisi çerçevesinde gelişmiştir (Jafari ve Batebi, 2015: 4086). Buna göre, modern vatandaşlık hikayesinin muharriri uluslararası antlaşmalardır. Başlangıçta modern vatandaşlık hukukunun önemi devlet eksenli bir temelde incelenmiyordu.

XVIII. yüzyılın ihtilalci havasında toplumların daha fazla hak ve özgürlük için ayaklanması, modern vatandaşlığın doğmasını ve uluslararası ilişkilerin gelişmesi de bu kavramın evrim geçirerek resmî hale getirilmesini sağlamıştır. Vatandaşlık kavramı açıklanmaya çalışılırken esasında *meşhuru muhalif* ilkesinden yararlanılmıştır. Yani doğrudan kimlerin vatandaş olduğu değil, kimlerin vatandaş olarak sayılmayacağı belirlenerek geri kalanlar vatandaş olarak kabul edilmiştir. Pek çok devlet bu yolu benimseyerek sınıflandırmaya *kendilerinden olmayanları* belirleyerek başladı. Ancak bugünün vatandaşlık hukukuna ilişkin pek çok terim daha sonraları ortaya çıkmıştır. Pasaportlar, bilindiği kadarıyla XX. yüzyıla ait bir yeniliktir. Milletler Cemiyeti'nde yapılan standartlaştırma antlaşması üzerine dünyanın ilk modern pasaportu olarak kabul edilen *Eski Mavi*, 1920 yılında belirlenmiştir (Benedictus, 2006). I. Dünya Savaşı sonrası bu pasaport formatı global hale getirilmiştir. Görüldüğü üzere vatandaşlık kavramının devletler arasında bir anlam ifade etmesi, vatandaşlığa ilişkin düzenlemelerden çok daha sonraları benimsenmiştir.

Modern vatandaşlık, XVII. ve XX. yüzyıllar arasında dünyayı temelinden oynatan, fevkalade ve geri dönüşü imkânsız olan değişimlerin yarattığı modern anlamda ulus devlet olarak nitelendirilen şeyin tarih sahnesinde yerini almasına neden olmuştur. Bu olgunun açıklanmasına yönelik ortak bir uzlaşma mevcut değildir. Siyasi tarihçiler; savaş, göç, demografik dönüşümler, iktisadi ve endüstriyel gelişmeler gibi sayısız faktörün birleşimini etken belirlemiştir. Bu faktörler her devlette ayrı ayrı değerlendirilse de sadece tek bir etkenin vatandaşlık konseptinin oluşumuna doğrudan etkisi yok denecek kadar azdır. Özetle, ulus devletler kendiliğinden oluşmuş kurumlar değildir. Oluşumlarını karşılıklı ilişkiler, sınırlar ve kimlerin birlikte yaşamak istediğini açıklayan niyet beyanlarına borçludur. Uluslararası anlamda *devlet* tabirinin kökenleri, 1648 *Vestfalya Antlaşması*'yla kurulan *Yeni Düzen'e* dayandırılır. *Otuz Yıl Savaşları* sonrası Avrupa'yı parçalayan Vestfalya Barışı, uluslararası ilişkilerin modern hukukta ortaya çıkışının başlangıç olgusu kabul edilerek devlet egemenliği ilkesinin de temeli sayılır. Bu ilkeye göre devletin sınırlarına tecavüz yasaktır. Yargı yetkisi devletin iç işlerine aittir ve devletin yönetimi konusunda iç işlerine başka devletler tarafından müdahale edilemez. Vestfalya Antlaşması, bağımsız egemenliklerin bir yargı düzenlemesiyle merkezi otoritenin yerine ikame edilmesini sağladı. Bu antlaşma, bakıldığı zaman dünyanın yalnızca küçük bir bölümünde uygulanmasına rağmen

modern uluslararası hukukun oluşumunda mihenk taşı görevi görmüştür (Patton, 2019: 91-94). Vestfalya sonrası Avrupa, bugün yürürlükte olan vatandaşlık uygulamalarının ortaya çıktığı modern uluslararası tabandan uzaktı. Vestfalya'nın getirdiği düzen, bir monarklar, oligarklar ve diktatörler egemenliğiydi. Bu yeni düzende nüfusun tanımlanarak kişilere yasal statü verilmesi önemli bir mevzu değildi. Asıl amaç, devletin egemenliğinin toprak bütünlüğüydü. Vestfalya bu nedenle bireyden çok devletçiydi (Patton, 2019: 95). Modern vatandaşlık kavramının dikkate alınması için başka bir atılım gerekiyordu. Bu atılım, *monarkın* egemenliği yerine *halkın* egemenliğini sağlamaktı. Halk, egemenliği elde ettiğinde kendilerini devlet temelinde tanımlayacak bir statüye de kavuşabilirdi. Devlet egemenliğinin, halkın onayına ve yetkisine dayandığı bir fikrin yerleşmesi, devletlerin mensuplarının birbirinden ayrı olarak tanımlanmasını önemli hale getirmiştir. Bu tanımlama, ihtilalci bir düşüncenin sonucudur. Vatandaşlığı ve vatandaşlığın kazanımına ilişkin ilkelere iç mevzuatlarında değinen ilk ülkelerin ABD ve Fransa gibi XVIII. yüzyıl devrimlerinin gerçekleştiği ülkeler olması da tesadüf değildir (Brubaker, 1989: 30). Bu Cumhuriyetçi anayasal toplulukların üyelerine verilen yasal statü *vatandaşlıktı*. Mevzuatta vatandaş, bir aileye, etnik veya dini cemaate mensup olarak değil, devlet nezdinde bir yasal korumayı paylaşan kişiler olarak anılıyordu. İlke olarak vatandaşlar, kendi topraklarında egemen olan bir yapının üyeleri idi ve bağlılıkları egemen yapı olan devleteydi. Yani bağlılığın adresi *monark, imparator, kral, lord, padişah veya diktatör* sıfatını taşıyan bir *insan* değil, halkın kendini temsil etme hakkını kazandığı üstün bir varlık olan *devletti* (Brubaker, 1989: 32-34).

Vatandaşlık ideali, belirli bir toprak üzerinde egemen olan devlete bağlı olmayı içermesine rağmen başat hukuki amaç devletin diğer devletlerle olan ilişkisiydi. Modern devletler, bu ilişkilere dayanılarak oluşturulmuştu ve vatandaşların tanımlanması süreci de bu ilişkinin bir parçasıydı. C.A. Bayly'nin belirttiği gibi "*Ulus devletlerin önceliği kendi nüfusunun iç taleplerini karşılamak değildir. Bunun yerine, diplomatik arenada benzer faaliyet gösteren diğer ulus devletler veya imparatorlukla dolu bir dünyada eşit olarak faaliyet gösterebilmektir.*" Yukarıda da değinildiği üzere, *vatandaşlık hak ve yükümlülüklerin taşıyıcısı* olarak bir ulusal-yasal rejim tarafından tanımlanan bireylerin kendi devletlerinin kimliğiyle, yurt dışında temsil edilebilme ve o devletin korumasından yararlanabilme fikri yakın zamana ait bir olgudur. Modern

devletin evriminin erken döneminde birey, uluslararası hukuk düzeninde hiçbir konuma, hakka veya özgürlüğe sahip değildi. Diplomatik koruma kavramı, bireylerin devletlerle ve devletlerin diğer devletlerle ilişkilerinin artması sonrası yasal sınıflandırma gerekliliğinin ortaya çıkmasıyla yaratılmıştır. İşte modern anlamda vatandaş, kamu hukukunun uluslararası arenaya yansımasının bir sonucudur (Bayly, 2004: 199-206).

2. VATANDAŞ KAVRAMI

2.1. Genel Olarak

Vatandaşlık kavramı üç ana unsur ve boyuttan oluşur. İlk unsur; sivil, politik ve sosyal haklarla tanımlanan *yasal statü* olarak vatandaşlıktır. Bu unsura göre vatandaş, yasalar içerisinde hareket etme serbestisine sahip ve aynı zamanda yasalardan da koruma talep etme hakkını haiz kanuni bir sùjedir. Bu statü için vatandaşın yasanın yapım sürecine katılması gerekmez. Hakların vatandaşlar arasında eşit dağıtılması da bu unsur için önemli değildir. İkinci unsur; vatandaşları, toplumun siyasi kurumlarına aktif olarak katılan siyasi temsilciler olarak ele alır. Üçüncüsü ise vatandaşlığı, kendine özgü bir kimlik sağlayan politik bir topluluğa üyelik olarak kabul eder. Kimlik unsuru, bu üç boyut arasında en karmaşık olandır. Yazarlar, bireysel, kolektif veya sosyal bütünleşme ile ilgili tüm farklı kimlikleri bu unsurun çatısı altında toplama eğilimindedir. Bu da kimlik unsurunu daha karmaşık hale getirir. Cohen, vatandaşlığı "*Özel bir bağın temelini oluşturan, sosyal bir statü sağlayan ve kendisi başlı başına oldukça geniş ve önemli bir boyuta ulaşabilen tanımlayıcı kategori*" olarak tanımlamaktadır. Skklar ise kimlik temelli vatandaşlığı, "*Bireyin kim olduğuna yönelik düşüncelerine katkı sağlayan bir sosyal statü ve ulusal aidiyetin bir tezahürü*" olarak tanımlar. Tartışmalı olsa da bu tanımlama kaçınılmazdır. Çünkü vatandaşların taşıdığı aidiyet hissi, vatandaşlığın *psikolojik boyutu* olarak adlandırılır (Carens, 2000: 166). Bu his de toplumun kolektif kimliğini güçlendirmede önemli bir etkidir. Eğer yeterli sayıda vatandaş aynı siyasi topluluğa karşı güçlü bir aidiyet sergiliyorsa, kolektif bütünlük kuvvet kazanır. Ancak pek çok faktör de bu durumu engelleyebilir ya da tam aksine teşvik edebilir niteliktedir. Bu nedenle kolektif bütünlük vatandaşlığın unsuru olarak değil, ulaşmanın amaçlandığı doğal hukuk parçası olarak görülmelidir. Beiner, *Theorizing Citizenship (Vatandaşlık Kuramı)* kitabının girişinde, vatandaşlık problemine değinerek vatandaşları, "*tutarlı ve istikrarlı bir şekilde örgütlenmiş siyasi bir topluluğu bir araya getiren ve bu bağlılığı kalıcı bir hedef kılan şey*" olarak tanımlar. Görüldüğü üzere vatandaşlığa dair unsurlar dört ayrılık etrafında kümelenmektedir. Bu kümelenmeler; her bir unsurun (hukuki, siyasi ve kimlik) tanımlanması, bu unsurların göreceli önemi ve unsurlar arasındaki ilişkiyle uygun normatif değerlerin belirlenmesidir (Leydet, 2017).

Vatandaş, Encyclopédie'de "*Birçok ailenin oluşturduğu özgür bir topluluğun üyesi olan ve bu topluluğun haklarından ve ayrıcalıklarından yararlanan kişi.*"¹⁵ olarak tanımlanmıştır. T.H. Marshall ise "*Vatandaşlık, bir topluluğun tam üyelerine verilen bir statüdür. Bu statüye sahip olan herkes, statü ile verilen hak ve görevler açısından eşittir.*" şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur (Marshall, 1950: 253). Encyclopédie'nin yayımlandığı dönemin 1751-1766 yılları olması sebebiyle vatandaşlık tanımında geçen *kişi* ifadesiyle yalnızca *erkek bireyler* kastedilmiştir. O dönemin yazarlarının vatandaşlığı tanımlarken güttüğü ana kaygı, monarşide yaşayan biri için anlaşılabilir olan *vatandaş* ve *tebaa* kavramları arasındaki ilişkidir. Bu kavramlar Hobbes'un iddia ettiği gibi aynı mıydı yoksa Aristoteles'in belirttiği gibi birbirine zıt mıydı? Eğer vatandaşlığın temel unsuru Aristoteles'in ifadesiyle *cumhuriyetin yönetim işlerine katılmaktan* ibaret ise monarşilerde mümkün olan vatandaş değil, tebaadır (Leydet, 2017). Hobbes, Aristoteles'in tanımına yönelik şu karşı argümanı öne sürmüştür: "*Bir devlet, monarşi veya cumhuriyet olsun, özgürlük her yerde aynıdır.*" Hobbes'un bu iddiası esasen özgürlüğün negatif anlamına dayanmaktadır. Hobbes'a göre monarşi veya cumhuriyet fark etmeksizin hangi siyasi kurumun çatısı altında yaşarsak yaşayalım insanlar yasalara uymakla yükümlüdür. Dolayısıyla özgürlük yalnızca "*egemenin göz ardı ettiği eylemlerimizi düzenleyen şeylerde*" yatar (Hobbes, 1991: 148-149). Vatandaşlık, birey ile devlet arasında oluşan bir siyasi kimlik ilişkisidir. Bu ilişki, kültüre, medeniyete, coğrafyaya, halka veya etnik/ırksal gruba referans verilerek kurulabilir. Ulus devletin ortaya çıkmasıyla birlikte, vatandaş ulusun temel yapı taşı olarak kabul edilerek devlet yapısının kurucu unsuru haline gelmiştir. Ancak, vatandaşlığın tanımı ve ulusa ait olma ölçütü konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış ve kimin vatandaş olduğunun belirlenmesinde farklı ölçütler kullanılmıştır (Korkut, 2014: 10-11). *Encyclopedia Britannica'nın* tanımıyla vatandaşlık, bir birey ile kendisinin bağımlılık borcu olan ve karşılığında onun korumasını talep edebileceği devletle arasındaki ilişkidir. Vatandaşlık, yükümlülüklerin yanı sıra özgürlük ve hakları da içerir. Vatandaşlar, bu sıfatı haiz olmaları sebebiyle ülkelere yerleşen yabancılar ve başka ülkenin vatandaşlarına kısmen veya tamamen sağlanmayan belirli hak, yükümlülük,

¹⁵ Bu cümle'nin Fransızca orijinal hali şu şekildedir: "*Celui qui est membre d'une société libre de plusieurs familles, qui partage les droits de cette société, et qui jouit de ses franchises.*"

sorumluluk ve görevlere sahiptirler. Bu sayılanların kapsamına giren en önemli hak, yükümlülük ve görev kendi geleceklerini ve mevcut durumlarını tayin etme şeklinde tezahür eden seçme ve seçilme hakkıdır. Ayrıca bazı konularda vergilendirme ve askerlik hizmeti de sadece vatandaşlara tanınmaktadır (Encyclopaedia Britannica, 2023). Vatandaşlık hakları için farklı tanımlar yapılmıştır. Bunlardan biri "*Bireysel haklar ve özgürlükler, kamusal haklar, vatandaşlık hakları, insan hakları ve vatandaşlık hakları deyimleriyle adlandırılan toplumun insanların keyif aldığı bir özgürlükler kümesidir.*" şeklindedir. Kent, sadece bir bölgenin sakinlerinin topluluğu değil, aynı zamanda bağımsız bir siyasi birim kavramını da ortaya koyar ve bu nedenle vatandaş, sadece bir şehrin sakini olarak adlandırılmaz, aynı zamanda bu kelimelerden öte bir anlamı da taşır. Vatandaş, şehrin bir sakinidir ve aynı zamanda şehri organize etmeye, sosyal yaşamın kurallarını hazırlamaya ve oluşturmaya; şehirde ve ülkede hukukun üstünlüğünü sağlamaya katılır. Vatandaş, *şehir (city, cito)* ve *zen'in* bir bileşimidir. Şehir, insan topluluğunu ifade eder ve zen, bu topluluğa bağımlı üye ile ilgilidir. Vatandaş, özel ve sosyal haklarını bilen ve savunan, kanunu bilen ve uygulayan, şehir işlerine katılan süjedir (Jafari ve Batebi, 2015: 4084).

Vatandaşlık kavramını anlamak için linguistik araştırmaları incelemekte fayda vardır. İngilizcede vatandaşlık anlamına gelen *citizenship* kelimesi *civitas* sözcüğünden türemiştir. Birbiriyle bağlantılı olan *civic* ve *civil* kelimelerinin her ikisi de vatandaşlığa, vatandaşların ilişkilerine ve ortak kamusal yaşama atıfta bulunur. *Civic* kelimesi, bir şehir, kasaba veya orada yaşayan insanla ve vatandaşlıkla veya vatandaş olma durumuyla ilgili olan anlamlarına gelir. Örneğin, "*Oy verme vatandaşlık görevidir.*" cümlesi İngilizcede ifade edilirken bu görev *civic duty/responsibility* olarak adlandırılır. *Civil* kelimesi ise bir nesne veya kişiyi, yurttaşlık veya toplum üyesi olması ekseninde tanımlar. Ayrıca *civil* kelimesi kibar, nazik anlamlarına da gelir. Bu kelimeleri dilimizde ifade edecek olursak *civil* kelimesi, barbarlık ve kırsallığın zıttıyla ilişkilendirilerek *medenî* anlamına gelirken; *civic* kelimesinin karşılığı *şehirle ilgili, kentsel, şehirsal* gibi sözcüklerdir. Bu iki kelime arasında nüans mevcuttur. Batı dillerinin ekseriyeti, *vatandaşlık* anlamına gelen kelimelerini *civic* ve *civil* kelimelerinden türetmiştir (Kelly, 1979: 28). Nişanyan sözlüğe göre vatandaş kelimesi, XIX. yüzyıla kadar *hemşehri* anlamını karşılarken 1908'den sonra Fransızca *citoyen* kelimesinin karşılığı olacak şekilde geniş anlama evrilmiştir. Nitekim, Şemseddin

Sami'nin *Kamus-ı Türki* adlı eserinde de vatandaş kelimesi "*Bir memleket ahalisinden olan, hemşehri, memleketli*" şeklinde tanımlanmıştır. Yine 1859 yılına ait *Ceride-i Havadis* gazetesinden bir kesit "*İtalya ahalisi yani vatandaş ve dindaşları*" şeklinde bir cümleyi içermektedir (Nişanyan, 2022).

2.2. Milliyet-Vatandaşlık Ayrımı

Vatandaşlık, liberal hakların (örgütlenme özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğü ve anlamlı bir yaşam sürme genel özgürlüğü gibi) ve sorumlulukların (seçimlerde otonom ve eleştirel düşünme ve siyasi liderlerin gözetiminde hareket etme sorumluluğu gibi) bir kombinasyonunu oluşturur. Vatandaşlık, genellikle ulusal terimlerle tanımlanır ve ulus devlet ve kurumları tarafından sınırlanır. Haklar ve sorumluluklar ulusal anayasalar tarafından korunur ve bireyler, vatandaşlık ayrıcalıklarının verildiği ulusal topluluğa ait olmanın bir sonucu olarak bunlardan faydalanır (Kymlicka, 1996: 8). Aslında *vatandaşlık* ve *milliyet* terimleri aynı madalyonun iki farklı yüzüdür. Milliyet, vatandaşlıkla ilişkili olarak incelendiğinde uluslararası hukuktaki anlamından farklı bir anlam kazanır. Milliyet, ulusun *soyut zihinsel topluluğuna* üyelik olarak vatandaşın kalıtsal bir psikolojik özelliğidir. Ayrıca, ortak bir kimlikte birleşen ulusal bir topluluğun merkezine vatandaş kavramını yerleştirir. Bu haliyle milliyet, bir topluluk için *kan bağının* başka devletlerin üyeleri gözündeki tezahürüdür. Milliyet ve vatandaşlık kavramlarının birbirini ikame edebilmesi fikrinin ortaya çıkışı *Fransız İhtilali* ve *İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi'ne* dayanır. Bildiri, ayrılmaz ve bütünleşik bir ulus devletin vatandaşlarını, *benzerlerinden farklı olan* bir ülke olarak ifade eder. Bu dönemde vatandaşlık fikri, Locke'un *sözleşme kuramına* yerleştirilmiş bireysel bir hak olarak kabul edilirken, aynı zamanda bir siyasi topluluğa üyelik ve sadakat olarak *cumhuriyetçi bir kavram* şeklinde de tanımlanmıştır. Milliyetçi doktrin, siyasi ve ulusal kavramların bir harmoni içerisinde olması gerektiği fikrini ateşlemiştir. Vatandaş kavramı yerel anlamından ayrılıp devlete bağlanırken ulus ve milliyet kavramları da zaman içerisinde devletle bütünleşmiştir (Piattoeva, 2016: 2). Milliyet; din, dil, ırk, vatan, kültür, inanış, ülkü gibi kavramlar açısından benzer insanları birbirine kenetleyen bağıdır. Bu bağ esasında *milleti* oluşturur. Millet kavramının yansıması "*biz*" sözcüğüdür. Amerikan Anayasası'nın giriş bölümünde yer alan "*Biz, Birleşik Devletler halkı*" cümlesiyle de belli bağları ve ortaklıkları bulunan Amerikan toplumu, ulusu, milliyeti ifade edilmek istenmiştir. Bu kavram, o toplumun

benzerliğini, diğerlerinden farklılığını ve başkalığını vurgular. Aksi takdirde hukuki bir anlam taşımaktan başka bir şey ifade etmez (Töre, 2017: 560).

Oxford İngilizce Sözlüğü, milliyeti "*Bir devletin vatandaşı veya hâkimiyetindeki kişinin durumu; vatandaş ile onun devleti arasındaki hukuki ilişki, genellikle destek ve koruma yükümlülüklerini içeren; belirli bir ulusal kimlik, belirli bir millete ait bir grup kişi, bir millet, bir etnik veya ırksal grup.*" şeklinde tanımlar. Bununla birlikte vatandaşlık terimi "*Bir vatandaşın konumu veya statüsü*" ve "*Toplum üyesi olarak görev ve sorumluluklara katılımı*" olarak tanımlanır. Ayrıca sözlük, "*Milliyetle eş anlamlı hukuki bir statü olarak vatandaşlık; genellikle belirli bir ulus devlette yaşama ve çalışma haklarını, siyasetine katılma hakkını ve vergilendirilmeye tabi olmayı sağlar.*" diye belirtir. Bu nedenle, eş anlamlı olarak kullanılabilecekleri gibi *milliyet* ve *vatandaşlık* terimleri farklı anlamlar taşıyabilir ve farklı kavramları temsil edebilirler. Paul Weis, milliyeti politiko-hukuki bir anlamda, tarihî-biyolojik bir terim olarak milliyetten ayırır. İlki, bir devletin üyeliğini ifade ederken ikincisi, *ırk* veya *ulus* oluşturan belirli bir grubun üyelerinin öznel kurumsal birliktelik duygusuna işaret eder (Weis, 1979: 3). İngiliz hukuk geleneğinde *vatandaşlık* ve *milliyet* kavramları, siyasi haklara sahip olma açısından farklı vatandaşlık kategorilerine girebileceğinden bu iki terim arasındaki ilişki daha da karmaşık hale gelebilir. Benzer varyasyonlar diğer Avrupa dillerinde de görülebilir. Fransızca ve İspanyolcada *nationalité* ve *nacionalidad*, birey ile devlet arasındaki resmî hukuki bağ ifade etmek için kullanılır. Öte yandan, *citoyenneté* ve *ciudadanía*, devlet içindeki siyasi üyeliğe işaret eder. Almancada ise İngilizce "*citizenship*" kavramı ile Fransızca *citoyenneté* kavramının doğrudan bir karşılığı yoktur. Almancadaki anahtar terim *Staatsangehörigkeit* kelimesidir ve milliyetin yasal bağlantısını temsil ederken, *Staatsbürgerschaft* terimi, üyeliğin siyasi ve katılımcı boyutuna atıfta bulunmak için hukuk yerine sosyal bilimlerde daha fazla kullanılır. *Nationalität* terimi ise nadiren kullanılmaktadır (Rütte, 2022: 11-14).

Hukuk literatüründe *milliyet (nationality)* terimi geleneksel olarak bir kişinin diğerlerinden farklı olarak bir devlete bağlılığının uluslararası yönünü ifade etmek için kullanılırken, *vatandaşlık (citizenship)* terimi, bir kişinin bir devletin üyesi olarak sahip olduğu haklar ve görevler de dahil olmak üzere, üyeliğin iç, ulusal ve yerel yönünü esas alır. Dolayısıyla her iki terim de bir kişinin bir ulus devletin üyesi olarak

hukuki statüsünü ifade etmekle birlikte uluslararası hukuk çerçevesi ve iç hukuk çerçevesi olarak iki farklı yasal yapıyı yansıtmaktadır. Hukuk dışı literatürde bu iki kavramın eş anlamlı olarak kullanıldığı durumlar da vardır. Aslında, vatandaşlığın milliyetle birlikte ele alınması sosyal bilimlerde yanlış olarak değerlendirilir (Stolcke, 1997: 62). Milliyet terimi güçlü bir etnik ve hatta milliyetçi çağrışıma sahiptir. Bu nedenle bir devlet üyeliğini tanımlamak için pek fazla tercih edilmez. Öte yandan, vatandaşlık terimi, yalnızca yasal statüden öte, toplumda üyelik, aidiyet, eşitlik ve katılım gibi daha geniş kavram ve formlara atıfta bulunmak için kullanılır. Bu nedenle vatandaşlık teriminin toplumsal üyeliği belirtme açısından normatif bir boyutu olduğu düşünülebilir (Rütte, 2022: 14).

Uluslararası hukuk, bu iki terim arasından genellikle milliyeti tercih ederken; iç hukukta vatandaşlık terimi daha sık kullanılır. Bu bağlamda, 1930 tarihli *Vatandaşlık Yasalarının Çatışmasıyla İlgili Bazı Sorunlara Dair Sözleşme*'den (*Conflict of Nationality Laws*), *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'ne, *BM insan hakları sözleşmelerine*, *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*'ne, *Arap İnsan Hakları Şartı*'na (*ArCHR*), *Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi*'ne kadar pek çok uluslararası hukuk enstrümanı milliyet terimini kullanmaktadır. Uluslararası mahkemeler ve anlaşma organları, milliyet ve vatandaşlık terimlerini beraber kullanmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı sadece milliyet terimini kullanırken, Birleşmiş Milletlerin sözleşme organları, Afrika Komisyonu ve Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı her iki terimi de kullanmaktadır. Son olarak vatandaşlık terimi Avrupa Birliği hukukunda da önemli bir yere sahiptir. Ancak burada vatandaşlık terimi, bir üye devletin vatandaşlığından farklı olarak sui generis yapıda olan Avrupa Birliği vatandaşlığını belirtmek için kullanılır. Üye devletlerin ulusal düzeydeki üyeliği konusunda Avrupa Birliği hukuku bazı istisnalar dışında çoğunlukla milliyet terimini kullanmaktadır (Rütte, 2022: 15-17).

2.3. Vatansızlık (Statelessness)

Uluslararası hukukta vatansızlık "*Kendi yasal düzenlemeleri altında herhangi bir devlet tarafından vatandaş olarak kabul edilmeyen kişi*" olarak tanımlanmıştır (The UN Refugee Agency, 2023). Yani vatansız bir kişi hiçbir devletin vatandaşı değildir. Bazı insanlar doğuştan vatansızken bazıları da sonradan vatansız kalır. Vatansızlık, dünyanın her yerinde ciddi sonuçları olan bir durumdur. Bunun nedenleri arasında,

belirli etnik, dini, kültürel gruplara ve cinsiyetlere dayalı ayrımcılık; yeni devletlerin ortaya çıkması veya mevcut devletler arasındaki toprak transferleri, savaşlar, işgaller ve en önemlisi ülkelerin vatandaşlık yasalarında yer alan boşluklar sayılabilir. Peki vatansızlığın sebebi nedir? Vatandaşlık yasalarındaki boşluk açısından değerlendirme yapacak olursak her ülke, kişilerin ne zaman, nasıl, ne şartlarda vatandaşlık kazanacağını veya kaybedeceğini belirleyen yasalara sahiptir. Bu yasalar dikkatli bir şekilde yazılmadığı veya doğru bir şekilde uygulanmadığı takdirde bazı insanlar bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde vatansız kalabilirler. Örneğin, bir ülkede vatandaşlık yalnızca *jus sanguinis* ilkesine göre kazanılmaktaysa ve o ülkede doğan yabancı ülke vatandaşı çocuğun ebeveyninin vatandaşı olduğu ülke de yalnızca *jus soli* ilkesini benimsemişse doğan çocuk vatansız kalır. Neyse ki günümüz kanunlarında bu duruma dikkat edilerek gerekli tedbirler alınmıştır. Ayrıca, bazı ülkelerin vatandaşlık kanunları ayrımcılık temelli hükümler içerebilmektedir. Nitekim, kadınların kendi vatandaşlığını aktarmasının sınırlandırıldığı ülkeler ile vatandaşı olabilmek için belirli bir ırka, etnik gruba veya dine mensup olmanın şart olduğu ülkeler mevcuttur. Diğer önemli bir neden ise yeni devletlerin ortaya çıkması ve sınırların değişmesidir. Pek çok durumda, belirli gruplar vatandaşlıktan yoksun bırakılabilir ve hatta yeni ülkeler vatandaşlığa izin veriyor olsalar bile etnik, ırksal ve dini azınlıklar ülkelerle olan bağlarını kanıtlamakta sıkıntı yaşayabilirler (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), 2023). Örneğin, Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan'ın, Karabağ'da yaşayan Ermenistan vatandaşlarının isterlerse Azerbaycan vatandaşlığına geçebileceklerini belirtmesi ancak Ermenilerin yüksek çoğunluğunun Ermenistan'a dönmesi bu durumu açıklar niteliktedir. Son olarak vatandaşlıktan çıkarılma da vatansızlığa yol açabilir. Bazı ülkeler belirli şartların varlığı halinde vatandaşlarını ceza yoluyla vatandaşlıktan çıkarabilir. Devletler ayrıca etnik köken veya din gibi ayrımcı kriterler kullanarak vatansızlığa yol açabilecek yasal değişikliklerde bulunabilirler.

Milliyet, bir ülkenin egemenlik ve kimliğinin yansıması olduğu için hassas bir konudur. Bu nedenle vatandaşlıkla ilgili anlaşmazlıklar devletler arasında ve içinde, gerilime ve çatışmaya sebep olabilir. XX. yüzyıl boyunca, dünya genelinde vatansızlık vakalarının artması ve insan hakları konusunda artan farkındalık ve endişe nedeniyle uluslararası hukuk uyrukluğunda iki yönde gelişmiştir. Bunlar, zaten vatansız

olan bireyleri korumak ve yardım etmek ve halihazırdaki vatansızlık vakalarını ortadan kaldırmak veya en azından azaltmaya çalışmaktır. Aslında vatandaşlık sorunları her devletin iç hukuk düzenini ilgilendirir. Ancak, bir devletin iç kararlarının uygulanabilirliği diğer devletlerin benzer eylemleri ve uluslararası hukuk tarafından sınırlandırılabilir.

1923 yılında Tunus ve Fas Uyruluk Kararnameleri üzerine verdiği danışma görüşünde Milletler Cemiyetine bağlı *Daimî Uluslararası Adalet Divanı* şunları belirtmiştir: *"Bir konunun belirli bir devletin iç hukuk yargısı kapsamında olup olmadığı sorusu, esasen göreceli bir sorudur; bu soru uluslararası ilişkilerin gelişimine bağlı olarak değişebilir."*¹⁶ Adalet Divanı bu görüşüyle, milliyete ilişkin konuların ilkesel olarak iç hukuk düzeninin kapsamında olduğunu belirtirken, devletlerin uluslararası hukuk kurallarına göre diğer devletlere karşı yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu yaklaşım, yedi yıl sonra, 1930 tarihli *Vatandaşlık Yasalarının Çatışmasıyla İlgili Bazı Sorunlara Dair Sözleşme'de (1930 Lahey Sözleşmesi)* tekrar edilmiştir. Aslında, çoğu devlet, 1930 Lahey Sözleşmesi'nin hazırlanmasıyla ilgili olarak, Adalet Divanının 1923 danışma görüşüne yönelik yorumunu iletmişti. Pek çok devlet, danışma görüşü kararını kendi tabiiyetlerine yönelik kararlarının uluslararası hukukla çeliştiği durumlarda iç hukuk düzenlerine müdahale edileceği veya iç hukuk düzenlemelerinin uluslararası alanda uygulanabilirliğinin kısıtlanacağı şeklinde yorumlamıştır.

1930 Lahey Konvansiyonu, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu himayesinde yapılmış olup herkesin bir vatandaşlığa sahip olmasını sağlamak için girişilen ilk uluslararası kongredir. Konvansiyonun 1'inci maddesi şöyle der: *"Her devlet kendi yasaları uyarınca kimlerin vatandaş olduğunu belirleyebilir. Bu yasa, uluslararası sözleşmeler, uluslararası örf ve âdet hükümleri ve uluslararası hukuk ilkeleri ile uyumlu olduğu ölçüde diğer devletler tarafından tanınır."*¹⁷ Yani, bir devletin vatandaşlarını belirleme hakkı uluslararası hukukla ilgili hükümlere uygun olarak kullanılmalıdır. Vatansızlıkla ilgili bir hüküm de *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde* bulunmaktadır. 1948

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. [https://www.icj-cij.org/pcij-series-b/B04 Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco](https://www.icj-cij.org/pcij-series-b/B04%20Nationality%20Decrees%20Issued%20in%20Tunis%20and%20Morocco) (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b00.html> (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 15'inci maddesi "*Herkes bir vatandaşlığa sahip olma hakkına sahiptir. Hiç kimse keyfi olarak vatandaşlığından mahrum bırakılamaz veya vatandaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz.*"¹⁸ hükmünü içermektedir. Bu hak, birey ile bir devlet arasındaki bağın varlığına dayanır. Uluslararası Adalet Divanı, 1955 yılındaki *Nottebohm davasında*, vatandaşlığı ve onu temel alan bağları şu şekilde açıklamıştır: "*Devletlerin uygulamasına, hakem ve yargı kararlarına ve yazarların görüşüne göre, vatandaşlık, varlığına dayanan bir sosyal gerçekliğin yasal bağı olan, varlık, çıkar ve duyguların gerçek bağına sahip, karşılıklı hak ve yükümlülüklerin varlığı ile karakterize edilen bir bağdır.*"¹⁹ Bir hakka yol açan ilgili bağ; doğum, ikamet ve/veya soy ile belirgin hale getirilir ve artık çoğu devletin vatandaşlık yasalarının yanında vatandaşlıkla ilgili yakın tarihli uluslararası/ulusüstü düzenlemelerden biri olan *1997 Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi* gibi vatandaşlıkla ilgili hükümlere yansıtılmaktadır. Vatandaşlık "*Bir kişiyi belirli bir devletle ilişkilendirerek onları devlete sadakat ve bağlılık yükümlükleriyle bağlayan ve onlara diplomatik koruma hakkı veren siyasi ve yasal rabıta*" olarak da *Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi*²⁰ tarafından tanımlanmıştır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 15'inci maddesi, herkesin bir vatandaşlığa sahip olma hakkını haiz olduğunu belirtmesine rağmen bir kişinin hangi vatandaşlığa sahip olacağını belirlemez. Bireylerin, vatandaşlıkla ilişkili asgari haklardan mahrum kalmaması için uluslararası toplum iki temel sözleşme geliştirmiştir. Bunlar: *1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Mülteci Sözleşmesi)* ve *1954 Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme'dir (1954 Vatansız Kişiler Sözleşmesi)*. 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne ek olarak hazırlanan *Vatansız Kişiler Protokolü*, 1954 yılında kendi başına bir sözleşme haline getirilmiştir. 1954 Sözleşmesi, vatansız kişilerin durumunu düzenlemeyi ve iyileştirmeyi, vatansız kişilerin ayrımcılık yapmadan temel hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmelerini sağlamayı amaçlayan temel bir uluslararası araçtır.²¹ 1954 Sözleşmesi'nin hükümleri pek çok yönden 1951

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> (Erişim Tarihi: 13.05.2023).

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.icj-cij.org/case/18> (Erişim Tarihi: 13.05.2023).

²⁰ *Castillo-Petruzzi et al. v. Peru*, Judgment of May 1999, IACHR [ser.C] No. 52 1999.)

²¹ 1954 Vatansız Kişiler Sözleşmesi'nin imzacı devletleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20I/Chapter%20V/V-3.en.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2023).

Mülteci Sözleşmesi'nin hükümlerine benzemektedir. 1954 Sözleşmesi'ne katılmak bir devletin topraklarında doğan ve sürekli ikamet eden kişilere vatandaşlık vermek yerine bir alternatif değildir. Vatansız bir kişiye verilen haklar ne kadar kapsamlı olursa olsun vatandaşlık kazanmakla eşdeğer tutulamaz.

1954 Konvansiyonu'nun 1(1) maddesi, uluslararası olarak kabul edilmiş ortak bir vatansız kişi tanımını içerir. Bu tanım "*Hiçbir devlet tarafından kendi yasalarının işleyişi içinde vatandaş olarak kabul edilmeyen kişi.*" şeklindedir.²² 1954 Konvansiyonu'nun 1(1) kapsamına giren kişiler bazen *de jure* vatansız kişiler olarak da adlandırılır. Buna karşılık, sonuç bildirgesinde, *de facto* vatansız kişiler belirtilmiştir. *De facto* vatansızlık terimi herhangi bir uluslararası kurum tarafından tanımlanmamıştır ve bu kişiler için özel bir antlaşma rejimi de mevcut değildir. BMMYK'nın *de facto* vatansız kişiler için üzerinde çalıştığı tanım "*Kendi ülkelerinin diplomatik korumasından yararlanamayan veya bu korumadan faydalanma açısından geçerli nedenlerle isteksiz olan kişilerdir.*" şeklindedir.²³

Kimler vatandaş? Kimler vatansız?

Hukuki işlemler sonucunda bir kişi, devletin yurttaşlıkla ilgili yasal düzenlemelerinde belirtilen koşullar altında otomatik olarak vatandaş olarak kabul edilir veya kişi ilgili mercilerin verdiği bir kararla da vatandaşlık hakkını kazanabilir. Çoğu insan, genellikle bir devletin sınırlarında doğmakla veya doğduğu anda anne veya babasının bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olması sayesinde yurttaş sayılabilir. Vatandaşlık verme konusunda idari bir takdir yetkisini barındıran herhangi bir prosedür söz konusu olduğunda, vatandaşlık başvurusunda bulunan kişiler, başvuruları tamamlanıp onaylandığında vatandaşlıklarını yasal olarak kazanabilirler. Yasalar tarafından başvuru yapmaya uygun olarak tanımlanan ancak başvuruları reddedilen kişiler, vatandaşlık hakkını kazanamazlar. 1954 Sözleşmesi, vatansız kişinin uluslararası hukuki tanımını ve bu kişilere yapılması gereken muamele standartlarını belirlese de devletsiz kişileri tespit etmek için herhangi bir mekanizma öngörmemektedir. Bununla birlikte, 1954 Sözleşmesi'nde ima edildiği gibi devletsiz kişileri tespit ederek,

²² Akit için bkz. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020094219bm_14.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

²³ Tanıma ilişkin belge için bkz. <https://www.refworld.org/pdfid/4bbf387d2.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

Sözleşme yükümlülüklerine uygun muamele sağlamak için devletlerin kendi iç hukuk düzeninde vatansız kişinin ne olduğunu tanımlaması gerekir. BMMYK bu konuda devletlere rehberlik ederek vatansızlığın asgari miktara indirilmesi için çalışmaktadır.

2.4. Kozmopolitanizm (Küresel Vatandaşlık veya Dünya Vatandaşlığı)

Yunanca kökenli *kosmopolitēs* kelimesinden türeyen *kozmpolitan* kelimesi, ahlaki ve sosyo-politik felsefelerde çeşitli görüşleri tanımlamak için kullanılmıştır (Kleingeld, Pauline ve Brown, 2019). Tüm kosmopolit filozofların paylaştığı çekirdek fikir, siyasi bağlılıklarına bakılmaksızın tüm insanların tek bir toplulukta vatandaş olmaları gerektiği fikridir. John Lennon'ın *Imagine* şarkısında geçen "*Ülkelerin olmadığını hayal et, bunu yapması zor değil, bütün insanları dünyayı paylaşıyor şekilde hayal et.*" cümlesi de kozmopolitik fikirlerin sanata yansımış halidir. Farklı kozmopolitizm versiyonları bu topluluğu farklı şekillerde hayal eder. Bazıları siyasi kurumlara odaklanırken, diğerleri ahlaki normlar ya da ilişkilere veya paylaşılan pazarlara veya kültürel ifade biçimlerine odaklanır. Kozmopolitizmin çoğu versiyonunda evrensel topluluk, geliştirilmesi gereken pozitif bir ideal olarak kabul edilse de yerel siyasi örgütlenme biçimlerine özel yükümlülüklerin varlığını kabul etmeyen bazı versiyonlar da bulunmaktadır. Kozmopolitizm versiyonları, kullandıkları *vatandaşlık kavramının* mecazi mi yoksa gerçek mi olduğuna bağlı olarak da değişebilir. Kozmopolitizme yönelik felsefi ilgi, ortak vatandaşlara, yerel devlete, bölgesel olarak paylaşılan kültürlerle ve benzerlerine yönelik tanınmış bağlılıklara meydan okumasında yatmaktadır. Kozmopolitizm, antik metinlerin incelenmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Buna rağmen *Hümanist Dönem'de*²⁴ kozmopolitizm istisna olmaktan kurtulamamıştır. Antik kozmopolit kaynakların iyi bilinmesi ve pek çok hümanist filozofun tüm dinlerin birliğini vurgulaması bu fikrin kozmopolit terimlerde yansımalarını sağlayamamıştır. Yine de özellikle *Rotterdamlı Erasmus'un*, dünya çapında bir barış ideali savunmak için antik kozmopolitizmden açıkça yararlandığı,

²⁴ *Hümanist Dönem* veya *Rönesans hümanizmi*, 14. ve 15. yüzyıllarda filozofların klasik antik çağa odaklanarak Hristiyan inancını ve insan refahını birleştirdiği kültürel bir devrim hareketidir.

*Querela Pacis'e*²⁵ benzer düşünen insanları vatandaşları olarak gördüğü bilinmektedir (Brock, 2015).

Erken modern doğal hukuk teorisi, felsefi kozmopolitizmin ana kaynağı olabilecek bir aday gibi görünebilir. Savunucuları arasında yaygın olan *bireyci görüş* ve tüm insanların *belirli temel özellikleri paylaştığı* fikri, insanlığı birleştirebilecek bir noktayı işaret ediyor gibi de görünebilir. Ancak pek çok erken modern teorisyenin belirttiği şekliyle tüm bireylerin paylaştığı ortak şey *kendini koruma* çabasıdır. Bu çabanın evrenselliği de tüm insanları evrensel bir toplulukta birleştiren -veya birleştirmesi gereken- temel bir bağ oluşturamamıştır (Kleingeld, Pauline ve Brown, 2019).

Bunların yanı sıra, modern doğal hukuk teorisini kozmopolit yöne doğru iten iki faktör mevcuttur. İlk olarak, bazı doğal hukuk teorisyenleri, insanlara özgü kendini koruma eğilimine ek olarak, tüm insanları temel bir düzeyde bir dünya topluluğuna birleştiren bir *sosyabilite* biçimi olarak adlandırabileceğimiz bir akrabalık duygusu da yerleştirdiğini varsayar. Ancak, bu ortak insan bağına verilen önemin çok zayıf kalmasından dolayı kozmopolitizm fikri doğru orantılı bir şekilde gelişme olanağı bulamamıştır. Aslında, doğal sosyabilite kavramı bazen bu ortak bağı ihlal veya tehdit eden dünya genelindeki diğer insanlara karşı savaşı meşrulaştırmak için bile kullanılmıştır. Bu savaş her zaman gerçek anlamda bir savaş olarak karşımıza çıkmaz. İnsanlık barışını sağlamaya yönelik çabalara verilen ödüller veya barışı bozmaya kalkışan kişiler veya devletlere verilen cezalar da esasında kozmopolit fikrin uluslararası ilişkilere yansımasıdır. Nitekim, *Nobel Barış Ödülü* de kozmopolit, barışçıl insan topluluğu düşüncesinin yansımından meydana gelen bir *ödüllendirme mekanizması* olarak düşünülebilir. İkinci olarak, erken modern doğal hukuk teorisi genellikle sosyal sözleşme teorisi ile bağlantılıdır. Pek çok sosyal sözleşme teorisyeni görüşlerini açıklarken bir devlet özelinde değil, uluslararası ilişkiler genelinde hareket etmektedir (Kleingeld, Pauline ve Brown, 2019).

Küreselleşme kavramı, sosyoloji için olduğu kadar uluslararası ilişkiler ve genel olarak sosyal bilimler için de radikal bir konudur. Bu, sosyal teori ve analizde zımni olarak varsayılan birçok kavramla birlikte devletin ve sivil toplumun doğasına ilişkin yaygın

²⁵ 1521 yılında Erasmus tarafından yazılan *Barışın Şikâyeti* adlı eserdir. Erasmus, bu eserinde Avrupalı devletlerin birbirlerine karşı yaptığı savaşları eleştirerek bunun mantıksızlığını vurgulamıştır.

kavramları sorgulamaktadır. Toplum, sosyolojinin temel kavramlarından biridir. Yokluğu, zayıflığı veya engellenemez değişimi de uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez temalarından biridir. Margaret Thatcher'ın "*Toplum diye bir şey yoktur.*" açıklaması, sosyologlar tarafından bir meydan okuma olarak karşılanmıştır. Ancak, küreselleşme süreçleri, toplum kavramının ne anlama geldiği konusunda pek çok soru işaretini de beraberinde getirmiştir (Shaw, 1994: 7).

Vatandaşlık üzerine yapılan akademik çalışmaların çoğu kavramı incelerken bir devlet ile vatandaş arasındaki bağa yoğunlaşmıştır. Günümüz dünyasında yaşanan dönüşümler ise geçmişte birey ile devlet arasında kategorize edilen bağ önemli ölçüde genişlettiği için bu kavram hakkında yeni teoriler ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu olası dönüşüm, kısmen birbirine bağlı iki önemli koşul tarafından belirlenmektedir. Birinci koşul, çeşitli küreselleşme biçimlerinden kaynaklanan 1980'lerden bu yana ulus devletlerin konumunun ve kurumsal özelliklerinin değişmesidir. Bunlar, ekonomik özelleştirme ve düzenlemelerden uluslararası insan hakları rejiminin artan önemine kadar uzanmaktadır. İkinci koşul, bu dönüşümlerle kısmen güçlendirilen çeşitli aktörlerin, grupların ve toplulukların ortaya çıkması ve artan bir şekilde devlet tarafından temsil edilen bir ulusla otomatik olarak özdeşleşmek istemeyenlerin ortaya çıkmasıdır. İnternet vb. teknolojilerin büyümesi, ortak çıkarlara sahip bireyler ve gruplar arasında sınır ötesi ağların oluşmasını kolaylaştırmış ve iletişimi mümkün kılmıştır. Bu ağlar, mesleki ağlar gibi yüksek özelleşmiş ilgi alanlarını veya insan hakları ve çevre mücadeleleri gibi belirli siyasi projeleri içerebilir. Bu durum, vatandaşlıkla bağlantılı alternatif kavramlarının doğmasına veya güçlenmesine sebep olmuştur. Vatandaşlık deneyimlerinin ve yönelimlerinin bu yeni biçimleri aslında tamamen yeni de olmayabilir; bazı durumlarda, ulusal ölçekte değerlendirilen bir kavram olarak vatandaşlığın oluşumunun başlangıcından beri var olan özellikler mevcut olabilir. Ancak bu özellikler, açığa çıkışını günümüz teknolojik gelişmelerin ve diğer faktörlerin varlığına borçludur (Sassen, 2009: 277). Bu gelişmelerin sonuçlarından biri, ulus ötesi vatandaşlık formlarının doğma olasılığıdır (Soysal, 1994). Bu gelişmelerdeki vurgu, ulus devlet sınırları dışında vatandaşlık kavramının temsil edilmesine yapılmaktadır. Bu durum için belki de verilebilecek en güzel örnek Avrupa pasaportudur. Ancak yeniden canlanan globalleşme ve sınır ötesi yayılımın artması ulus ötesi vatandaşlık kavramının gelecekte daha çok gündeme gelmesini

sağlayacaktır. Bosniak tarafından ifade edildiği gibi vatandaşlığa ilişkin deneyimler ve pratiklerin, değişen derecelerde ulus-devlet sınırlarının dışına uzanan alanları olduğu konusunda kuvvetli bir argüman öne sürülebilir. Resmî statü, hakların korunması, vatandaşlık pratikleri veya kolektif kimlik ve dayanışma deneyimleri olsun, halen devam ediyor olsa da ulus-devlet bu yeni dinamiklere gelecekte tek başına sahip olacak bir kurum olmayabilir (Bosniak, 2000: 448-449).

Küreselleşmenin etkisi altında gerçekleşen önemli dönüşümler, günümüzde vatandaşlığın dayalı olduğu koşullara cevap vermeye devam ederken, başka bir dizi özellik de kazandırabilir. Geçtiğimiz yüzyılda gerçekleşen kurumsallaşmanın ulusal bir vatandaşlık yaratan etkisi, bugün kısmen *uluslararasılaşmaya* yerini bırakabilir. Bu konuda etkin temel dinamiklerden biri, küreselleşmenin ulusal ekonomilerle giderek daha fazla etki etmesi ve devletin çeşitli vatandaşlık haklarından elini çekmesidir. Marshall'ın küresel vatandaşlık kavramının incelenmesi ya da sosyal haklar nezdinde azalması, ulus devlete olan bağlılığın da aynı şekilde azalmasına neden olabilir. Böylece vatandaşların devlete olan sadakati, vatani için mücadele edecek askerlere ihtiyaç duyulan yoğun çatışma zamanlarından daha düşük olabilir (Turner, 2013: 129-132). Bugün teknolojik olarak gelişmiş savaş yöntemleri, konvansiyonel silahların yerini alabilir. Gelişmiş dünyada savaş, önemli bir olay olmaktan çıkmıştır. Bunun bir nedeni de ekonomik küreselleşmedir. Yani, kritik ekonomik sistemler ve dinamikler, küresel düzeyde birbirini etkileyebilecek potansiyele sahip olduğu için meydana gelebilecek bir savaş domino etkisiyle tüm dünyada krizler, kaoslar ve kalkışmalar yaratabilir. I. ve II. Dünya Savaşları'na kadar gerçekleşen savaşların çoğunluğu sadece yaşandığı bölgeyi ve yakın çevresini etkileyen sonuçlar ortaya çıkarıyordu. Günümüzde ise bu durum tersine evrilerek bir bölgede başlayan savaş o bölgeden çok dünyanın diğer bölgelerini etkiler hale gelmiştir. Küreselleşme faydalı olduğu kadar aynı zamanda zararlı bir olgudur. İpin uzunluğu artıp her yeri bağlayabilecek hale gelse de kalınlığı azalmıştır ve en ufak bir darbeye kopma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Artan uluslararası kurumların etkisi, ulus devletlerin otoritesini zorluyor görünmektedir. AB, IMF, Dünya Bankası, WTO ve benzeri üst uluslararası kurumlar, yerli ekonomik performansın anahtar özelliklerini belirleyebilme kuvvetini ele geçirmiştir. Küresel şirketler ve piyasalar, zengin ülkelerin birbirleriyle savaşmasını istemezler.

Uluslararası proje, XIX. ve XX. yüzyılın ilk yarısından oldukça farklı bir doğrultuda ilerlemektedir (Sassen, 2009: 280).

2.5. Onursal Vatandaşlık (Fahri Vatandaşlık)

Fahri vatandaşlık, özellikle takdire şayan ve olağanüstü başarılar gösterip bu ödülü hak eden yabancı veya yerli bir bireye *ülke* veya *şehir* tarafından verilen statüdür. Fahri vatandaşlık, gerçek anlamda bir vatandaşlık niteliğinde değildir. Fahri vatandaşlar, o ülkenin veya eyaletin vatandaşlarının sahip olduğu siyasi, sosyal veya ekonomik haklara aynı ölçüde erişemezler. Elbette bu durumun istisnaları da mevcuttur. Nitekim, *İrlanda Milliyet ve Vatandaşlık Kanunu'nun "Onur Nişanesi Olarak Vatandaşlık Verme"* başlıklı 12'nci bölümünün ilk fıkrası "*Cumhurbaşkanı, Hükümetin görüşünü alarak; ülkeye büyük onur kazandıran veya üstün hizmetler veren bir kişiye veya bir kişinin çocuğuna veya torununa İrlanda vatandaşlığı vererek onu onurlandırabilir.*" hükmünü; ikinci fıkrası, "*İrlanda vatandaşlığı verilen kişi için vatandaşlık belgesi düzenlenir ve sertifika tarihinden itibaren o kişi İrlanda vatandaşı olur.*" hükmünü içermektedir. Aynı maddenin 3'üncü fıkrası, onursal vatandaşlık verilen kişilerin isminin İrlanda resmî gazetesi *Iris Oifigiúil'de* yayınlanabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, fahri vatandaşlığın, gerçek vatandaşlık gibi hüküm ifade ettiği yasal düzenlemeler de mevcut olabilir.²⁶

Amerika Birleşik Devletleri, 1963'ten bu yana sekiz kişiye fahri vatandaşlık vermiştir. Bu sekiz kişiden ilki, II. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık başbakanlığı görevinde bulunan ve savaşın müttefik devletler tarafından kazanılmasında üstün hizmetleri geçtiği gerekçesiyle *Winston Churchill'dir*. Sekiz kişiden, *Rahibe Teresa* ve *Winston Churchill* olmak üzere ikisi yaşarken bu ödüle layık görülmüştür. Fahri vatandaşlığın hangi hakları ve ayrıcalıkları sağladığı kesin değildir. Dışişleri Bakanlığının belgelerine göre fahri vatandaşlık, Amerika Birleşik Devletleri pasaportu için elverişlilik sağlamamaktadır. Winston Churchill 1963 yılında fahri Amerikan vatandaşlığına layık görüldüğünde, Başkan Kennedy, Winston Churchill'in oğluna *fahri vatandaşlık belgesi* takdim etmiştir. Başkan Kennedy'nin sunduğu bu belge, Amerikan diplomatik pasaportunu andıran bir görünüme sahipti ve pasaportun

²⁶ Kanun için bkz. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1956/act/26/enacted/en/print#sec1> (Erişim Tarihi: 03.04.2023).

kapağında *Sir Winston Churchill* ibaresi mevcuttu. Birleşik Devletler tarihinde bu tür bir vatandaşlık belgesi günümüze kadar yalnızca bir sefer hazırlanmıştır. Ancak bu belge, Amerikan pasaportunun sağladığı hakların aynısını içermemekteydi (Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Almanya'da şehirler, kasabalar ve hatta *Bundesländer* tarafından fahri vatandaşlık verilebilmektedir. Almanya'da fahri vatandaşlık sürekli bir onur ödülüdür ve bu onura layık görülen kişinin ölümünden sonra da devam eder. Ancak şehir, kasaba veya devlet parlamentosu tarafından istisnai durumlarda geri alınabilir. Nitekim, II. Dünya Savaşı sonrası, Nazilerin yargılanması aşamasında savaş suçlusu olarak nitelenen pek çok Nazi iltisaklı kişinin fahri vatandaşlıkları, 12 Ekim 1946'da *Müttefik Kontrol Konseyi Yönergesi 38'in VIII. maddesinin, II. bölümünün, i fıkrasına* istinaden iptal edilmiştir (ABD Dışişleri Bakanlığı Tarih Ofisi, 1945).

Şehirlerin fahri vatandaşlık vermesine ilişkin *Berlin* örneği verilebilir. Doğu ve Batı Berlin'in birleşmesinden önce müttefik kuvvetlerin Amerika Birleşik Devletleri askeri valisi olarak görev yaptığı sırada Sovyetlerin Batı'ya gözdağı vermek için oluşturduğu *Berlin Ablukasını (Berlin Blockade)* kırmak ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurduğu *Berlin Hava Köprüsü'nü (Berlin Airlift)* oluşturması nedeniyle *Lucius D. Clay'e* 1962'de Batı Berlin tarafından fahri vatandaşlık verilmiştir (Berlin Eyalet Parlamentosu, 2023). Ayrıca Berlin, dünya politikasını barışçıl bir havaya döndüren ve Berlin Duvarı'nın yıkılması ile Almanya'nın yeniden birleşmesini sağlayan *Mikhail Gorbachev'e* de fahri vatandaşlık vermiştir (United Press International (UPI), 1992).

2.6. Zenofobi (Yabancı Düşmanlığı)

Zenofobi (Xenophobia), yabancılara ya da yabancı olarak belirlenen herhangi bir şeye karşı duyulan korku ve nefret veya belirli yabancı bireylerin ve kültürlerin kendi ulus-devletinin gerçek kimliğine bir tehdit oluşturduğuna ve yerel topluma barış içinde entegre olamayacaklarına dair bir inançtır. *Xenophobia* kelimesi, antik Yunancada "yabancı" anlamına gelen "*xenos*" ve "korku" anlamına gelen "*phobos*" kelimelerinden türemiştir. Zenofobi; yabancılardan, topluma entegre olmasının imkânsız olduğunu ve aynı zamanda bu insanların toplumun bütünlüğüne bir tehdit oluşturduğu fikrini barındırır (Kulik, 2023).

Tarih boyunca, dini ve etnik gruplara karşı ayrımcılık, şiddet, ırkçı saldırılar, nefret söylemleri ve soykırım gibi birçok formda zenofobik eylemler tespit edilmiştir. Zenofobinin en yaygın örneklerinden biri Yahudilerdir. Yahudiler, Roma İmparatorluğu döneminden, XX. yüzyılın ortalarına kadar sistematik biçimde sürgüne, saldırılara ve soykırıma maruz kalmıştır. Başka bir önemli tarihsel örnek, 1630'larda uygulanmasına başlanan ve 1853'e kadar sürmüş olan Japonya'nın *sakoku* (kapalı ülke) politikasıdır. 1600'lerin başlarında, Japon yöneticiler, Hristiyanlığın Asya'da yayılmasının imparatorluklarının gücüne bir tehdit oluşturduğuna inanıyordu. Hristiyanlığı yayılmasının engellenemeyeceğini fark ettikten sonra Japon liderler, pek çok misyonerin ve yabancının Japonya'ya seyahat etmesini ve Japon vatandaşlarının da ülkeden ayrılıp geri dönmesini yasaklayan bir dizi yasal düzenlemeler yapmışlardır (Cullen, 2003: 175-178).

Zenofobi, dünya genelinde halen varlığını sürdürmektedir. Silahlı çatışmalar veya ekonomik sıkıntılar yaşayan bölgelerden gelen göçmen ve mülteciler, birçok ülkede yerli vatandaşlar arasında zenofobik tepkilere yol açmıştır. Avrupa'da *İslamofobi* olarak bilinen zenofobi biçimi, 11 Eylül saldırılarından bu yana özellikle artış göstermiştir. İslamofobi fikrinin savunucuları, Müslümanların din pratiklerinin ve inançlarının Yahudilerinkine benzer olduğunu ve bu nedenle çoğunluk kültürüne entegre olmalarının imkânsız olduğunu savunarak kendi kültürlerine bir tehdit oluşturduğunu iddia etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, *İslamofobi* ve Latin Amerika'dan gelen göçmenlere yönelik ayrımcılığı niteleyen *Hispanofobi*, politik propagandanın vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Amerikan başkanlık seçimlerinde başkan adaylarının başlıca vaatlerinden biri özellikle Latin Amerika'dan veya Orta Doğu'dan gelen göçmenlere -yasadışı olsun veya olmasın- yönelik tedbirlerinin ve denetimlerin arttırılacağı yönünde olmaktadır. 2020 yılından itibaren, COVID-19 pandemisi nedeniyle farklı bir yöne doğru körüklenen zenofobi, SARS-CoV-2 virüsünün ilk keşfedildiği Çin ve bu ülkenin vatandaşlarına yönelik global düzeyde bir zenofobi ortaya çıkarmıştır. Belki de tarihte ilk defa zenofobik fikirlerin hedef unsuru aynı zamanda tek bir noktaya yönelim göstermişti. Hatta bu durum, Çin içinde bir *kontra-zenofobi*yi tetikleyerek, Çinlilerin, kendilerini pandemiden sorumlu tutan yabancılara karşı zenofobik eylemler sergilemesine neden olmuştur (Kulik, 2023).

İrkçılık ve zenofobi farklı kavramlar olsa da pek çok yönden birbirleriyle örtüşmektedir. İrkçılık genellikle cilt rengi, saç tipi, yüz özellikleri vb. fiziksel özelliklerdeki farklılığa dayalı ayrımı ifade ederken; zenofobi özellikle yabancı kişinin, topluluğun veya ulusun dışından geldiği algısına dayalı davranışları belirtir. Sözlükteki tanımına göre zenofobi "*yabancılara veya diğer ülkelerden insanlara karşı yoğun hoşgörüsüzlük veya korku*" dur.

- *İrkçılık*, fiziksel ve kültürel özelliklerle birlikte ekonomik zenginlikle de ilgili olarak belirli bir ırk ve/veya etnik grubun, diğerleri üzerinde iktidar konumuna yerleştirilmesini sağlayan bir ideolojik yapı olarak *üstün* ırkın diğerleri üzerinde egemenlik ve kontrol uyguladığı hiyerarşik ilişkileri içerir.
- *Zenofobi* ise topluluğun, toplumun veya ulusal kimliğin dışında oldukları algısı temelinde kişileri reddeden, dışlayan ve sıklıkla aşağılayan tutumlar, önyargılar ve davranışları tanımlar.

Pek çok durumda, davranışın motivasyonu konusunda ırkçılık ve zenofobi arasındaki ayrımı belirlemek zordur. Çünkü fiziksel özelliklerdeki farklılıklar genellikle *diğer* kimliğini, ortak kimlikten ayırt etmek için varsayılır. Ancak, zenofobinin tezahürleri, ortak atalara ve hatta fiziksel özelliklere sahip insanlar arasında bile ortaya çıkabilir. Özellikle bu insanlar, yerli halkın onları yabancı olarak kabul ettiği devletlere veya bölgelere gelir, döner veya göç ederler (BMMYK, 2001). Örneğin, Araplar ve Yahudiler aynı soydan geldiği, benzer fiziksel özelliklere sahip olduğu halde birbirlerine karşı yoğun derecede zenofobik eylemler sergilemektedir.

2.7. Vatandaşlığın İki Modeli: Cumhuriyetçi ve Liberal

Vatandaşlıkla ilgili tartışmalar referans noktası olarak genellikle cumhuriyetçi veya liberal modellerden birini kullanır. Cumhuriyetçi modelin kaynakları *Aristoteles*, *Tacitus*, *Cicero*, *Machiavelli*, *Harrington* ve *Rousseau* gibi yazarların yazıları ile Atina demokrasisi ve Roma Cumhuriyeti'nden İtalyan şehir devletleri ve işçi konseylerine kadar farklı tarihi deneyimlerde bulunabilir. Cumhuriyetçi modelin temel ilkesi, Aristoteles'in vatandaşı yönetebilen ve yönetilen biri olarak tanımlamasını destekleyen klasik kurumlar ve uygulamalarla temsil edilen vatandaşın kendi kendini yönetmesidir. Cumhuriyetçi modelde vatandaşlar her şeyden önce *makamları paylaşanlar* olarak tanımlanır. Vatandaşın kendini yönetmesi aynı zamanda *Sosyal Sözleşme'deki*

Rousseau projesinin de merkezindedir. Sosyal sözleşmeye göre vatandaşların genel iradesinin yansıması olan yasalar, ortak bir uzlaşa olduğu için kuralları meşru ve geçerli kılmaktadır. Yöneten ve yönetilenin aynı, yani vatandaş olması, farklılıkları da asgari seviyeye indirerek halkın problemlerinin daha doğru anlaşılmasını sağlar. Rousseau'nun da söylediği gibi *"İnsanın kendi koyduğu kurala uyması özgürlüktür."* Karar alma süreçlerine aktif katılım, bireylerin *tebaa* değil, *vatandaş* olduklarını kavramalarını sağlar. Temelde, cumhuriyetçi model, vatandaşlığın ikinci boyutu olan *siyasi etkinliği* vurgulamaktadır (Leydet, 2017).

Liberal modelin kökenleri Roma İmparatorluğu'na ve Roma hukuku üzerine yapılan erken-modern düşüncelere kadar izlenebilir (Walzer, 1989: 211). İmparatorluğun topraklarını genişletmesi, fethedilmiş toprakların halklarına da vatandaşlık haklarının verilmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece, kavramın anlamı kökten değişmiştir. Vatandaşlık, yasanın koruması altında olmayı, onun düzenlenmesine veya yürütülmesine katılmayı değil, *önemli ama göreceli bir kimlik, günlük yaşamın bir gerçeği, yasal bir statü* olarak ifade edilmeye başlandı (Walzer, 1989: 215). Burada, vatandaşlığın birinci boyutuna odaklanılmıştır. Vatandaşlık, liberal teoriye göre öncelikle siyasi bir makam olarak değil, yasal bir statü olarak anlaşılır. Roma deneyimi, vatandaşlığın yasal boyutunun potansiyel olarak kapsayıcı ve sınırsız olarak genişletilebilir olduğunu göstermiştir. Vatandaşlığın liberal gelenek ekseninde yasal bir statü olarak anlaşılması XVII. yüzyıla dayanır. Siyasi özgürlük, kişinin temel hak ve hürriyetlerini diğer bireylere veya yetkililere karşı korumanın en önemli yollarından biridir. İlk bakışta, iki model de bize *vatandaşlığın siyasi bir makam mı yoksa yasal bir statü mü* olarak görüleceğine ilişkin alternatifler sunar.

Cumhuriyetçi teoriler günümüzde bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Nitekim, cumhuriyetçi teorinin odak noktası demokrasiyken, günümüzde cumhuriyet ile demokrasi arasında bağ oldukça azalmıştır. Nitekim, monarşiler demokratik olabileceği gibi -ki çoğu öyledir- cumhuriyetler de anti-demokratik olabilir. Benjamin Constant bu durumu *"Cumhuriyetçi idealler, büyük modern devletlerin (grands États modernes) değişen koşullarında büyük ölçüde eskimiştir."* şeklinde ifade etmiştir (Constant, 1988: 36-38). Günümüz şartlarında cumhuriyetçi ideali gerçekleştirmeye çalışmak, Fransız Devrimi sırasında *Jakobenlerin* yaşadığı gibi bir felaketle sonuçlanabilir (Walzer, 1989: 211). Elbette ki modern devletlerin vatandaşları

Romalılar gibi olmayacaktır. İlk olarak, modern devletlerin ölçeği ve karmaşıklığı, cumhuriyetçi modelin gerektirdiği türden bir vatandaşlık katılımını önlüyor gibi görünmektedir. Eğer bir bireyin aktif siyasal yaşama vatandaş olarak etki etme şansı neredeyse yoksa, o zaman ekonomik, sosyal veya ailevi faaliyetlere kendisini adanması daha mantıklı ve pragmatik görünmektedir. Bu durumdaki bir birey için vatandaşlık kimliği onun benlik duygusu için merkezi değildir. Siyasi katılım ise pek çok ilgi alanından yalnızca biridir (Constant, 1988: 251-255). İkinci olarak, modern devletlerin çeşitliliği, *antik Polis'in* işleyişinde gerekli görülen *ahlaki birliktelik* ve *karşılıklı güveni sağlama* şeklindeki nitelikleri mümkün kılamamaktadır (Walzer, 1989: 214). Ancak eğer antik erdem geri kazanılamazsa, cumhuriyetçi model bugün hala "*kurumlarımızın ve uygulamalarımızın ne kadar iyi işlediğini değerlendirdiğimizde başvurduğumuz bir ölçüt*" olarak işlev görebilir (Miller, 2000: 84).

İki modeli birbirinin zıttı olarak kabul etmek yerine, onları birbirinin tamamlayıcısı olarak görebiliriz. Benjamin Constant'ın belirttiği gibi siyasi özgürlük, kişisel özgürlüğün garantisidir. Michael Walzer, Constant'ı takip ederek bu iki kavramın "*el ele yürüdüğünü*" ifade eder (Walzer, 1983: 217).

2.7.1. Vatandaşlığın İki Modeline Alternatif: Radikal Demokratik Vatandaşlık

Ernesto Laclau ve *Chantal Mouffe* tarafından 1985 yılında kaleme alınan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* kitabında ortaya konulan bir kavram olan *radikal demokratik vatandaşlık*, demokrasinin köklerine odaklanan bir yaklaşımı ifade eder. Bu kuramın temel ilkesi, toplumsal hareketlerin siyasal sistemde gerçekleştirmeyi amaçladığı devrimci değişimler için neo-liberal ve neo-muhafazakâr demokrasi ideallerine karşı alternatif bir strateji geliştirmesi gerekliliğidir. Radikal demokratik vatandaşlık stratejisinin temel amacı, demokrasinin liberal tanımının eşitlik ve özgürlük temelli farklılıkları kapsayacak şekilde genişletilmesidir. Liberal demokrasi; farklı ırktan, dinden, inanıştan, siyasi görüşten, yönelimden pek çok insanın farklılıklarının temsilini sağlayan, demokratik mücadelelerini baskılayan, eşitlik ve özgürlüğü çoğunluk nezdinde kuran bir sistemdir. Liberal demokrasi teorisyenleri, gruplar arasında mutlak uzlaşının mümkün olmadığını ve bu nedenle iyiye ulaşmak için seçilecek en kârlı yolun, çoğunluğun yolu olduğu görüşündedir. Radikal demokrasi kuramı da tam aksine gruplar arasındaki farklılığın, uzlaşının temel noktası olduğu

görüşünü savunur (Laclau ve Mouffe, 1985: 177). Radikal demokratik vatandaşlık da bu teoriden türeyerek bir "*res publica*"da yaşayan tüm bireylerin, bütün farklılıklarına rağmen *eşit* ve *özgür* şekilde temsil edilmesini savunur. Yani bu kuramın hedeflediği vatandaş, farklılıkları unutup tek bir noktada birleşen değil, farklılıkları tanıyıp kimliği bu farklılıklar üzerine inşa edendir. Radikal demokrasi teorisine yöneltilen başlıca eleştiri, farklılık temelli kurulan bir sistemin vatandaşlar arasında oydaşma ihtimalini ortadan kaldırarak devletin nihai aşamada kaotik bir biçimde kaybolmasına neden olacağıdır. Nitekim, *aynı dizgine bağlı olmayan atlar elbette birbirine uyum sağlayamayacak ve sonuç olarak çektikleri arabanın parçalanmasına sebep olacaklardır* (Tamer, 2022: 270). Radikal demokrasi kuramcıları ise bu eleştirinin yerinde olmadığını ve devleti oluşturan vatandaşların farklılıklara rağmen *tek* olarak tanınmasının onları birbirine *düşman* yapabileceğini ancak bu farklılıklar *çok* olarak tanındığında ise birbirlerine en fazla *hasım* olabilecekleri görüşünü öne sürmüştür (Türk, 2016: 174).

Radikal demokratik perspektifin vatandaşlığa bakışı nasıldır? İlk olarak, artık yalnızca yasal bir statü olarak değil, siyasi bir kimlik ve bu kimliğin nasıl kazanıldığına ilişkin sorularla da karşı karşıyayız. Vatandaş, liberalizmde olduğu gibi belirli hakların pasif alıcısı ve yasaların koruması altındaki basit bir varlık değildir. Elbette bu unsurlar önemsiz değildir ancak tek başına da yeterli olamamaktadır. Radikal demokratlara göre vatandaş *nihai hedefe (ortak iyiye)* ulaşmak için farklı girişimlerde bulunan kişilerin ortak siyasi kimliğidir. Bu bireyler, hedeflerini gözetirken ve eylemlerini yerine getirirken *res publica* tarafından belirlenen kurallara boyun eğler. Onları bir araya getiren şey bazı *etiko-politik* değerleri ortak olarak tanımlamalarıdır. Böylece, vatandaşlık, yalnızca birini diğerlerinden ayırt etmek için sahip olunan kimlikten veya tüm diğer kimliklerin üzerinde egemen olan ana kimlikten çok daha farklı bir olgudur. Yani vatandaşlık, *farklı* sosyal aktörlerin konumlarını etkileyen birleştirici bir ilkedir. Liberal demokratik bir rejimde geçerli olan slogan *herkes için eşitlik ve özgürlük* olarak ifade edilebilir. Peki, herkesin eşit ve özgür olması hangi koşullar altında sağlanacaktır? Herkesin eşit olması ne demektir? Özgürlüğün kıstası nedir? Liberal demokrasi nihai hedefe eşitlik ve özgürlük temelinde gitmek istese de muğlak olan bu ifadeleri açıklamadan ilerlemesi mümkün değildir. Liberal demokratik vatandaşlığa karşı potansiyel olarak pek çok radikal yorum öne sürülebilir (Mouffe, 1992: 237).

Örneğin, radikal demokratik yorum, eşitlik ve özgürlüğün sağlanabilmesi için çoğunluğun tahakkümünün azınlığın üzerinden çekilmesi gerektiği inancını paylaşır. Radikal demokratlara göre herkesin gerçek anlamda, ortak bir uzlaşısı olmadan sağlanan her türlü eşitlik ve özgürlük aslında eşitsizliğe ve tutsaklığa yol açar. Çoğunluğu eşit kılmak, azınlığı eksik kılar; çoğunluğu özgür kılmak ise azınlığı tutsak eder.

Radikal demokrat vatandaş siyasi kimliğinin oluşturulması; kadınlar, işçiler, siyahiler, iklim aktivistleri gibi çeşitli hareketlerde bulunarak demokratik taleplerini ileten gruplar arasında *kolektif bir kimlik biçiminde* bağlantı kurulmasına bağlıdır. Bu, özgürlük ve eşitlik ilkelerine radikal demokratik bir yorum katarak talepleri arasında bir *eşdeğerlik zinciri* oluşturarak ifade etmeyi amaçlayan bir vatandaşlık kuramıdır. Radikal demokrasi sadece çıkarlar arasında ittifak kurmaktan ibaret değildir. Aslında bu olgu, güçlerin kimliğini değiştirmekle ilgilidir. *Plüralist* liberallerin birçoğu, güç ve hiyerarşi ilişkilerini önemsemedikleri için bu konuda yorum yapmazlar. Daha önce dışlanmış olan grupları vatandaşlık kapsamına dahil etmek için haklar alanını genişletmenin gerekli olduğu konusunda hemfikir olsalar da bu süreci vatandaşlık kavramına ilerici bir şekilde dahil etme süreci olarak düzgün bir şekilde görürler. Liberaller de esasında demokratik olarak vatandaşlık kapsamına henüz dahil edilmemiş grupların dahil edilmesini desteklemektedir. Ancak bu desteklemenin ayrı bir vatandaşlık kuramı altında değil, liberal vatandaşlığın ileri bir boyutu olarak olması gerektiğini savunmaktadırlar (Mouffe, 1992: 236).

Radikal demokraside, *özel (bireysel özgürlük)/kamusal (res publica)* ayrımı muhafaza edilir. Ancak bunlar ayrı ve farklı değil, iç içe alanlardır. Yani radikal demokraside şu cümle söylenemez: "*Burada vatandaş olarak görevlerim sona erer ve birey olarak özgürlüğüm başlar.*" Bu iki kimlik sürekli var olan, asla uzlaşamayan bir gerilim döngüsündedir. Ancak bu modern demokrasinin *özgürlük ve eşitlik* arasındaki gerilimdir. Radikal demokrasiye göre, mükemmel bir uyum sağlama, *gerçek* bir demokrasi gerçekleştirme girişimi yalnızca yıkım ve kaosa yol açabilir. Bu nedenle radikal ve çoğulcu bir demokrasi projesi, demokrasinin tamamen gerçekleştirilmesinin imkansızlığına inanır. Amacı, liberal demokratik geleneklerin sembolik kaynaklarını kullanarak demokratik devrimin *derinleştirilmesi için* mücadele etmektir (Mouffe, 1992: 238).

2.8. Topluluk Vatandaşlığı

2.8.1. Avrupa Birliği

7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET), Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşümünün nihai aşaması olan *Maastricht Antlaşması* ile Avrupa Birliği vatandaşlığının ihdas edilmesi bilim adamlarını, akademisyenleri, politikacıları ve genel halkın bazı kesimlerini çağdaş toplumlardaki vatandaşın rolü ve özelliklerini yeniden düşünmeye teşvik etmiştir (Shaw, 1997: 554-559). Avrupa Birliği vatandaşlığının kurulmasıyla iki ana başlığın içerisinde pek çok soru gündeme gelmektedir. Birincisi, vatandaşlığın milliyetle ilişkisinin hangi aşamada kalacağıdır (Rosas ve Antola, 1995). Halkı birbirine ve devlete bağlamak için *ortak bir ulusal kimliğin varlığı* zorunlu mudur? Eğer öyleyse, bu ulusal duygular kaynağını neyden alır? Zenofobi ve ırkçılık gibi ulusal duyguların negatif yönleri kaçınılmaz bir olgu mudur? Göçmenler, mülteciler, sığınmacılar ve diğer azınlıklar ve mevcut nüfus ortak bir *medeni kültüre* ne kadar hazırdır? Eğer hazır değilseler, bir hazırlık eğitimi gerekli midir ve bu eğitim ne şekilde gerçekleştirilmelidir? Ve o kültür, sadece siyasi sistemle ilgili bir aşinalık ve kabul mü, yoksa ortak bir kültürel tutum seti mi olmalıdır? İkinci ana tema, ulus-devleti zorlayan koşullarda vatandaşlık olasılığıyla ilgilidir (Soysal, 1994: 138-141).

Vatandaşlık mefhumunun anlamını kavramak için *uluslararası*, *ulus aşırı*, *ulusüstü* veya *ulusötesi* bağlamda hangi haklar ve kurumlar gereklidir? Uluslararası bir topluluk duygusu gibi milliyetçiliğe alternatif ve ona denk olan bir medeni kültür geliştirilebilir mi? Yoksa gerçek anlamda *post-nasyonalizm* ve *supra-nasyonalizm* gibi evrenselci birleştirici kavramlar bu tarz özelleştirilmiş bağlılıkları aşar mı? Bu soru, *Birlik* vatandaşlığına erişimin Avrupa Topluluğunu kuran Maastricht Antlaşması'nın - *sonradan Amsterdam Antlaşması tarafından değiştirilerek 17'nci maddesi haline getirilen*- 8'inci maddesi gereği bir üye devletin vatandaşı olmaya bağlı olması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak, ulusal vatandaşlık tanımları üye devletler arasında farklılık göstermektedir. Bu durum da Avrupa vatandaşlığı düzenlemesinin eşitsizlikler yaratabileceği endişelerine neden olmaktadır. Amsterdam Antlaşması'nın 17'nci maddesi, Maastricht Antlaşması'nın 8'inci maddesini "*Birlik vatandaşlığı, ulusal vatandaşlığı tamamlayacak ve yerine geçmeyecektir.*" şeklinde

tadil etmiştir. Ancak bu ikame hüküm muğlaklıkları da beraberinde getirmiştir. Bazı kesimler, bu antlaşma maddesiyle ulusüstü ve ulusal bağlılık anlamında çifte vatandaşlığın mantıksız ve imkânsız olduğuna inanarak Birlik vatandaşlığının oluşturulması sonucu *Avrupalı* tek bir ulusun kurulması gerekliliğini işaret ederler (Aron, 1974: 638-643). Bu kesimler, vatandaşlığı, AB'nin altını oyduğu ve yerine koymaya çalıştığı milliyetçilik biçimleriyle yakından ilişkili görürler. Onlara göre bu vatandaşlığın amacı, Roma İmparatorluğu'ndan beri kültürel, genetik ve dini açıdan birbirine bağlı olan Latin, Cermen, Slav, Yunan ve Baltık gibi Avrupalı ırkların tek bir Avrupa milleti yaratmaya yöneleceğini öngörürler (Miller, 1998: 47-51). Kimileri için bu, olması gereken bir Avrupalı idealidir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya yönelik fetihlerini yoğunlaştırdığı dönemde pek çok Avrupalı millet ve devletin birleşerek böyle bir *ortaklığın, birliğin, tekliğin* mümkün olduğunu ispatladığı ve bu entegrasyonun da Avrupa kültürünün ve milletin istikbali olduğunu düşünürler. Diğerleri, Birlik vatandaşlığının yalnızca ulusal düzeydeki vatandaşların sahip oldukları öncelikli pazar ve işgücü odaklı haklar dizisi sunduğunu iddia ederler (Everson, 1995: 77-81). Bu görüşü savunanlar, AB'nin esasında Orta Avrupa'da başta ekonomik olmak üzere her anlamda mevcut olan ve gelecekte de şiddete varacak şekilde tekrerrüt etme ihtimali olan *Fransız-Alman* çekişmesini dizginleyip dengede tutmak için kurulduğunu düşünüyor olabilirler. Nitekim, AB'nin kökleri de *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğuna* dayanmaktadır. Son olarak başka bir grup, Birlik vatandaşlığının ulus devletlerin haklarıyla etkileşime girdiğini ve bu hakları meşru bir şekilde kısıtladığına inanmaktadır (Weiler, 1999: 171-172).

Siyaset bilimci filozof Raymond Aron, 1974'te yazdığı makalede "*'Avrupa vatandaşı' gibi bir 'hayvanın' mevcut olmadığını, bu sürüde yalnızca Fransız, Alman veya İtalyanların var olduğunu*" yazmıştır (Aron, 1974: 652-653). Aron, olası bir ulusüstü Avrupa devletinde, ulusüstü vatandaşlığın tarihî ve sosyolojik olarak uygulanabilir olduğunu reddetmiştir. Habermas, dikkat çeken makalesi *Citizenship and National Identity*'de demokratik süreçlerin tarih boyunca hep ulusal süreçler içerisinde işlediğini ve siyasi çemberin günümüze kadar yalnızca ulusal meselelerde etkili olduğunu belirtmiştir. Habermas, buna dayanarak Avrupa vatandaşlığı gibi bir kavramın gerçekten uygulanabilir olup olmadığı konusunu sorgulamaktadır. Aron'un aksine, Habermas bu soruya daha ılımlı cevaplar vererek böyle bir şeyin gelecekte mümkün

olabileceğini ancak bu konjonktürde -1994 yılı içerisinde- gerçekleşmesinin olası olmadığını yazar. Aron'un makaleyi yazdığı *Soğuk Savaş döneminde*, özellikle NATO ve Varşova Paktı gibi *ideolojik-askerî bloklar*, uluslararası ilişkilere ve bu konuda yazılar yayımlayan akademisyenlerin fikir dünyasına yoğun etki etmekteydi. Aron, kendi döneminde Almanya örneği üzerinde durarak Batı ve Doğu Blokları arasında, Avrupa'nın ortasında bölünmüş bir Almanya'nın var olduğu bir ortamda ulusüstü bir devlet ve milletin var olabilmesini imkânsız bulmuştur. Aron'un bu yaklaşımı elbette o dönem için makul karşılanabilir. Sovyetlerin dağılması sonrası oluşan *post-komünist* arenanın sosyal ve siyasi analistleri, yeni meçhul düzeni dikkate alarak yorum üretmeye girişmiştir. Bu yeni duruma istinaden öne sürülen görüşler ASEAN, NAFTA ve Avrupa Komisyonu gibi ekonomik ittifakların, ideolojik-militarist blokların hegemonyasını yıktığı yönündedir. Komünizm sonrası Rusya Federasyonu, Doğu Avrupa ve birleşmiş bir Almanya; ideolojik-militarist blokların çöküşüne en büyük örneği teşkil etmektedir. Batı Avrupa ise modern çağın herhangi bir döneminden daha fazla bağlantıya ve koordinasyona sahip olması sebebiyle tarihsel ve ekonomik zorunluluklar nedeniyle, iktisadi olarak mutual ilişkilerini geliştirmeye gayret etmektedir. Avrupalıların, askeri blokların zayıfladığı dönem sonrası öncelikli amacı Japonya, Çin ve ABD gibi dünyanın en büyük ekonomilerinin tahakküm kurduğu kapitalist pazar yarışına girerek rekabeti arttırmak ve ekonomik refahı ve dinginliği sağladıktan sonra diğer aşamaları gözetmek gibi görünüyor. Yeni şartlar altında, Avrupa düzeyinde, *Tek Pazar* içinde sosyal entegrasyondan kaynaklanan yeni bir post-milliyetçi vatandaşlık biçiminin ortaya çıkma olasılığı analistler ve teorisyenler tarafından ciddiye alınmaktadır (Roche, 1995: 728).

AET'nin kuruluş amacı olan *ekonomik birlik* hedefi doğrultusunda, dört ana ilkenin faaliyete geçirilmesi gerekiyordu. Bu ilkelerden birincisi olan *serbest dolaşım hakkı*, üye ülkeler arasında özgürce seyahat etme, diledikleri üye devlette yaşama ve mesleklerini her yerde icra etme özgürlüğünü içermektedir. Roma Antlaşması'nda kaleme alındığı şekliyle serbest dolaşım, vatandaşlık kavramıyla ilgili değil, bir ekonomik faaliyetin icrasıyla ilgilidir. Üye bir devlette çalışma hakkıyla bağlantılı olan yerleşme hakkı ise AET'nin işçilere ve ailelerine tanıdığı bir hak olarak kabul edilmiştir (Güven, 2007: 20).

Avrupa Konseyinin 1974'te, Paris'te gerçekleştirdiği bir toplantıda, AET'ye üye ülkelerin vatandaşlarına topluluk içinde bazı ekonomik özel hakların verilmesine yönelik bir öneri sunulmuştur. 1976'da *Belçika Başbakanı Leo Tindemans* tarafından yayınlanan *Tindemans Raporu'nda ise* Avrupa Topluluğu kurumlarında gerekli olan konunun yeniden yapılanma ve topluluğun devletler üzerindeki yetkisinin genişletilmesi olduğuna dair brifing verilmiştir. İlerleyen yıllarda sıklıkla vurgulanan *çok vitesli Avrupa* teorisi de Tindemans Raporu'nda ilk kez ortaya atılmıştır. Bu teorinin yansıttığı düşünceye göre üye ülkelerin Avrupa'nın entegrasyonundaki vazifeleri, o anki konjonktür dikkate alınarak değişik biçimlerde olabilecektir. Ancak, küçük ve orta ölçekteki üye devletlerin bu teoriye adapte olmaları ve bunları uygulama yolunda yaşadığı zorluklar gibi etkenler, teoriye yönelik pek çok eleştiri ve itirazın gelmesine neden olmuştur (Okman, 2002: 66).

Avrupa Birliği vatandaşlığı kavramının ilk defa Tindemans Raporu'nda belirtilmesi, bu raporun dikkat çeken özelliklerinden biridir. Rapor, entegrasyonun sağlanmasında *ortak bir vatandaşlık konseptinin* oluşturulmasının önemini açık bir şekilde dile getirmiştir. 1974 Paris Zirvesi'nin raporun yayımlandığı ilk şura olması, raporun gereken ilgiyi görmese de ilerleyen yıllarda bu konuda yaşanacak atılımlarda mihenk taşı olmasını sağlamıştır. Raporun, *Vatandaşlar Avrupası* başlıklı kısmında Tindemans, tek çeşit pasaport, sınır denetimlerinin kaldırılması, ortak bir sosyal güvenlik mekanizmasının hayata geçirilmesi ve üye devletlerin üniversitelerinde alınan diplomaların, öteki üye devletlerce tanınması gibi bazı önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerin bazıları ilerleyen senelerde dikkate alınarak faaliyete geçirilmiştir. Tindemans Raporu "*We, the people of the United States*" şeklinde başlayan Amerikan Anayasası'nın önsözünden esinlenerek başlangıç kısmında "*Biz, Avrupa Topluluğu Halkları*" cümlesini kullanmıştır. 1979 yılında gerçekleşen Avrupa Parlamentosu seçimleri, Avrupa genelinde ortak bir demokratik katılımın ilk kez gerçekleştiği ve Avrupa halkının, ulusüstü bir platforma üye seçmek için oy kullandığı ilk seçimdir. 1983'te imzalanan *Avrupa Birliği Resmi Deklarasyonu*, Tindemans Raporu'yla temelleri atılan sürecin devamı işlevini görmüştür. Bu deklarasyon, AB vatandaşlığı kavramının, Avrupa toplumuna tanıtılması amacını da ihtiva etmektedir (Okman, 2002: 65). Ancak Avrupalı kimliği kavramı, bazı karmaşıklıkları beraberinde getirmektedir. Günümüzde Avrupa'da yaşayan insanların ekseriyeti kendilerine

Avrupalı sıfatını takmaktadır. Elbette ki bu durumun aksine bazı insanlar da kendilerini Alman, İtalyan, İngiliz, İskoç veya İspanyol olarak tanımlamayı Avrupalı olarak tanımlamaktan daha üstün görmektedir. Kimliklerin çakışması ve bunların birbiriyle olan bağlarının kopması kolay bir durum değildir. Hatta çoğu zaman ırk, kültür, cinsiyet ve siyasi eğilimlerin kimliğin oluşumundaki etkisi yadsınamaz. Kimliğin kültürel boyutta meydana gelebilmesi için ilk olarak bireylerin kendilerini belirli bir ortak çatının altında toplaması gerekir. Din ve sosyal sınıflar da kimliğin oluşumuna kuvvetle etki eden unsurlar olarak halen varlığını korumaktadır. Günümüzde bu unsurlara ilave olarak meslek, zanaat, iş gücü, para gibi ekonomik kavramlar da etkisini hissettirmeye başlamıştır (Smith, 2005: 147-161)

Tüm bu gelişmelere rağmen günümüz konjonktüründe kalıcı bir *Avrupa milleti* yaratma çabası yine de olağan görünmüyor. Ulus devletler, globalleşen dünyayla birlikte zayıflamaya başlasa da bireylerin kendilerini bağlı gördüğü bir yapı olma özelliğini muhafaza ediyor.

2.8.2. İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth)

Commonwealth (veya resmî adıyla Milletler Topluluğu), Birleşik Krallık ve birçok eski sömürgesinden oluşan; dostluk ve ekonomik iş birliği bağlarını sürdürmeyi hedefleyen ve İngiliz monarkını sembolik olarak başları kabul eden bağımsız devletler topluluğudur (The Commonwealth, 2023).

Commonwealth, esasında Britanya İmparatorluğu'nun bir uzantısıydı. İmparatorluk, XX. yüzyılda anlamını kaybetmeye başlayan sömürgecilik felsefesini değiştirirken, sömürge devletlerle olan bağlarını muhafaza edecek bir sistem aramaktaydı. XIX. yüzyılın ilk yarısından sonlarına kadar geçen süreçte *Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Yeni Zelanda* ve *İrlanda'da* sorumlu hükümet (responsible government) adı verilen bir sistem uygulanmaya başlandı. Bu sistemde sorumlu hükümetin başı olan vali (governor) yalnızca seçilmiş parlamentonun güvenoyunu alan bakanların tavsiyesi üzerine iç işlerinde hareket edebiliyordu. Bu bağımlı ama otonom devletler giderek siyasi, ekonomik, askeri ve diğer birçok alanda egemenliklerini kuvvetlendirmeye ve pekiştirmeye başladılar. 1926 yılında gerçekleşen İmparatorluk Konferansı, bu devletlerin Britanya İmparatorluğu içindeki özerk devletler olarak nitelendirileceğini ve iç veya dış ilişkilerinde birbirlerine veya Birleşik Krallık'a bağlı olmadan ancak

Taç'a karşı ortak bir bağlılıkla *Britanya Milletler Topluluğu* üyeleri olarak sorumluluklarını devam ettireceklerini ilan etti. Bu konferansa müteakip 1931 yılında ilan edilen *Westminster Yasası*, 1926 konferansının kararlarını ve vizyonunu konsolide ederek yazılı metne dökmüştür. Bu yasanın ilanı ile birlikte tüm *dominyonların* kendi iç ve dış işlerini kontrol edecek mekanizmalar kurmasına ve bağımsız bir diplomatik misyona sahip olmasına izin verilmiştir. Bu yasanın ilanı özetle, İngiliz hükûmetinin dominyonlar üzerindeki karar verme yetkisini ortadan kaldırmıştır. Westminster Yasası'nın ilanı takiben İngiliz monarşisine bağlılık şartı, Milletler Topluluğuna üyelik için ön koşul olarak öne sürülmüştü. Ancak, 1920'lerden itibaren çoğunlukla Avrupa dışı nüfusa sahip olan imparatorluğun bazı bölgelerinde hızla artan milliyetçilik, Milletler Topluluğunun doğasının sorgulanmasını gerektirmiştir. Özellikle Hindistan, Britanya İmparatorluğu içinde nüfusunun da fazla olmasının etkisiyle ayrı bir imparatorluk gibi hareket etmekteydi. Hindistan'ın bir valisi, Londra'da ayrı bir devlet sekreteri, kendi ordusu ve hatta belirli ölçülerde kendi dış politikası dahi vardı. Hindistan ve Pakistan 1947'de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Milletler Topluluğu üyesi oldular. 1949'da Hindistan, cumhuriyet rejimine geçme niyetini açıklasa da bu durum Milletler Topluluğuna üyeliğin getirdiği *Taç'a* bağlılık şartına aykırıydı. Nitekim bir devletin başında monark olduğu sürece seçimle gelen bir hükûmet, sistemi gerçek anlamda cumhuriyet rejimine dönüştüremiyordu. Hindistan'ın da aslında suyun altından gösterdiği niyeti bağımsızlıktı. Birleşik Krallık, bu niyeti anlayarak Hindistan gibi Güney Asya'nın güçlü bir ülkesini tamamen kendinden uzaklaştırmayı göze alamadı. Nisan 1949'da Londra'da yapılan Commonwealth hükûmet başkanları toplantısında, Hindistan'ın Commonwealth üyeliğine devam edebileceği bir düzen kuruldu. Bu düzen, İngiliz Taç'ının yalnızca "*Milletler Topluluğu üyelerinin bağımsız birliğinin sembolü*" olarak kabul edilmesinden ibaretti. Milletler Topluluğunun ismi *İngiliz Milletler Topluluğu (British Commonwealth)* olarak anılmaktayken, bu bildiriyle birlikte İngiliz sıfatı topluluğun resmî isminden çıkarılmıştır. Hindistan da kendi lehine olan şartları elde ettikten sonra 26 Ocak 1950 tarihinde Cumhuriyet'i ilan ederek bağımsızlığın ilk adımlarını atmıştır (Encyclopaedia Britannica, 2022).

Commonwealth, 53 eski İngiliz sömürgesi ve dominyonlarının da dahil olduğu gönüllü bir birliktir. Commonwealth "*demokrasiyi, insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve*

sürdürülebilir kalkınmayı geliştirmeye adanmış" aynı zamanda *"tarih, dil ve hepsinden önemlisi ortak gaye bağıyla birleşmiş bir vatandaşlar topluluğu"* olmayı amaç edinmiş bir uluslararası organizasyondur (Commonwealth Vakfı, 2010: 5). Commonwealth'un başlangıçtaki amacı *İngiliz Taç'ının* küresel imparatorluk kudretini modern dünyaya uyarlayarak korumaktı (Perry, 2015: 57). Commonwealth üye devletlerinin büyük ölçüde farklı sosyokültürel, ekonomik, siyasi ve yasal kurumlara sahip olması ve İmparatorluk sonrası İngiliz hükümetinin küresel sahnede statüsünü koruma isteği göz önüne alındığında, Commonwealth vatandaşlığı eski İmparatorluğun halklarının bağlarını muhafaza etmek için oluşturulmuştu. Perry'nin ifade ettiği gibi, Commonwealth vatandaşlığı *"sömürgeciler ile sömürgeler arasında ayrım yapmayan çok ırklı ve uluslararası bir İngilizlik vizyonunu"* esas almaktaydı (Perry, 2015: 58). Commonwealth vatandaşlığı politikası her bağımsız üye devletin kendi vatandaşlık yasasını oluşturmasına odaklanırken, Commonwealth vatandaşlığını da üyeliğin diğer bir katmanı olarak muhafaza etmesini sağlamıştır. Bu durum, birçok Commonwealth üyesi devletin anayasalarında, mütakabiliyet ilkesi özelinde, diğer üye devletlerin vatandaşlarına *yabancı olmayan* statüsüne ilişkin ortak bir madde bulunmasını sağlamıştır. Örneğin, *Commonwealth Karayip ülkelerinin* anayasalarında yaygın olarak yabancılık kavramını şu şekilde tanımlayan maddeler bulunmaktadır: *"Yabancı, Commonwealth vatandaşı, İngiltere koruması altındaki kişi veya İrlanda Cumhuriyeti vatandaşı olmayan kişidir."* Bu ülkelerin Commonwealth vatandaşını daha geniş üyelik çemberine dahil etmeleri önemli politik sonuçları beraberinde getirmiştir. Ancak göç, vatandaşlık ve oy kullanma hakları üzerine yasaların oluşturulmasında yeterince teferruata girilmediği için yabancıların ulusal seçimlerde oy kullanabileceği *-ve kullandığı-* genellikle gözden kaçmış veya bilinçli olarak göz ardı edilmiştir (Belton, 2019: 97).

Commonwealth, devletler birliği olduğu kadar ayrıca bir vatandaşlık örgütüdür. Commonwealth vatandaşlığı, üye devletlerin vatandaşı olarak kazanılır. Bu vatandaşlığa ilişkin düzenlemeler ekseriyetle topluluk üyesi ülkelerin kendi anayasaları aracılığıyla yapılır. Bazı durumlarda üye ülkelerin vatandaşlarına *Commonwealth vatandaşı* statüsü verilirken bazen de *İngiliz tebaası* statüsü verilmekteydi. 1981 tarihli Britanya Vatandaşlık Yasası İngiliz tebaası statüsünü tamamiyle Commonwealth vatandaşlığına çevirmiştir. Bununla birlikte, bu statünün

pratikteki sonuçları muğlaktır. Bu durum, Commonwealth'un daha yapılandırılmış ve konsolide edilmiş bir vatandaşlık nosyonu oluşturma girişimlerine sebebiyet vermiştir. *Commonwealth Diyalogu (Commonwealth Conversations) projesi* bu duruma örnek gösterilebilir. Genel olarak, Commonwealth vatandaşlığı açıklanırken bu kavramın resmî yönlerine bakmak yerine sivil toplum üyeliği şeklinde bir vatandaşlığa odaklanılmıştır. Bu alanda yayımlanan James Mayall'ın (2010) *The Contemporary Commonwealth* adlı derleme kitabı faydalı bir kaynak olarak karşımıza çıkar. Gerçekten de Commonwealth tartışmaları, *Commonwealth Sekreterliği (Commonwealth Secretariat)* tarafından yönetilen hükümetler arası birlik ile *Commonwealth Vakfı (Commonwealth Foundation)* tarafından hizmet verilen sivil toplum (*halkın Commonwealth'i, gayriresmî Commonwealth*) arasında bölünmüş gibi görünmektedir (Duxbury, 2006: 432). Bunların yanında, sivil toplumun sükeleri ile siyasi anlamda Commonwealth arasındaki bağlantının, Commonwealth genelinde değil, her bir vatandaşın kendi ülkesi ve bu ülkeler arasındaki ilişki özelinde gerçekleştiği varsayılmaktadır (Bloom, 2011: 640).

Malta ve Kıbrıs vatandaşları hem Commonwealth hem de AB vatandaşı olarak *sui generis* vatandaşlık katmanlarına sahiptir. AB'den ayrılmadan önce Birleşik Krallık, Malta ve Kıbrıs; Commonwealth devletlerinden AB içinde temsil edilen küçük bir grubu oluşturuyordu. Malta ve Kıbrıs vatandaşlığını haiz olup da İngiltere'de ikamet eden kişiler için vatandaşlık katmanlarının iç içe geçtiği ve vatandaşlık haklarının çakıştığı ikamet ülkesi İngiltere'ydi. İngiltere, Malta ve Kıbrıs vatandaşlarına, AB üyesi olan diğer ülkelerin vatandaşlarından daha ayrıcalıklı haklar sunmaktaydı. Bu durum elbette ki o ülkelerin Commonwealth vatandaşı olmasından kaynaklanıyordu. Nitekim, AB vatandaşları, üye devletlerin herhangi birinde siyasi katılım hakkına sahip değildir. Siyasi katılım yalnızca Avrupa vatandaşının bağlı olduğu ulus devlet içinde mevcuttur. Ancak Malta ve Kıbrıs, Birleşik Krallık'ın uyguladığı gibi yalnızca Commonwealth vatandaşlığına sahip olduğu için yabancılara siyasi haklar sunmamaktadır. Aslında bu durum, Commonwealth'un esasında *Britocentric* bir oluşum olduğuna da kanıt sayılabilir. Commonwealth vatandaşları, İngiltere'de olduğu gibi diğer Commonwealth ülkelerinde *de jure* siyasi katılım hakkına sahip olsa bile vize olmadan giriş ve izin olmadan iş yapma hakkına sahip değildir. Bu nedenle oy verme hakkı sadece bir ikamet dönemi sonrası aktive edildiğinden; giriş, ikamet ve

geçim kaynaklarındaki kısıtlamalar nedeniyle *de facto* olarak pratiğe yansımamaktadır. Bu durumun sonucu olarak AB'de sunulan hareket ve iş hakları ve Commonwealth üyeliği ile ilgili haklar arasında sorunlu anomiler ortaya çıkar. Malta ve Kıbrıs vatandaşlarının AB üyeliğiyle kazandığı haklar, Commonwealth vatandaşlığının getirdiği oy verme ve aday olma haklarını pratikte daha uygulanabilir ve anlamlı hale getirmiştir. Öte yandan, Commonwealth vatandaşlığının sağladığı siyasi katılım hakkı, önceden AB üyesi olan İngiltere içerisinde yerel halkla daha hızlı entegrasyon sağlamaktaydı. Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması sonucu Kıbrıs ve Malta vatandaşlarının Birleşik Krallık içindeki katman vatandaşlıklarının ne olacağı sorusu da ilerleyen dönemlerde farklı araştırmaların konusu olma potansiyeline sahip görünüyor (Bloom, 2011: 249).

Commonwealth vatandaşlığına ilişkin bazı yasal düzenlemeler mevcuttur. Bunlara değinmekte fayda vardır.

1948 İngiliz Vatandaşlık Yasası, 1 Ocak 1949'da yürürlüğe girerek *Birleşik Krallık ve Koloniler vatandaşı* (*Citizen of the United Kingdom and Colonies*) statüsünü tanıtmıştır. *Britanya tebaası* kavramı da muhafaza edilerek tüm Commonwealth ülkelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu düzenlemeyle, kanun yasalaştığı tarihte mevcut olan İngiliz tebaasının şu iki statüyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır: *Birleşik Krallık ve Kolonilerin vatandaşı* ve *bir Commonwealth ülkesinin vatandaşı*. 1 Ocak 1949 tarihinde İngiliz Vatandaşlık Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, vatandaşlık düzenlemeleri konusunda bağımsız hale gelen 9 Commonwealth ülkesi belli tarih aralıklarıyla kendi vatandaşlık yasalarını ilan etmiştir. Bu ülkeler: *Avustralya, Kanada, Seylan (günümüzde Sri Lanka) Hindistan, Newfoundland (31 Mart 1949 tarihinde Kanada'ya bağlanmıştır), Yeni Zelanda, Pakistan, Güney Afrika, Güney Rodezya (günümüzde Zimbabwe topraklarında yer almaktadır)*. Bu dokuz devlet ve bağımsız bir Commonwealth ülkesi olmayan Güney İrlanda hariç, Kraliyetin hâkimiyetindeki geri kalan tüm bölgeler Birleşik Krallık ve Koloniler tebaası dahilindeydi.

1962 Commonwealth Göçmenleri Yasası, Britanya İmparatorluğu'nun tek bir sınırı olduğu ve imparatorluk dahilindeki tüm *İngiliz tebaasının* Birleşik Krallık'a serbestçe girebileceği fikrine son vermiştir. Birleşik Krallık'a giriş hakkı, bu yasanın hükümleri gereği, Birleşik Krallık'ta doğan veya koloni otoriteleri tarafından kendisine İngiliz

pasaportu verilen kişiler hariç olmak üzere sınırlandırılmıştı. Bu yasanın ilanıyla birlikte Commonwealth vatandaşlığı artık İngiltere'ye yerleşmek için ayrıcalıklı bir hak olmaktan çıkarılarak daha sembolik bir hale evrilmiştir. İngiliz İmparatorluğu'nun Doğu Afrika'daki kolonilerinde -özellikle Kenya'da- çok sayıda Asyalı göçmen yaşamaktaydı. *Asya* terimiyle ifade edilen genellikle Hindistan'dan getirilip yerleştirilen göçmenlerdi. Doğu Afrika kolonileri bağımsız olduğunda burada yaşayan Asyalı göçmenler, Birleşik Krallık ve Koloni Vatandaşlığı sıfatını korumuşlardı. Bu sayede 1962 Yasası'nın getirdiği sınırlamalardan muaf kalarak İngiliz pasaportu taşıyıcısı olmaya devam etmişlerdi. Yasanın ilanına müteakip Doğu Afrika'da yaşayan İngiliz tebaası Asyalılar şiddetli ayrımcılığa ve *Afrikanizasyon politikasına* maruz kalarak yoğun bir şekilde Birleşik Krallık'a iltica etmeye başlamıştı. Artan sayıda mülteci, İngiliz hükümetini rahatsız ederek 1962 Yasası'nda gözden kaçırılan düzenlemenin acilen yapılması gerekliliğini gösterdi. 1968 *Commonwealth Göçmenleri Yasası*, 1962 Yasası'nın tadili şeklinde ayrı bir yasa olarak bu amaçla çıkarılmıştır. 1968 Yasası, 1962 Yasası'nda ifade edilen "*CUKC vatandaşlarından Birleşik Krallık pasaportunu taşıyan*" cümlesini "*İngiltere'de doğan, evlat edinilen, sonradan vatandaşlık kazanan veya ebeveyninden ya da büyükanne veya büyükbabasından biri bu sayılanlardan biriyle vatandaşlık kazanan*" şeklinde değiştirmiştir (Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı, 2017: 18).

BÖLÜM II

MUKAYESELİ HUKUKTA VATANDAŞLIK KAVRAMI

1. Afganistan

Afganistan, Orta Doğu ile Asya'nın iç ve güney bölgeleri arasında fetih güzergâhı görevi gören coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve medeniyetler arası etkileşimin önemli bir merkezi olmuştur. Bu etkileşimin sonucu olarak Afganistan'ı oluşturan günümüz *Afgan* milletinin ataları hakkında çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu milletin unsurları yüzyıllar boyu hep iç içe yaşamış olmalarına rağmen aralarında belirgin fiziksel, kültürel ve dilsel farklılıklar mevcuttur. Afgan kelimesinin iz sürümünde pek çok tarihi kaynak yardımcı olmaktadır. M.S. III. yüzyıla ait bir Sasani yazıtında, M.S. VII. yüzyılda Afganistan'ı ziyaret eden Çinli seyyah *Hiuen-Tsang'ın (Xuanzang)* anılarında²⁷ ve özellikle XI. yüzyıl İslam kaynaklarında Afgan kelimesine çokça rastlanmaktadır. (Ewans, 2002: 3)

Amerika Birleşik Devletleri Merkezi Haberalma Teşkilatı'nın (CIA) 1998 yılına ait raporuna²⁸ göre Afganistan'ın o tarihteki nüfusu olan yaklaşık yirmi milyon, yirmiden fazla temel etnik unsura bölündüğü, daha kapsamlı ayırım yapıldığında ise bu bölünmenin elliden fazla etnik unsuru kapsadığı belirtilmektedir. Toplumun büyük çoğunluğunun Afganistan'ın resmi dili olan İranî kökenli *Peştuca* ve *Dariceyi* konuştuğu bilinse de otuzdan fazla dilin Afganistan'da halen konuşulduğu tahmin edilmektedir.

Galatimeshurun aksine *Afgan* sözcüğü bir ırkı belirtmemekte, Afganistan toplumunu oluşturan farklı boy, kabile ve ırkların toplamını ifade etmektedir. Afganistan Anayasası'nın 4'üncü maddesinin 2'nci fıkrası *Afganistan vatandaşlığına sahip tüm*

²⁷ Xuanzang'ın anıları "*The Great Tang Dynasty Record of the Western Regions*" başlığıyla derlenmiştir.

²⁸ CIA, ülkeler hakkında topladığı bilgileri "*The World Factbook*" adıyla yayımlamaktadır.

bireylerin Afganistan milletini oluşturduğunu; 3'üncü fıkrası bu milletin *Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gurcer, Brohi* ve öteki boylardan oluştuğunu; 4'üncü fıkrası ise *Afgan* kelimesinin *Afganistan'ın tüm vatandaşlarını kapsadığını* belirtmiştir.²⁹ Anayasada görüldüğü üzere Afgan milleti etnik olarak *Türk, Moğol, Hint-Aryan, Arap, Fars* ve daha birçok farklı etnik unsurun kombinasyonundan oluşmaktadır. *Babür Şah, Babürnâme* adlı eserinde bazı Peştun kabilelerinin ismini saymakla birlikte bunlardan toplu olarak bahsettiğinde Afgan sözcüğünü kullanmıştır.³⁰ Günümüzde de Afganistan nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan *Peştunlar* kendilerinden bahsederken Afgan tabirini kullanmakta ve dillerinden de *Afganca* olarak bahsetmekte iken; milletin diğer çoğunluğunu oluşturan *Tacik, Özbek, Hazara* gibi toplumlar yurt içinde kendilerini asli olarak ait oldukları toplumun adıyla tanıtmakta ancak Afganistan vatandaşlığını haiz olmalarından dolayı Afgan milletinin bir parçası olarak yurt dışında kendilerini bu kimlikle ifade etmektedirler. *Herodot, M.Ö. V. yüzyılda yazdığı Tarih* adlı eserinde, Peştunların izinin *Paktha* olarak bilinen antik Hint-Aryan kavmine kadar sürülebileceğini belirtmiştir. *Gankovsky* ise *The Peoples of Pakistan: An Ethnic History* adlı eserinde Peştunlar dışında kalan diğer boyların kendi atalarını M.S. V. yüzyılda Afganistan'a akınlar gerçekleştiren *Eftalitler (Ak Hun)* olarak gördüğünü belirtmektedir (Ewans, 2002: 3).

Afgan vatandaşlığının tanınmasında geleneksel olarak geçerli ilke *ius sanguinis* ilkesidir. *Ius sanguinis* ilkesi önceleri sadece ailenin erkek üyelerine verilen *tazkira* isimli ulusal kimlik kartının dağıtımında esas alınmış ve bu da 1922 yılına ait ilk el yazması vatandaşlık kanununda yer edinmiştir. 10 Eylül 1931 tarihinde kurulan Afgan parlamentosu, 1930 yılında Lahey'de Milletler Cemiyeti bünyesinde imzalanan *Vatandaşlık Yasalarının Çatışmasıyla İlgili Belirli Sorunlara Yönelik Sözleşme*'ye³¹

²⁹ Afganistan Anayasası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://moj.gov.af/en> (*Afganistan Adalet Bakanlığı Resmî Sitesi*).

³⁰ Babür Şah, Çağatay Türkçesi'yle yazdığı eserinde Afganlardan bahsederken günümüz Türkçesi'ndeki karşılığıyla "*Kâbil ile Lagman arasında yaşayan Afganlar*" cümlesini kullanmıştır.

³¹ 12 Nisan 1930 tarihinde Lahey'de kabul edilen ve 1 Temmuz 1937 tarihinde yürürlüğe giren 4137 sayılı "*Convention on Certain Questions relating to the Conflict of Nationality Laws*" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://treaties.un.org>

katılmış ve bu sözleşmenin etkisiyle Afgan vatandaşlık kuralları ilk defa *ius soli* ilkesiyle tanışmıştır (Athayi, 2017: 1).

Afganistan vatandaşlık hukukunun gelişimi Athayi'ye göre üç aşamada incelenir. Bunlar:

- Nizamname Dönemi (1920-1929)
- Usulname Dönemi (1930-1964)
- Kanunname Dönemi (1964-2021)

1.1. Nizamname Dönemi (1920-1929)

Nizamname Dönemi, *Emanullah Han'ın, Ravalpindi Antlaşması'yla Birleşik Krallık'tan bağımsızlığı ilan ettiği 1919 yılında başlayıp tahttan devrildiği 1929 yılına kadar geçen dönemi ifade eden sosyo-politik ve reformist süreçtir. Afganistan'ın bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasıyla Emanullah Han, ülkesinin modernleşmesini sağlamak amacıyla merkezi idarenin üstünlüğüne dayalı bir anayasal monarşi kurmak için reformlara girişti. Tahta çıkışını takip eden bir yıl içinde Afgan, Türk ve Hint Müslüman hukukçulardan oluşan seçkin bir grup kurarak kendi ifadesiyle kanuni idarenin temellerini attı (Adamec, 1967: 111).*

Emanullah Han, rejimin temel hatlarını çizmek amacıyla 1923 yılında *Loya Jirga'yi*³² toplayarak pek çok akademisyen tarafından Afganistan'ın ilk yazılı anayasası olarak kabul edilen *Nizamname-yi Esasî-yi Devlet-i Aliyye-yi Afganistan'ı*³³ ihdas etmiştir. (Ahmed, 2016: 656, 658). Anayasa'nın 8'inci maddesi, kimlerin Afganistan vatandaşı olduğunu "*din veya mezhep farkı gözetmeksizin Afganistan'da ikamet eden herkes*" şeklinde belirtmiştir.

Vatandaşlığa ilişkin ilk yasa *Kimlik Kartlarının Durumu, Pasaport İlkeleri ve Vatandaşlık Hukuku* başlığıyla 14 Eylül 1923 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu Yasa, Afgan vatandaşlarının *tezkere*³⁴ ile yabancılardan ayrılmasını sağlayan ilk resmî belgeydi. Yasanın 1'inci maddesi, tezkerenin dağıtım amacının "*Afganistan*

³² Peştuca'da "Büyük Şura" anlamına gelen Loya Jirga, yüzlerce yıllık geçmişe sahip ve aşiretlerin temsilcilerinden oluşan Afgan Ulusal Meclisidir.

³³ 1923 Afganistan Anayasası hakkında daha fazla bilgi almak ve İngilizce çeviri metnine erişebilmek için bkz. <http://www.afghangovernment.com/Constitution1923.htm> (Son Erişim Tarihi: 16.03.2023).

³⁴ Afgan nüfus cüzdanını belirtmek için kullanılan terimdir.

vatandaşlarının vatandaşlık statülerinin belirlenmesi" olduğunu ifade eder. Yasanın 3'üncü maddesi ise Afgan vatandaşlarının tezkere sahibi olmasını zorunlu tutmakla birlikte bu zorunluluğa uymayanların pasaport başvurusunda bulunamayacaklarını ve yurt dışına çıkamayacaklarını belirtmektedir. Ayrıca tezkerenin ibrazı, çocukların okula kaydedilmesi, vergi verilmesi, devlet memuriyetine girilmesi, emekli maaşına hak kazanılması gibi durumlar için de zorunlu tutulmuştur (Athayi, 2017: 3).

Emanullah Han'ın tahtta olduğu döneme ait kanunlara *Nizamnamihha-yi Aminiyyih*³⁵ adı verilir. *Nizamname Dönemi* tabiri de buradan gelmektedir (Ahmed, 2016: 656). Bu dönemde çıkarılan kanunlar, modern Afgan hukukunun ilk kanunları olduğu için ayrıntılı bir şekilde düzenlenememiştir. 1923 Vatandaşlık Kanunu da bu sebeple çerçeve olarak kalmış; vatandaşlığın kazanılması, kaybı, vatandaşlıktan çıkma ve diğer ilgili hükümler düzenleme olanağı bulamamıştır (Athayi, 2017: 4).

1.2. Usulname Dönemi (1932-1964)

1924 yılının mart ayında Emanullah Han'ın reformist politikalarına karşı tarihe *Host İsyanı* olarak geçecek bir kalkışma patlak verdi. Bu kalkışma 1925 yılında bastırılrsa da Emanullah Han'ın *ulusal bağımsızlık kahramanı* imajına büyük bir darbe vurdu. Kalkışmayı bastırdıktan sonra Emanullah Han, 1926-1928 yıllarını kapsayacak ve içinde Türkiye'nin de bulunduğu bir Avrupa seyahatine çıktı. Döndüğünde Afganistan'ı demokratikleştirmek ve hükümeti laikleştirmek adına bir program açıkladı. Bu program, dini liderlerin desteğini alan Loya Jirga tarafından reddedildi. Bunun üzerine Emanullah Han, yüz kadar destekçisiyle Loya Jirga'yı tekrar toplayarak programın öngördüğü değişikliklerin kabul edilmesini sağladı. Bu durum ülke çapında yeniden bir isyan başlattı ve ünlü bir aşiret lideri olan *Habibullah Kalakani* başkent Kabil'i ele geçirip kendisine reformist hükümete karşı dini karakteri yansıtan (Dupree, 1978: 458) *khadimi-i-din-i-rasululah* sıfatını vererek tahta geçti. Emanullah Han, tahtı yeniden ele geçirmeye çalışsa da başarılı olamadı ve ülkeyi terk etmek zorunda kaldı (Kakar ve Schiwal, 2021: 3,4).

Emanullah Han saltanatının harbiye nazırı *Muhammed Nadir Han*, reformların uygulanma hızına karşı çıktığı ve Host İsyanı'nın şiddetle bastırılmasını desteklemediği gerekçesiyle Fransa'ya büyükelçi sıfatıyla sürgün edilmişti. Bu durum

³⁵ Emanullah Yasaları.

kendisinin dini liderler nezdinde büyük bir sempati kazanmasını sağladı. Nadir Han, Emanullah Han'ın tahttan indirilmesiyle Afganistan'a dönerek Kalkani'ye karşı bir savaş başlattı. Kalkani'nin yenilip idam edilmesiyle Loya Jirga tarafından Nadir Han'a *Şah* unvanı verildi. 1923 Anayasası ilga edildi ve yerine dini dilin ve uzlaşmacılığın daha ağır bastığı 1931 Anayasası hazırlandı (Kakar ve Schiwal, 2021: 5). Nadir Şah'ın dört senelik saltanatından 1964 Anayasası'na kadar çıkarılan tüm kanunlar ve hatta anayasa bile *Usulname* başlığını taşıdığı için bu döneme *Usulname Dönemi* adı verilmiştir (Athayi, 2017: 2).

Afgan vatandaşlık hukuku bu dönemde ilk kez *ius sanguinis* ilkesinin yanında *ius soli* ilkesini de tamamlayıcı unsur olarak benimsemiştir. Nizamname aşamasının aksine, Usulname aşamasında vatandaşlığın kaybı, kazanılması, yabancılarla evlenen Afgan kadınlarının hukuki durumu, vatandaşlığın kazanılmasında yasal yaş gibi kurallar da düzenlendi. Yeni vatandaşlık kanununun 2'nci maddesi *ius sanguinis* ilkesinin esaslarını ortaya koyarak "*Afgan topraklarında doğup doğmadığına bakılmaksızın, Afgan anne ve babadan doğan herkes Afgan kabul edilir ve Afgan vatandaşlığını haizdir.*" hükmünü getirdi. *Ius soli* ilkesiyle ilgili iki hüküm daha dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, 4'üncü maddede düzenlenmiş Afganistan'da yabancı ebeveynlerden doğan kişilerin, ebeveynlerinden birinin Afganistan'da doğması ve sürekli olarak Afganistan'da yaşamış olması şartıyla Afgan kabul edileceğine dair hükmüdür. İkinci hüküm ise koşulsuz bir *ius soli* kazanımı ortaya koyar. Beşinci maddede yer alan bu hüküm, Afganistan'da yabancı bir ana veya babadan doğan ve Afganistan'da yaşamaya devam eden herkesin reşit olana kadar Afganistan vatandaşı sayılacağını belirtmektedir. *Ius soli* ilkesini esas alan 4'üncü ve 5'inci maddelere, o dönem için vatandaşlık hukukunda önemli sayılacak bir istisna eklenmiştir. Buna göre "...*yabancı büyükelçilerin, bakanların, diplomatik heyetlerin ve diğer resmî temsilcilerin çocukları...*" 4'üncü ve 5'inci maddelere istinaden vatandaşlık kazanamamaktadır (Athayi, 2017: 4).

Afgan vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin pek çok düzenleme 1936 Vatandaşlık Kanunu ile getirilmişti. Bu Kanun'un 6'ncı maddesi, yabancı bir ülkeden Afganistan'a giren, Afganistan'da iken gerçek vatandaşlığını gizleyen, Afgan vatandaşı olmasa da öyle muamele görmüş olan, sadece Afganların alabileceği mülk edinmiş olan, Afganistan'da *hayvan sürüsü* olan ve tarımla veya ticaretle uğraşan kişilerin Afgan

vatandaşı olarak *sayılacağını* ifade etmiştir. Bu madde, *kendiliğinden kazanım (automatic naturalisation)* ilkesiyle ilişkilidir. Ayrıca, üçte ikisi dağlık olan Afganistan'ın temel geçim kaynaklarından biri olan hayvancılığın öneminin vurgulanması amacıyla *hayvan sürüsüne sahip* olanların kendiliğinden Afgan vatandaşlığını kazanacağını belirtmesi de dikkat çekicidir. Yasanın 7'nci maddesi, Afganistan'a yurt dışında hizmet eden yabancı ülke uyruklarının Afgan vatandaşlığını kazanımına dair düzenleme içermektedir. Yedinci madde, Afgan hükümetine yurt dışında en az beş yıl hizmet etmiş veya Afganistan'ın amaçlarına kayda değer hizmetlerde bulunmuş kişilerin gerekli başvuruları yapmaları ve 9'uncu maddede belirtilen ikamet gerekliliklerini sağlamaları halinde Afgan vatandaşlığına kabul edilebileceğini belirtmiştir. Vatandaşlığın kazanımında günümüzde de geçerli olan en yaygın usul, Afganistan'da kesintisiz olarak veya toplamda beş yıl süreyle ikamet etmiş olan yabancıların burada ikamet ettikleri süre içinde suç işlememiş olmaları kaydıyla vatandaşlık için başvurabileceklerini belirten 9'uncu maddedir. 7'nci maddede belirtilen ikamet gerekliliği şartı da bu maddeye gönderme yapmaktadır (Athayi, 2017: 5).

Usulname Dönemi'nde, önceki dönemde düzenlenmeyen vatandaşlıktan çıkma, çıkarılma, yabancıyla evlenen vatandaşların eşlerinin statüsü gibi esaslar da ayrıntılı düzenleme olanağı bulmuştur. İslam'ın Afganistan'ın resmî dini olması, vatandaşlık hukukuna ilişkin hükümleri de etkilemiştir. Nitekim, yabancıyla evlilik halinde vatandaşlığın muhafazası açısından kadın ve erkek arasında ayrıma gidilmiştir. 7'nci maddenin ifadesiyle, yabancı biriyle evlenen Afgan kadın, *dini kurallar gereği* Afgan vatandaşlığını kendiliğinden kaybeder. Ancak, evliliğin boşanma veya ölüm nedenlerinden biriyle sona erdiğinin belgelenmesi koşuluyla başka bir şart aranmaksızın vatandaşlık tekrar kazanılabilir. Yabancıyla evlenen Afgan vatandaş erkekler için vatandaşlığın kaybına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Yasanın 12'nci maddesi, yabancı bir kadının Afgan bir erkekle evlenmesi halinde vatandaşlığı kazanımına ilişkin hüküm içermektedir. Buna göre, yabancı bir kadın Afgan bir erkekle evlendiği takdirde *doğrudan* Afgan vatandaşlığını kazanabilmektedir. Günümüz vatandaşlık yasalarının çoğunda geçerli olan belirli bir süre evli kalma, ikamet etme gibi şartlar burada aranmamıştır. Maddenin devamında, Afgan bir erkekle evlenen yabancı kadının önceki evliliğinden çocuklarının olması ve bu çocukların da

reşit olmaması şartıyla Afgan vatandaşlığını kazanacağı belirtilmiştir. Bu şekilde Afgan vatandaşlığını kazanan çocuklar, reşit oldukları tarihten itibaren altı ay içinde biyolojik babalarının ülkesinin vatandaşlığını alabilmek için başvuru yapmaları halinde Afgan vatandaşlığını kaybeder (Athayi, 2017: 5,6).

Usulname Dönemi, Afganistan'da gelişen vatandaşlık hukukuna temel teşkil edecek düzenlemeler getirmiştir. Müteakip dönemlerde yapılan tüm yasalarda 1936 Vatandaşlık Kanunu'nun izleri açık bir şekilde görülebilmektedir (Athayi, 2017: 6).

1.3. Kanunname Dönemi (1964-2021)

Nadir Şah'ın 1933'te suikast sonucu öldürülmesinden sonra tahta 19 yaşındaki oğlu *Muhammed Zahir Şah* geçti. Zahir Şah, saltanatının neredeyse ilk otuz yılını ikisi de başbakanlık yapmış olan amcaları *Muhammed Haşim Han* ve *Şah Mahmud Han*'ın gölgesinde geçirerek etkin ve bağımsız bir siyaset izleyemedi. Zahir Şah'ın emriyle 1964 yılında; *genel oy, serbest seçim, medeni ve siyasi haklar, kadın hakları* gibi pek çok temel hak ve hürriyeti ihtiva eden ve gerçek anlamda meşruti monarşiyi öngören demokratik bir anayasa hazırlandı (Chesterman, Ignatieff ve Thakur, 2005: 195).

1964 Anayasası, daha önceden çıkarılmış *Osolnama* başlıklı yasaları, *Qanoon* başlığıyla yeniden ifade etti. Bu nedenle, 1964 Anayasası'yla başlayan bu sürece *Kanunname Süreci* adı verilir (Athayi, 2017: 2).

17 Temmuz 1973 tarihinde, Muhammed Zahir Şah'ın tedavi için yurt dışında olduğu dönemde, amcasının oğlu *Muhammed Davud Han*, yüzlerce destekçisiyle beraber yoğun bir askeri direnişle karşılaşmadan, *bir tank komutanı ve yedi polis memurunun ölümü dışında kansız sayılabilecek* bir hükümet darbesi gerçekleştirdi (George Washington Üniversitesi, 2001). Darbe sonucunda monarşi ilga edilerek cumhuriyet ilan edildi. Böylece Muhammed Zahir Şah Afganistan'ın *son kralı* olurken Muhammed Davud Han da *ilk cumhurbaşkanı* olmuştur (Arnold, 1985: 55). Muhammed Davud Han döneminde 1976 Anayasası hazırlansa da hiçbir zaman yürürlüğe konamadı. 27 Nisan 1978 tarihinde Afganistan, tarihe *Sevr Devrimi* olarak geçen bir darbe girişimine daha maruz kaldı. Darbeyle birlikte Muhammed Davud Han öldürülerek Sovyetler Birliği desteğinde *Afganistan Demokratik Cumhuriyeti* ilan edildi. Yeni rejime karşı kalkışmalar gerekçe gösterilerek Sovyetler Birliği, Afganistan'ı 24 Aralık 1979'da işgal etti. İşgalin sona erdiği 1989 yılını takiben Afganistan üç yıl sürecek bir iç savaşa

sahne oldu. Nisan 1992 tarihinde *Afganistan Cumhuriyeti*³⁶ başkanı Muhammed Necibullah iç savaşın karşı tarafı olan Afgan *mücahitlere* karşı daha fazla direnemedi. 26 Nisan 1992 tarihinde anti-Sovyet Afgan mücahit partileri, Pakistan'ın Peşavar kentinde toplanarak *Peşavar Mutabakatı*³⁷ imzaladı. Kabil'in ele geçirilmesiyle Afganistan Cumhuriyeti lağvedildi ve *Afganistan İslam Devleti* kuruldu. (Byrd, 2012: 4-6).

Afganistan; sayılan bu darbeler, işgal ve iç savaş döneminde hukukun gelişimine ağırlık verecek kudrette bir yasama organına sahip değildi. Bu sebeple vatandaşlık hukukunun gelişimi de duraklama dönemine girmişti. Sovyet işgali döneminde, *Afganistan Demokratik Cumhuriyeti* 1980 Anayasası'nı kabul etti. Bu anayasa, vatandaşlıkla ilgili hükümlerde özel kanunlara gönderme yapıyordu. Buna dayanılarak 5 Mayıs 1986 tarihinde yeni bir vatandaşlık yasası kabul edildi. Bu yeni yasa, eskisinden çok farklı olmasa da önemli sayılacak değişiklikler ihtiva etmekteydi. Nitekim, *vatandaşlık* terimi de ilk kez hukuken tanımlanmış oldu. Yasanın 2'nci maddesine göre vatandaşlık, "*devletle uyruk arasındaki siyasi ve politik bağ*" idi. Yasa, Afganistan vatandaşlarının her anlamda eşit olduğunu ve yabancıların ırkına, diline, cinsiyetine ve eğitimine bakılmaksızın Afgan vatandaşı olabileceğine dair hükümler de içeriyordu. Yasanın 7'nci maddesiyle *çifte vatandaşlık* ilk kez düzenlendi. Bu maddeye göre Afganistan Demokratik Cumhuriyeti vatandaşlığını haiz hiç kimse çifte vatandaşlığa sahip olamazdı. Yasanın 14'üncü maddesi, Afgan vatandaşlığına başvuracak kişilerin Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin temel yapısına, sosyal ve politik temellerine inanıp güvenmesi gerekliliğine değinerek vatandaşlığa alınacak bireylerin seçiminde devletin yapısının sarsılmaz bütünlüğüne de vurgu yapmıştı (Athayi, 2017: 6).

Afgan vatandaşlığından çıkarılma da bu kanunda ana hatlarıyla açıklanmıştır. Yasanın 33'üncü maddesine göre vatandaşlıktan çıkarılma aşağıdaki şartların gerçekleşmesi halinde uygulanabilir:

³⁶ Afganistan Demokratik Cumhuriyeti 1987'den sonra resmî adını Afganistan Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir.

³⁷ Peşaver Mutabakatı, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği dönemde direniş gösteren mücahit gruplar arasında imzalanan ve Kabil'in ele geçirilip Afganistan İslam Devleti'nin kurulmasını öngören metindir.

- Vatandaş eğer Afganistan'ın çıkarlarına, itibarına, güvenilirliğine ve güvenliğine yönelik düşmanca hareketler içinde bulunmuşsa,
- Vatandaş, millete veya devlete karşı vatana ihanet suçu işlemişse,
- Vatandaş, yetkili makamların iznini almadan yabancı bir devletin silahlı kuvvetlerinde veya sivil kuruluşlarında görev almışsa vatandaşlıktan çıkarılabilir.

1986 Vatandaşlık Kanunu, Afganistan Cumhuriyeti'nin lağvedilmesinden hemen önce, 15 Mart 1992 tarihinde kaldırılarak yerine vatandaşlıktan çıkma aşamasında yerine getirilmesi gereken bazı idari işlemlerin ve prosedürlerin dışında büyük değişikliklerin olmadığı bir vatandaşlık kanunu kabul edildi. 1992 Vatandaşlık Kanunu'yla, vatandaşlıktan çıkma isteğinin kabulü, istemin meclis tarafından onaylanması ve cumhurbaşkanı tarafından imzalanması şartına bağlandı. Ayrıca, yasanın 25'inci maddesi vatandaşlıktan çıkma başvurusunda bulunacak kişilerin hükümete karşı sorumluluklarını ve yükümlülüklerini yerine getirmemiş olması; idari ve sosyal kuruluşlara ve vatandaşlara karşı finansal bir yükümlülüğünün bulunması; hakkında bir suçtan dolayı hüküm verilmiş olması; vatandaşlıktan çıkmasının milli güvenliğe aykırı olması halinde başvurularının reddedilebileceği hükmünü içeriyordu (Athayi, 2017: 7).

Afganistan İslam Devletinin kuruluşu, Sovyetler Birliği'nin ülkeden çekildiği tarihten beri süregelen iç savaşı sona erdirmemiş yalnızca tarafları değiştirmişti. Afganistan'ın ikinci iç savaşı, Peşavar Mutabakatı'nın imzacısı mücahit gruplar arasında patlak verdi (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2005: 12-14). Bu gruplar arasında *Taliban* ismi öne çıkıyordu. Taliban, Peştun kökenli mücahitlerin çoğunlukta olduğu bir gruptu. Bu grup, Afganistan İslam Devletinin başkanı *Burhaneddin Rabbani'nin* hükümetini zayıf, yozlaşmış ve *Peştun karşıtı* olmakla suçluyordu. Afganistan'ın neredeyse yarısının Peştun kökenli olması Taliban'ın hükümet karşıtı politikalarında yoğun destek görmesini sağladı. Yabancı devletler de Taliban'ı mevcut hükümete kıyasla daha sempatik bulmaktaydı. Nitekim 2004-2005 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan Büyükelçisi olarak görev yapan *Zalmay Halilzad*, anılarını derlediği otobiyografik eserinde³⁸ Taliban'dan "*Ben de diğerleri gibi Taliban hakkında*

³⁸ Eserin ismi "*The Envoy: From Kabul to the White House, My Journey Through a Turbulent World*" şeklindedir.

olumlu düşünmüştüm." şeklinde bahsetmiştir. Kasım 1994 tarihinde Kabil'e yakın ve stratejik bir konumda bulunan Afganistan'ın güney vilayetlerinden Kandehar, Taliban'ın eline geçti. 27 Eylül 1996'da Pakistan'ın da desteğini alan Taliban, başkent Kabil'i ele geçirdi. Böylece Afganistan İslam Devleti lağvedilerek *Afganistan İslam Emirliği* kurulmuş oldu. (Thomas, 2021: 1).

Vatandaşlığın kazanımına ve kaybına ilişkin hükümler, ülkelerin uluslararası ve iç politikalarıyla sıkı bir ilişkiye sahiptir. Taliban hükümet yetkilileri, kriminal geçmişe sahip ve terör iltisaklı pek çok yabancıların Afgan pasaportunu aldığı ve bu durumun da Afganistan'ı *terörist sığınağı* haline getirdiğinin farkına varamadı. 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan'ı yöneten Taliban'dan, terör saldırısını gerçekleştiren *El Kaide'nin lideri Usame bin Ladin'in* kendilerine teslimini ve Afganistan'daki teröristlerin sınır dışı edilip terör kamplarının kapatılmasını istedi (Connah, 2021: 72-74). Taliban'ın isteği reddetmesinden sonra Amerika Birleşik Devletler'i, 7 Ekim 2001'de Afganistan'a operasyon başlattı. Yetmiş gün süren çatışmalardan sonra Afganistan'ın neredeyse tamamı Amerikan destekli *Kuzey İttifakı'nın* kontrolüne geçti ve yirmi yıl sürecek Amerikan işgali başlamış oldu. Taliban'ın devrilmesinden sonra imzalanan *Bonn Antlaşmasıyla* geçici bir hükümet kuruldu. Bonn Antlaşması, *geçici hükümetin kurulması(1)*, *anayasa komisyonunun toplanarak yeni bir anayasa hazırlanması(2)* *yeni anayasaya uygun olarak genel seçimlerin yapılması(3)* şeklinde üç aşama öngörmüştü. Bu aşamaların gerçekleştirilmesi için iyi eğitim almış Afgan vatandaşlarına ciddi bir ihtiyaç vardı. Ancak bitmeyen iç savaşların, işgallerin ve çatışmaların ekseninde eğitilmiş Afganların çoğu başka ülkelere kaçmış ve bu ülkelerin vatandaşlığını kazanmıştı. 1986 Vatandaşlık Kanunu'nun getirdiği çifte vatandaşlık yasağının aynen muhafaza edilmesi ise bu ihtiyacın gerçekleştirilmesinin önündeki en büyük engeldi. Nitekim, geçici hükümet de 2001 yılında *çifte vatandaşlık yasağına* dair hükmü *esneterek* yabancı ülkelerin vatandaşlığını alan Afganların mevcut vatandaşlıklarını koruyarak tekrar Afganistan vatandaşı olabilmesine olanak tanıdılar. Böylece tekrar Afgan vatandaşlığını elde eden teknokrat kesimin etkinliğinde hazırlanan 2004 Afganistan Anayasası, çifte vatandaşlığa ilişkin çeşitli hükümler içermekteydi. Bu hükümlerden üç tanesi kimlerin başkan, bakan veya milletvekili olabileceğine ilişkin şartlar içerdiği için oldukça önemlidir. Anayasanın 62'nci maddesinin 1'inci fıkrası, başkanlık

seçiminde aday olacak bireylerin "...*Afgan ebeveynlerden doğan, Müslüman ve başka ülkenin vatandaşlığını taşımayan Afganistan vatandaşı...*" olmasını şart koşmuştur. Bu madde, başkan adaylarının ifte vatandaş olmasını açık bir şekilde yasaklamıştır. Anayasanın 85'inci maddesinin 1'inci fıkrası ise milletvekili olarak seçilecek adayların "...*Afganistan vatandaşı olmasını veya adaylık başvurusu tarihinden geriye doğru en az 10 seneden beri Afganistan vatandaşı...*" olması şartını getirmiştir. Hükmün ifadesinde açıkça görüldüğü üzere milletvekili seçileceklerin ifte vatandaşlık taşımasına 10 senelik süre şartının yerine getirilmesiyle izin verilmiştir. Anayasanın 72'nci maddesinin 1'inci fıkrası da bakan olarak atanacakların vatandaşlığına ilişkin düzenleme içerir. Bu maddeye göre *bakan olarak atanacak kişiler yalnızca Afganistan vatandaşlığına sahip kişiler arasından seçilebilir*. Cümlenin devamında ise *eğer bakan adayları yabancı bir ülkenin vatandaşlığını da taşıyorsa adaylığın kabul edilip edilmeyeceğine Wolesi Jirga*³⁹ karar verir hükmü mevcuttur. Bu haliyle anayasa; bakan, başkan ve milletvekili seilecekler için ifte vatandaşlık açısından üç farklı düzenleme getirmiştir (Athayi, 2017: 12-14).

Taliban, 24 Haziran 2000 tarihinde 1992 Vatandaşlık Kanunu'nu ilga ederek *Afganistan İşlam Emirliği Vatandaşlık Kanunu* başlığıyla yeni bir yasa hazırlamıştı. Amerikan işgali sonrası kurulan hükümetler de bu kanunu ilga etmeyerek yalnızca bazı değişiklikler gerçekleştirdi. Bu kanunun en dikkat çeken özelliği vatandaşlığa ilişkin esasların *İşlam fıkhına uygun olması* zorunluluğunun vurgulanmasıdır. Nitekim yasanın 9'uncu maddesinin 1'inci fıkrasına göre, Afganistan İşlam Emirliği vatandaşlığının kazanılması, kaybedilmesi veya kişilerin vatandaşlıktan yoksun bırakılması "*ancak İşlam akide ve esaslarına uygunsa*" gerçekleşebilir. Yasanın 22'nci maddesi, Afgan vatandaşlığının *İşlam ilkelerine* aykırı olmadıkça uluslararası antlaşmalarda öngörüldüğü şekilde de kazanılabileceğini belirtmiştir. Yasanın 41'inci maddesinin 1'inci fıkrasına göre bu kanunun hükümlerinin uluslararası normlarla veya Afganistan İşlam Emirliği ile yabancı bir devlet arasındaki ikili antlaşmalarla atışması halinde "*İşlam'ın esaslarına dayalı karşılıklı mutabakata varılması*"

³⁹ Afgan bikameral sisteminde halkın seçtiği temsilcilerden oluşan meclise verilen özel ad.

gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca kanunun 23. maddesi, Afgan vatandaşlığını verme yetkisinin yalnızca *Emirülmüminin'e*⁴⁰ ait olduğu hükmünü içermektedir.⁴¹

Kanunname Süreci, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ağustos 2021'de Afganistan'dan çekilmesi ve Kabil'in kontrolünün tekrar Taliban'a geçmesiyle tamamlanmış sayılabilir. Taliban hükümetinin adalet bakanı sıfatıyla hareket eden *Abdul Hakim Ishaqzai*, Eylül 2021'de yaptığı duyuruda ülkenin *Şeriat* yasalarına uygun olarak 1964 *Anayasası'nın* hükümlerine göre yönetileceğini; ayrıca kanunların ve uluslararası antlaşmaların "*İslam'a ve Taliban'a aykırı olmayan hükümlerine de saygı gösterileceğini*" söylemiştir (Khan, 2021).

2. Amerika Birleşik Devletleri

George Washington kumandasındaki Amerikan devrimcilerinin Büyük Britanya egemenliğine karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşması, yeni bir *Amerikan vatandaşlığı* kavramının doğmasını sağlamıştır. 1783 Paris Antlaşması'yla, Büyük Britanya kralı⁴² *III. George*, Birleşik Devletler'in bağımsızlığını tanımış ve böylece o topraklarda yaşayan insanların *İngiliz tebaası* statüsüne son vermiştir. Bu antlaşmayla birlikte kral, egemenlik haklarını Birleşik Devletler'i oluşturan on üç bağımsız eyalete devretmiş; eyaletler de sınırlarında yaşayan ve artık özgür olan kralın eski tebaasının kendilerine bağlılığını istemiştir. Eyaletler sadece kendi sınırlarıyla yetinmiyor, yabancı topraklarda doğan insanlara da kucak açarak *Yeni Dünya'ya*⁴³ göçü teşvik ediyordu (Kettner, 1978: 213). Bu hoşgörü politikası, XIX. yüzyılın başlarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sayıları yaklaşık 36 milyonu bulacak göçmenleri maceraya atılmaya teşvik etmiştir (Higham, 1956: 222).

Büyük Britanya'dan bağımsızlığı ilan eden kolonilerden *Pensilvanya*, *Kuzey Karolina* ve *New York* ile 1791'de 14. eyalet olarak birliğe kabul edilen *Vermont* (Mello, 2014: 260), ilk anayasalarında, vatandaşlığa kabul edilecek bireylerin yerine getirmesi

⁴⁰ İslam devlet başkanlarına "*halife*" veya "*imam*" sıfatlarının haricinde "*müminlerin emiri*" anlamına gelen *Emirülmüminin* de denmektedir.

⁴¹ 24 Haziran 200 tarihli Kanun için bkz. <https://www.refworld.org/docid/404c988d4.html> (Son Erişim Tarihi: 07.03.2023).

⁴² Kral III. George hem İrlanda'nın hem de Büyük Britanya'nın kralı sayılmaktaydı. 1800 yılında çıkarılan *Birlik Yasası'yla*, Büyük Britanya ve İrlanda Krallıkları birleştirilerek *Birleşik Krallık* adını aldı.

⁴³ Yeni Dünya, Afrika-Avrasya ana karaları dışında kalan kıtaları ifade eden bir terimdir. Ancak çoğunlukla Amerika kıtasıyla özdeşleşmiştir.

gereken bazı şart ve usuller öngörmüştür. Pensilvanya, kendi sınırlarında toprak veya gayrimenkul sahibi olmak isteyen göçmenlerin *iyi karaktere sahip olmasını* ve *Pensilvanya'ya bağlılık adına ant içmesini* anayasal olarak şart koşmuştur. Vermont kanun koyucuları da Pensilvanya anayasasının maddelerini aynen iktibas ederek benzer düzenlemeye gitmiştir. Kuzey Karolina, topraklarına yerleşecek yabancıların *eyaletle bağlılık adına ant içmesi* ve *bir senelik ikamet şartını* sağlaması halinde eyalet içerisinde *özgür bir vatandaş* olarak değerlendirileceğini belirtmiştir. New York eyaleti ise vatandaşlığa kabul konusunda yasama organını yetkili kılarak topraklarında yerleşmeye niyetli kişilerin eğer varsa *herhangi bir devlete, krala, hükümdara, eyalete veya kiliseye* olan bağlılıklarından hem medeni hem de dini açıdan feragat etmesi koşulunu öne sürmüştür (Kettner, 1978: 214).

Federal düzeyde ilk vatandaşlık düzenlemesi 26 Mart 1790 tarihinde çıkarılan *Naturalization Act (Telsik Kanunu)* ile gerçekleşmiştir. Bu kanun vatandaşlığa alımlarda sınırlayıcı bir içeriğe sahiptir. Nitekim, vatandaşlığa başvurabilme hakkını yalnızca *beyazlarla* sınırlamıştır. Yasaya göre, Birleşik Devletler'de iki yıldan, vatandaşlığına başvuracağı eyalette ise bir yıldan beridir ikamet etmekte olan *tüm beyazlar, iyi karakterini ispat etmiş ve Birleşik Devletler anayasasını destekleyip ona bağlı kalacağı üzerine ant içmiş olması halinde* vatandaşlığa kabul edilebilir (Kettner, 1978: 236). 29 Ocak 1795'te kabul edilen ikinci vatandaşlık düzenlemesi, vatandaşlığa kabul için gereken ikamet süresini iki seneden beş seneye çıkarmış ve vatandaşlığa başvuracak kişilerin bu niyetlerini resmî olarak başvurudan üç sene önce açıklamış olmakla yükümlü tutmuştur. Ayrıca, vatandaş olmak isteyen bireyler eğer varsa *dük, kont, marki, prens, kral* gibi her türlü soylu unvanlarından feragat etmek zorundadır (Kettner, 1978: 242). 1798 yılında, Fransız Devrim hükümeti ile Büyük Britanya arasındaki Fransız Devrim Savaşları'nda, Britanya'yı destekleyen John Adams başkanlığındaki *Federalistlerin*⁴⁴ egemen olduğu *Kongre'de*⁴⁵ (Lind, 1997: 17-19), *Alien and Sedition Acts (Yabancılar Uygulanacak İsyana Teşvik Ceza Yasaları)* başlığı altında bir dizi kanun çıkarılmıştır. Bu kanun hem Fransa ile yakın savaş durumuna karşı ulusal güvenliği arttırmak hem de Thomas Jefferson'un Fransız

⁴⁴ Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk kurulan ve 1790-1824 yılları arasında faaliyet gösteren siyasi partidir.

⁴⁵ Amerika Birleşik Devletleri'nin iki meclisli yasama organına verilen isimdir.

destekçisi *Cumhuriyetçi* muhalefетinin gücünü kırmak amacıyla çıkarılmıştır. Noble E. Cunningham Jr. yasama sürecini "*Muhalefетin oy birliğiyle reddettiği hiçbir kanun bu kadar bariz bir şekilde iktidarın tek taraflı çalışmasıyla yasalaşmamıştı.*" cümlesiyle ifade etmiştir. Alien and Sedition Acts düzenlemelerinin bir parçası olan 1798 Telsik Kanunu, 1795 Telsik Kanunu'nun bazı hükümlerini değiştirerek vatandaşlığa kabul için gereken beş senelik ikamet şartını on dört seneye; vatandaşlığa kabulden üç sene önce yapılan niyet beyanının süresini de beş seneye yükseltmiştir. Ayrıca vatandaşlıkla ilgili tüm işlemlerin resmî kaydının tutulması ve bu kanuna uymayan kişilerin cezalandırılmasına yönelik hükümler de ilave edilmiştir. Yasanın en dikkat çeken değişikliği ise "...*Birleşik Devletler ile savaş halinde olan hiçbir ülkenin vatandaşının, vatandaşlık başvurusunda bulunamayacağına...*" ilişkin hükümdür. Thomas Jefferson'un 1801'de başkan olarak seçilmesine müteakip 1798 değişiklikleri de hızlı bir şekilde ilga edildi. 14 Nisan 1802'de çıkarılan yeni vatandaşlık kanunu ile 1795 Telsik Kanunu'nun ikamet ve niyet beyanına ilişkin süreleri yeniden kabul edildi (Kettner, 1978: 245).

Amerikan vatandaşlık hukukunun gelişimi Xi'ye göre *Kuruluş Dönemi(1)*, *Yeniden Yapılanma Dönemi(2)*, *Yeni Düzen ve Refah Toplumu Dönemi(3)* olmak üzere üç aşamada incelenir. Bu aşamaların her biri büyük toplumsal olayların mihrinde uzun yılları kapsamaktadır. Kuruluş Aşaması, bağımsızlığın ilan edildiği 1776 yılından, Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesine kadar geçen süreci; Yeniden Yapılanma Dönemi, Amerikan İç Savaşı'nın bitiminden, 1896-1920 yıllarını kapsayan *İlerici Dönem'e* kadar geçen süreci; Yeni Düzen ve Refah Toplumu Dönemi ise, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp 1960'larda olgunlaşan ve günümüze kadar etkilerini gösteren süreci ifade eder.

2.1. Kuruluş Dönemi

XVII. yüzyılda temelleri atılan *İngiliz tabiiyeti* kavramı *doğal, kişisel ve sürekli* olarak nitelendirilir. Bir birey, İngiliz kralının tebaası olduktan sonra sonsuza kadar *-ölümle de sona ermeyen bir tabiiyet-* bağıllık ve sadakatle yükümlüdür. Amerikan kolonyal döneminde halk, İngiliz tebaasının bir unsuruydu. Amerikan Devrimi, İngiliz kralına olan bağıllığa son vererek kişiye endeksli tabiiyet kavramını ortadan kaldırdı. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde geçen "*Hükümetler yetkisini yönetilenlerden*

alır." ifadesi yeni bir yönetim şeklinin ve milletin doğuşunu dünyaya ilan etmiş oldu. Ancak, *Kıta Kongresi'nde*⁴⁶ deklare edilen *hükümet* ve *yönetilen* kavramlarının muğlaklığı oldukça antidemokratik uygulamalara yol açıyordu. Deklarasyonu kaleme alan Thomas Jefferson, Amerikalılardan bahsederken "*We the People of the United States*" cümlesiyle içeriği belli olmayan soyut ve hayali bir Amerikan toplumu yaratmıştı. Amerikan vatandaşlık hukuku da "*Biz*" diye ifade edilen o insanların kim olduğunun sorgulanmasıyla gelişim göstermiştir (Xi, 2010: 7020).

Bağımsızlık Deklarasyonu ve diğer kurucu belgeler, Amerikalıları ifade etmek için *vatandaş* kelimesi yerine *halk* kelimesini tercih etmiştir. *Konfederasyon Maddeleri* adıyla bilinen ve 1781-1789 yılları arasında devletin ilk anayasal belgesi niteliğini haiz olacak düzenleme, Birleşik Devletler'in, on üç eyaletin *halklarından* oluştuğunu belirtmiştir. 1787 yılında hazırlanıp 1788'de imzalanan Amerikan Anayasası; üç defa *halk*, yirmi iki defa *insan*, üç defa *mukim* ve on bir defa da *vatandaş* kelimesini kullanarak kimlerin Amerikan olduğuna dair soru işaretlerini daha da arttırmıştır (Xi, 2010: 7020). Amerika'nın *kurucu babaları*,⁴⁷ *people* ve *citizen* kelimeleri arasında bir ayrım olduğunu bilerek metni kaleme almış ancak bu ayrımın ne olduğu 1857'de görülen *Dred Scott v. Sandford* davasına kadar gizemini korumuştur.

2.1.1. Dred Scott v. Sandford Davası

Dred Scott v. Sandford davası, Amerikan vatandaşlığının *siyahi Afrika kökenlileri* kapsamadığını ve bu nedenle anayasada vatandaşlara tanınan temel hak ve özgürlüklere ilişkin ayrıcalıklardan siyahilerin yararlanamayacaklarını belirten Yüksek Mahkeme kararıdır (Chemerinsky, 2019: 722). Bu karar, dört yıl sonra başlayacak Amerikan İç Savaşı'nın fitilini ateşlemiştir (Hall, 1992: 889).

Kongre tarafından köleliğin kaldırıldığı Illinois ve Wisconsin eyaletlerine köleliğin serbest olduğu Missouri eyaletinden getirilen *Dred Scott*, bu eyaletlerde köleliğin yasak olduğunu ve bu nedenle kendisinin artık özgür bir adam olduğunu öne sürerek

⁴⁶ Continental Congress (İng.). Kuzey Amerikan kolonilerinin temsilcilerinin İngiliz egemenliğine karşı oluşturduğu gruptur.

⁴⁷ *The Founding Fathers of the United States*; George Washington, Thomas Jefferson, John Adams, Benjamin Franklin, Alexander Hamilton, John Jay, James Madison ve kuruluşa öncülük eden diğer kişilere verilen unvandır.

sahibi *John Sanford'a*⁴⁸ karşı dava açmıştır. Davalı Sanford, Scott'ın ayrımcılığı öne sürerek dava açamayacağını çünkü siyahilerin Amerikan vatandaşı olmadığını savunmuştur. Mahkemeye sunulduğu şekliyle dava, kölelik tartışmasında iki temel konunun altını çizmiştir. Birincisi, kölelik karşıtlarının umduğu şekliyle Kongre'nin eyaletlerde köleliği yasaklayabilme kuvvetinin varlığı iken ikincisi ve daha önemlisi, siyahi bir kişinin vatandaş olup olamayacağı mevzusudur. Yargıçların kararı uzun süredir belirsiz olan iki temel konuyu açığa kavuşturmuştur. Birinci durum için verilen karar, Kongre'nin eyaletlerde köleliği kaldırmaya yetkisi olmadığı yönündedir. Mahkemenin gerekçeli kararına göre Kongre, vatandaşın anayasada sayılan temel hak ve hürriyetlerinden *mülkiyet hakkına* aykırı karar alamaz. Nitekim, köle de *sahibinin malı* sayıldığı için Kongre'nin aldığı karar Yüksek Mahkeme nezdinde *kesin hükümsüzdür*. İkinci karar, "*siyahilerin hiçbir zaman vatandaş olmadığı ve olamayacağı*" şeklindeki açık ifadesiyle, Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan "*Biz*" kelimesinin siyahileri kapsamadığına ilişkindir (Schwartz, 1997: 70).

Tarihçi David W. Blight'a göre 1857'de verilen Dred Scott v. Sandford davası kararı, zaten ince bir ip üzerinde yürüyen Kuzey ve Güney eyaletleri arasındaki ilişkinin tam anlamıyla kopmasına sebep olmuştur. 1861 yılında başlayan ve yaklaşık bir milyon insanın ölümüne sebep olan İç Savaş, *Abraham Lincoln* liderliğindeki Kuzey eyaletlerinin oluşturduğu *İttifak'ın (Union)*, Güney eyaletlerin oluşturduğu *Konfederasyon'a (Confederacy)* galip gelmesiyle sona ermiştir. Savaşın bitimine müteakip Amerikan Anayasası'nda köleliği yasaklayan *13. Tadil (13th Amendment)* ve Birleşik Devletler'de doğan veya sonradan vatandaşlığa kabul edilen herkesin vatandaşlığını garanti altına alan *14. Tadil (14th Amendment)* kabul edilerek Yüksek Mahkemenin verdiği *Dred Scott v. Sanford* davası kararı geçersiz kılınmıştır (Chemerinsky, 2019: 723). Böylece, Amerikan vatandaşlık hukukunun ilk aşaması olan *Kuruluş Dönemi* de sona ermiştir.

2.2. Yeniden Yapılanma Dönemi

Amerikan İç Savaş'ını başlatan en önemli mevzu olan *kölelik*, Amerikan vatandaşlığı ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin yeniden tanımlanıp değişmesinde temel teşkil

⁴⁸ Dred Scott v. Sandford davasında davalı *Sandford'un* soy ismi aslında *Sanford'dur* ancak kayıtlarda hiçbir zaman düzeltilmemiştir.

etmiştir. İnsan haklarıyla ilgili düzenlemeler içeren 1866 tarihli *Civil Rights Act* (*Medeni Haklar Yasası*) Amerikan vatandaşlığının niteliğini ilk defa anlaşılır ve şüpheye yer vermeyecek şekilde açıklamıştır. Kanun, Birleşik Devletler'de doğan herkesin tüm eyaletlerde, ırkı veya rengi fark etmeksizin beyaz vatandaşların sahip olduğu haklar ve yükümlülüklerle aynı oranda sahip olduğu hükmünü içermektedir. Medeni Haklar Yasası, *Yargıç Taney'in Dred Scott v. Sandford* davasında verdiği kararın hükümsüz kılınmasında ilk adım sayılmış ve 14. Tadil'in 9 Temmuz 1868 tarihinde Anayasa'ya dahil edilmesiyle Amerikan vatandaşı kavramı gerçek anlamıyla tanımlanmıştır. Ayrıca 14. Tadil, *Antebellum Dönemi'nde*⁴⁹ federe vatandaşlığı birincil vatandaşlık sayan kuralı tersine çevirmiş; vatandaşları koruma yetkisini eyaletlerden alıp federal devlete aktararak federe vatandaşlığı, federal vatandaşlığın gölgesine çekmiştir. 1870'te kabul edilen 15. Tadil (*15th Amendment*), 1867'de kabul edilip erkeklere genel oy hakkı veren *Reconstruction Acts'in* (*Yeniden Yapılanma Yasaları*) siyahi kökenli vatandaşları da kapsadığını belirterek siyahi erkeklerin oy hakkını anayasal olarak güvence altına almıştır (Xi, 2010: 7022).

13. ve 14. Tadil ile uygulamaya geçirilen düzenlemeler, Yeniden Yapılanma sonrası dönemde sekteye uğramıştır. Bu sektenin kaynağı, Yüksek Mahkemenin *Slaughterhouse Davaları'nda* anayasa maddelerini dar biçimde yorumlamasıydı. 1873'te görülen *Slaughterhouse Davaları'nda* Mahkeme, 14. Tadil'in yorumunda dar ve tutucu bir görüş benimseyerek Antebellum Dönemi federe-federal devlet yetki paylaşımını yeniden hayata geçirecek bir karara imza atmıştır. Bu kararla federal devletin, eyaletler üzerinde sahip olduğu yetki etkisiz kılınmıştır. *Slaughterhouse Davaları*, New Orleans şehrinde başlayıp Birleşik Devletler'in tümüne tesir edecek kararlara sahne olmuştur (Xi, 2010: 7023).

Jack Beatty, New Orleans şehrinin XIX. yüzyılın ortalarındaki durumunu "*Mississippi Nehri'nin suları ne zaman çekilse, civardaki mezbahalardan akan sakatatlar boruların önünde birikerek içme suyuna karışıyordu.*" şeklinde açıklamıştır (Beatty, 2008: 135). Bu probleme çözüm bulmak amacıyla şehrin *Büyük Jüri'si* toplanarak mezbahaların hepsinin güneye taşınması önerisini hazırladılar. Ancak mezhabalar, New Orleans şehrinin yetki alanının dışında kaldığı için şehrin bağlı olduğu Louisiana eyaletinin

⁴⁹ *Ante bellum* (La.): Savaşın önce.

yasama organına başvuruldu. Louisiana eyalet meclisi, 1869'da çıkardığı *An Act to Protect the Health of the City of New Orleans* (*New Orleans Şehrinin Sağlığını Koruma Yasası*) ile New Orleans meclisine, civardaki tüm mezbahaları bir bölgede toplayabilme yetkisi verdi. Şehir meclisi, Mississippi Nehri'nin karşısında bir bölgeyi *Crescent City* adlı özel bir şirkete kiralayarak şehrin tüm kasaplarına belirlenen azami ücret karşılığında hayvan kesimini bu bölgede yapma zorunluluğu getirdi. Bu zorunluluk da Crescent City'nin kesim endüstrisinde tekelleşmesine yol açtı (Labbe ve Lurie, 2003: 75-78).

Crescent City'nin tüm endüstriyi ele geçirmesinden rahatsız olan *New Orleans Kasaplar Birliği*, bu durumun 14. Tadil'de güvence altına alınan *ayrıcalık* ve *dokunulmazlık* ilkelerine aykırı olduğunu öne sürerek Yüksek Mahkemede dava açtı. Yüksek Mahkeme, 13. ve 14. Tadillerin yalnızca *önceki köleleri* kapsadığına ve bu maddelerin *eyalet vatandaşlığına* değil *federal vatandaşlığa* ilişkin olduğuna; bu nedenle federal hükümetin kontrolünde olan liman, karakol, hastane, okul gibi kamu kurumlarında yapılacak her türlü etnik ayrımcılığın yasaklandığına ancak eyaletlere getirilen ayrımcılık yasağının yalnızca *siyahilerin eşit haklarına* ilişkin olduğuna; bu maddelerin eyaletlere, vatandaşlar arası *ekonomik eşitliği* sağlamaya yönelik herhangi bir sorumluluk yüklediği şeklinde oldukça dar yorum barındıran bir karar vermiştir (Chemersinsky, 2019: 541). Eyaletler, Yüksek Mahkemenin bu kararına dayanarak 14. Tadil'le getirilen federal devletin, federe devlet üzerindeki üstünlüğünü dolanacak bir formülü elde etmiş oluyordu.

Slaughterhouse Davaları'nın sonucundan cesaret alan Güney eyaletleri, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında eyalet anayasalarını revize ederek Yeniden Yapılanma Dönemi'nin demokratik ruhuna aykırı olacak şekilde bir *karşı devrim* başlattı. Oy hakkına dair eşitliği ortadan kaldırmak amacıyla 14. Tadil hükümlerini dolanarak oy kullanabilmek için *baş vergisi verme*, *okur-yazar olma* zorunluluğu gibi bir dizi yasal mekanizmaları harekete geçirdi. Böylece, özgürlüğünü yeni elde etmiş siyahi kökenli Amerikalıların düşük okuma yazma oranına sahip olması ve maddi durumları göz önüne alınarak doğrudan bir etnik ayrımcılığa gidilmeden beyaz Amerikalıların eyalet meclislerindeki çoğunluğu yeniden sağlanmış oldu (Xi, 2010: 7023).

Ayrıca belirtmek gerekir ki 14. Tadil, yalnızca siyahilere ve eski kölelere vatandaşlık sağlarken özellikle *Amerikan yerlilerini (Kızılderililer)* kapsam dışı bırakmıştı. 1870 Vatandaşlık Kanunu da Kızılderililere dair herhangi bir ifade içermiyordu. Bu çifte standart yaklaşık yarım asır sonra yani 1924'te çıkarılacak *Indian Citizenship Act (Kızılderili Vatandaşlık Yasası)* ile çözüme kavuşabilecekti (Ringer, 1983: 127-148). Karşı devrim yalnızca Güney eyaletleriyle sınırlı değildi. Etnik ayrımcılık, XIX. yüzyılın sonlarında yeniden canlanmıştı. 1882'de çıkarılan *Chinese Exclusion Act (Çinlileri Tecrit Kanunu)*, Çin'den, ABD'ye çalışmak için gelen veya halihazırda ülke sınırları içinde bulunan Çinlilerin vatandaşlığa başvuru için gerekli nitelikleri taşımadığını belirtmiştir (Aarim-Heriot, 2003: 73). 1924 *Immigration Act (Göç Yasası)*, yabancı ülkede doğan ve sonradan ABD'ye göç edecek kişiler için kota sistemi öngörmüştür. Bu sisteme göre, yabancı ülkelerden göç edecekler, halihazırda Birleşik Devletler'de yaşayıp o ülkeden göç etmiş vatandaş sayısının %2'sini geçemezdi. Bu durum, Batı Avrupalıları, Doğu ve Güney Avrupalılara göre avantajlı kılarak Anglo-Amerikan nüfusun Birleşik Devletler'de etkinlik kazanmasını sağlamıştır (Fairchild, 1924: 660-661). 1907 tarihli *Expatriation Act (Vatandaşlıktan Iskat Yasası)*, Amerikan vatandaşı kadınların, yabancılarla evlendiği takdirde vatandaşlıklarını kaybedeceği hükmünü getirmiştir. Yasaya gelen şiddetli tepkilere rağmen on beş sene boyunca herhangi bir değişiklik gerçekleştirilememiştir. Uzun çabalar sonucu yasa ilga edilemese de 1922'de çıkarılan *Married Women's Independent Nationality Act (Evli Kadınların Bağımsız Vatandaşlığı Kanunu)*, yabancı erkeklerden Amerikan vatandaşlığı almaya ehil olanlarla evlenen kadınların vatandaşlıklarını muhafaza edebileceğine dair düzenleme getirmiştir (Flournor, 1923: 159-161).

XIX. yüzyılın sonlarında Amerikan vatandaşlarının haklarına ilişkin konsept önemli ve dikkat çekici değişikliklere sahne oldu. Düzenlemeler hep bir devrim, anti-devrim silsilesini takip ederek nihayete erdirildi. Vatandaşlık hukuku, Birleşik Devletler için sadece bir hukuk dalı olmakla kalmıyor ayrıca siyasi, ekonomik, demografik ve sosyal hayatı da temelinden etkiliyordu. 1896'da yolsuzluğa, tekelliliğe, israfa ve verimsizliğe karşı başlayan sosyal aktivizm süreci, tarihçiler tarafından *Progressive Era (İlerici Dönem)* olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemin başlamasıyla Amerikan vatandaşlık hukukunun ikinci aşaması olan *Yeniden Yapılanma Dönemi* sona ermiş; hızlı sanayileşmenin getirdiği kentleşme ve I. Dünya Savaşı ile Büyük Buhran'ın yol

açtığı ekonomik sıkıntıların mihrinde yeni bir vatandaşlık serüvenine yelken açılmıştır.

2.3. Yeni Düzen ve Refah Toplumu Dönemi

Vatandaşlık kavramının gelişiminin üçüncü aşaması, *İlerici Dönem*'le başlamış, Büyük Buhran sonrası Franklin D. Roosevelt'in başkan olmasına müteakip ilan ettiği bir dizi ekonomik programı barındıran *New Deal (Yeni Düzen)* ile vücut bulmuştur. Bu dönem 1950'lerde başlayıp 1960'larda doruk noktasına ulaşan *Afro-Amerikan Medeni Haklar Hareketi*'yle tam şeklini almıştır. Yeni Düzen, daha önce benzeri görülmemiş ekonomik krizle karşılaşan kapitalist Amerikan devleti için etkisini sonradan gösterecek bir reformdur. Bu reform, Amerikan vatandaş kavramına isnat edilen anlamın yeniden tanımlanmasına ön ayak olmuştur. Yeni Düzen'in vatandaşlık hakkı açısından getirdiği en önemli iki düzenleme *toplu sözleşme* ve *sosyal güvenlik hakları*dır (Xi, 2010: 7024).

Bu hakların getirdiği örgütlenme ve müzakere hürriyeti, vatandaş haklarının gelişimi açısından oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bu özgürlükler, bir haktan daha fazlası olarak görülmüş ve daha iyi maaş ve çalışma şartları için mücadele ruhunu açığa çıkaran bir kıvılcım olarak kabul edilmiştir. Örgütlenme hakkı, toplanma özgürlüğünün modern bir görünümüydü ancak bu hak, Yüksek Mahkeme tarafından sanayileşme döneminde sözleşme özgürlüğünün korunması amacıyla baskılanmıştır. Yeni Düzen ise bu hakkı, vatandaşlık hakları içerisinde dahil ederek federal hükümetin koruyucu kanatları altına almıştır.

Amerikan sosyal devlet kavramı, İç Savaş sonrası dönemde gündeme gelmiş ve Yeni Düzen'le *sosyal güvenlik hakları* başlığı altında toplumun geniş kesimlerine ulaşmıştır. Bu hakkın sağlanmasının amacı vatandaşın çıkarlarının, devletin çıkarlarıyla ilişkili olduğunun ve topluma karşı devletin yerine getirmesi gereken görevlerin yalnızca siyasi değil ekonomik de olması gerekliliğinin farkına varılmasıdır (Xi, 2010: 7024).

Yeni Düzen, *muhafazakâr Amerikan liberalizminin* anlamını değiştirmiştir. Bu dönemin ürünü olan yeni liberalizm, aktivist bir devlet kavramını vurgulayarak vatandaşlık haklarını genişletmiştir. XIX. yüzyıldaki İç Savaş, I. Dünya Savaşı, Büyük Buhran ve ardından gelen II. Dünya Savaşı, Amerikan ekonomisini tamamıyla yıpratmış ve bu sosyoekonomik etkiler Amerikan çıkarlarının küreselleşmesi ile

merkezi hükümetin güçlendirilmesini sağlamıştır. 1950 ve 60'larda göç dalgasına yönelik reformlar yapılarak önceki dönemlerin etnik ayrımcılık eksenli göç politikası rafa kaldırılmıştır. Başkan Johnson döneminde, 1965'te kanunlaşan *Göç ve Vatandaşlık Yasası*, 1966'dan 1991 yılına kadar sayıları resmî rakamlara göre 15,53 milyonu bulacak göçmenin Birleşik Devletler'e kabulünde etkili olmuştur (Kettner, 1978: 8-9). Ancak vatandaşlık hakları alanında en kayda değer reform, Afro-Amerikan Medeni Haklar Hareketi döneminde yapılmıştır. Güney eyaletlerinde nesiller boyu varlığını koruyan beyaz-siyah Amerikan vatandaşı ayrımcılığı, federal devletin artık bu duruma el atma zorunluluğuna itmiştir. *Harry S. Truman* idaresiyle başlayan ayrımcılığa karşı reform hareketleri sonraki hükümetler tarafından da benimsenerek ordu ve federal kamu kurumları içindeki ırk ayrımcılığının kaldırılmasını sağladı. Yüksek Mahkeme, 1954'te 58 senelik "*ayrı ama eşit eğitim*" doktrini değiştirerek *siyah, beyaz, Hispanik* veya *Asyalı* olduğuna bakılmaksızın her bireyin devlet okullarında *karma eğitim hakkını* haiz olduğuna ilişkin tarihi bir karar verdi. 1964'te çıkarılan *Medenî Haklar Yasası* ile farklı renkten insanlar ve kadınlara yönelik ayrımcılık kaldırılarak eğitimde ve devlet memuru olmada vatandaşlar arasında mutlak eşitlik sağlandı (Xi, 2010: 7024).

Tüm bu gelişmeler ışığında 1960'lar, *Haklar Çağı* olarak isimlendirildi. Afro-Amerikalıların haklarını aramak için başlattığı hareket sadece kendilerinin değil, Birleşik Devletler'de yaşayan Kızılderili, Hispanik ve diğer etnik azınlıklar ile kadınların da haklar elde etmesini sağladı.

Amerikan vatandaşlık devriminin üçüncü aşaması, *9/11 saldırılarıyla* tarihi tekerrür ettirerek yeniden bir *karşı devrim* sürecine evrildi. Her ne kadar *Irak Savaşı* iyi gitmese ve bu durum *Bush hükümetini* zorluyor görünse de 9/11 saldırılarından sonra Amerikan toplumunda yoğun bir milliyetçilik dalgası baş gösterdi. George W. Bush hükümetinin, terörle mücadele örtüsü altında Afganistan'ı işgal etmesi, Amerikan toplumunda fevkalade bir desteğe sahne oldu. Öte yandan, Birleşik Devletler'deki Hispanik nüfusunun artarak Afro-Amerikalıları geride bırakması ve Hispanik nüfusun yoğun olduğu bölgelerde artan suç oranları *beyaz Amerikan milliyetçiliğini* yeniden diriltti. *Samuel P. Huntington*, 2004'te yayımlanan "*Biz Kimiz?*" kitabıyla Amerikan kültür ve siyasetinin *Hispanizasyonunu* açık bir şekilde eleştirerek bu durumun *Amerikan milli kimliğini erozyona uğrattığını* ifade etmiştir. Amerikan kimliğinin, *Anglo-Amerikan*

ekseninde tanınmasının gerekliliğinin Birleşik Devletler'in geleceği için şart olduğunu da kitabında ayrıca vurgulamıştır (Xi, 2010: 7025).

Amerika Birleşik Devletleri'nde vatandaşlık; anayasa, kanunlar ve uluslararası antlaşmalara göre kazanılmaktadır. *1952 Göç ve Vatandaşlık Yasası (Immigration and Nationality Act of 1952)* bazı değişiklikler altında etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. *14. Tadil'in* 1'inci kısmı, "*Birleşik Devletler'de doğan veya vatandaşlığa alınan herkes*" ifadesiyle Amerikan vatandaşlığının kazanımında *jus soli* ilkesinin esas alındığını belirtmiştir (Joint Committee on Printing (ABD Yayın Dairesi) 2007: 16). Amerikan *jus soli* ilkesi, sınırları içinde doğan çocuğun ebeveyninin yasal statüsünü dikkate almamaktadır. İstatistiklere göre, Birleşik Devletler'de doğan her 100 çocukta 8'i, ülkede yasadışı göçmen statüsüyle bulunan kişilerden dünyaya gelmektedir. Doğum yoluyla vatandaşlık kazanımının tek istisnası yabancı diplomatların, Birleşik Devletler'de doğan çocukları için söz konusu olabilir. Nitekim, *14. Tadil'in* 1'inci kısmı, ülke toprakları içinde doğan kişilerin vatandaşlık kazanabilmesi için Birleşik Devletler'in *yargı yetkisinin bir süjesi* olmasını şart koşmuştur. Yabancı misyon üyeleri ve onların ailesi bu yargı yetkisinin kapsamına girmediğinden vatandaşlığı *jus soli* ilkesine istinaden kazanacak gruplar içinde değildir. Ancak, Amerikan vatandaşlığının kazanımında doğum belgesinin ibrazı yeterli sayıldığından bu kuralın da tam anlamıyla uygulanma imkânı bulmadığı ve bulamayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır (Spiro, 2015: 10). ABD'nin *jus soli* ilkesini benimsemesi, nerelerin ABD'nin egemenliğine dahil olduğu sorusunu da beraberinde getirir. Amerikan toprakları kavramı yalnızca federal Amerika'yı belirtmez. Nitekim günümüzde Amerikan egemenliğinde olup özerk statüyü haiz *Amerikan Samoası, Guam, Kuzey Mariana Adaları, Porto Riko ve Virjin Adaları*, Birleşik Devletler'in eyaletleri arasında sayılmamaktadır. Bu bağlı bölgelerden Amerikan Samoası hariç diğer dördünde doğan bireyler, Amerikan vatandaşı olarak kabul edilir. Göç ve Vatandaşlık Kanunu "*Amerikan Samoası'nda doğan kişiler Birleşik Devletler yurttaşıdır ancak vatandaş değildir.*" hükmünü ihtiva etmektedir. Kanunda, yurttaş kelimesi *nationals*; vatandaş kelimesi ise *citizens* şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim, yurttaş olarak sayılan bu kişiler vatandaşlık şartının gerektiği seçme, seçilme, devlet memuru olabilme gibi haklardan mahrum bırakılmıştır. Ayrıca bu kişilerin pasaportunda "*Bu belgenin taşıyıcısı Birleşik Devletler yurttaşıdır ancak Birleşik Devletler vatandaşı değildir.*" ibaresi de yer

almaktadır (Romo, 2019). Birleşik Devletler eyaletleri veya bağlı bölgeleri arasında olmayan ancak sınırlarında doğanların Amerikan vatandaşı sayıldığı bir idari birim daha vardır: "*Washington, D.C.*" Washington⁵⁰, sanılanın aksine bir Amerikan eyaleti değil, sui generis yapıda federal bir bölgedir. Ülkenin başkentinin herhangi bir eyaletin sınırlarında kalarak o eyalete ayrıcalık katacağı düşüncesi, Washington'a özel bir nitelik kazandırmıştır (Tamer, 2022: 275).

Jus soli ilkesi, vatandaşlığın kazanımında daha geniş kitlelere hitap etse de bazı durumlarda yetersiz kalabilir. Jus soli ilkesinin esas olarak benimsendiği ülkelerde genellikle jus sanguinis ilkesine de yardımcı kural olarak yer verilir. Nitekim, Amerikan Vatandaşlık Kanunu'nun 301(c) bölümü, Birleşik Devletler dışında *her ikisi de Amerikan vatandaşı olan ebeveyninden doğan çocukların*, ebeveyninden birisinin Birleşik Devletler veya bağlı topraklarda *doğumdan önce* ikametgâhının bulunması halinde vatandaşlık kazanabileceğini belirtmiştir. Kanun'un 301(g) bölümü ise anne veya babadan birinin Birleşik Devletler vatandaşı olduğu, diğerinin ise yabancı olduğu durumlarda kan esasına göre vatandaşlık kazanımını düzenlemektedir. Buna göre, ebeveyninden yalnızca birisi Amerikan vatandaşı olan çocuğun vatandaşlık kazanabilmesi için Amerikan vatandaşlığını haiz ebeveynin, *çocuğun doğumundan önce iki yılı 14 yaşından sonra olmak üzere en az beş yıl boyunca Birleşik Devletler'de yaşamış olması* şart koşulmuştur (Spiro, 2015: 10).

3. Çin

Çin, çoğunluğu *Han Ulusu*⁵¹ olmak üzere resmî olarak tanınmış 56 *etnik unsurun* vatanı olan bir devlettir. Ülkenin asli etnik unsurunu tüm popülasyonun %92'sini kapsayan *Han Çinlileri* oluştursa da sayıları son istatistiklere göre 100 ila 150 milyon arası olduğu düşünülen diğer etnik gruplar da azımsanmayacak bir azınlık popülasyonu teşkil etmektedir (Çin Millî İstatistik Bürosu, 2021). Bu etnik gruplardan en önemlileri, 2011 verilerine göre 17 milyon nüfusa sahip *Zhuanglar* (*Çuang*), linguistik ve fiziksel açıdan Han ulusundan gelip de İslam dinini benimsemiş *Huiler*, tarihte pek çok devlet kurmuş olan Tunguz kökenli *Mançular*, Türk tarihinde yerleşik hayata geçen ilk topluluk olma özelliğini gösterip derin bağlar barındırdığımız

⁵⁰ Resmî adıyla *District of Columbia* (*Kolumbiya Bölgesi*) olarak bilinir.

⁵¹ Han Ulusu ismini, M.Ö. 206 - M.S. 220 tarihleri arasında Çin'de hüküm süren *Han Hanedanlığından* almıştır.

Uygurlar olarak sayılabilir. Çin'in tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapması, bulunduğu coğrafyada ekspansiyonist politikalardan ziyade mevcut sınırlarını muhafaza etmeye yönelik politikalar izlemesi, Çin toplumunun kendine özgü bir kültürü, geçmişi ve gelişimi olmasını sağlamıştır. Uzun bir tarihi süreç ve popülasyon barındıran Çin'in *modern vatandaşlık hukuku* da benzer aşamalardan geçerek gelişim göstermiştir (Hsieh, 1986: 1).

XX. yüzyıla gelindiğinde *Çing Hanedanı*⁵² anayasal bir monarşi kurulmasına yönelik girişimlere başladı. 1 Eylül 1906 tarihinde, Çin'in son imparatoru unvanını taşıyan *Puyi*, anayasal monarşiye geçiş niyetini açıklayan bir ferman yayınladı. 1909 yılında, *Anayasanın Esasları* ve *Anayasal Monarşiye Geçiş İçin Dokuz Yıllık Program (1908-1917)* ilan edildi. Ancak, 10 Ekim 1911'de başlayan *Wuchang Ayaklanması*⁵³, 1 Ocak 1912'de *Çin Cumhuriyeti'nin* kurulması ve imparatorluğun 12 Şubat 1912'de resmen devrilmesiyle anayasal hazırlık süreci askıya alınmış oldu. Bu anayasal monarşiye geçiş sürecinde ilan edilen esaslarda ve programda, vatandaşlığa ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Cumhuriyetin ilanına müteakip hazırlanan 11 Mart 1912 tarihli *Çin Cumhuriyeti Geçici Anayasası* ve 1 Mayıs 1914 tarihli *Çin Cumhuriyet Anayasası* da aynı sessizliği korumuştur. Hükûmet, 10 Ekim 1924 tarihinde yeni bir anayasa hazırladı ve ilk defa vatandaşlığa ilişkin hükmü 4'üncü maddesinde "*Çin Cumhuriyeti vatandaşlığına yasalara uygun olarak sahip olan herkes, Çin Cumhuriyeti'nin bir uyruğudur.*" şeklinde belirtse de bu anayasanın ömrü uzun süreli olmadı. 1928 yılında *Çan Kay Şek* liderliğindeki *Milliyetçi Hükûmet'in* iktidara gelmesine müteakip 1 Haziran 1931 yılında *Siyasi Vesayet Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası* başlığı altında yeni bir anayasa hazırlandı. Bu anayasa, 1924 tarihli Anayasa'nın vatandaşlığa ilişkin hükmünün sadece bazı kelimelerini değiştirerek aynen kabul etti. Tarihe 28 Şubat Olayları -28 Şubat Katliamı şeklinde de bilinir- olarak geçecek ve Milliyetçi hükûmetin siyasi vesayetini sona erdirecek olaylardan sonra 1 Ocak 1947 tarihinde, tek partili anayasal cumhuriyet sistemini düzenlemek amacıyla bir anayasa hazırlandı. Bu anayasa günümüz Tayvan topraklarında halen yürürlüktedir (Chiu, 1990: 2). 1947 Anayasası da önceki

⁵² Qing Hanedanı veya resmî adıyla *Büyük Çing Devleti*, M.S. 1644-1911 yılları arasında Çin'de hüküm sürmüş hanedandır. Çin Monarşisi'nin son hanedanıdır.

⁵³ Wuchang Ayaklanması, Ekim-Aralık 1911 tarihleri arasında cereyan eden ve monarşiyi deviren *Xinhai Devrimi'nin* tetikleyicisi kabul edilen kalkışmadır.

anayasalara benzer cümleler ihtiva etse de *uyruk* anlamına gelen *national* kelimesi yerine modern hukukta *vatandaş* daha iyi karşılayan *citizen* kelimesini kullanmıştır (Chamberlain, 1947: 100).

XIX. yüzyılın ortalarından önce Çin İmparatorluğu dışında yaşayan pek çok Çinli olmasına rağmen bu Çinlilerin milliyet unsuru imparatorluk adına hiçbir problem teşkil etmemiştir. Bunun nedeni, İmparatorluk Çin'inde resmî görevlerle atananlar dışında hiç kimsenin yurt dışına gitme potansiyelinin olmamasıydı. Örneğin, 1727 yılında, yurt dışında yaşayan tüm Çinlilerin belirlenen süre içinde Çin'e dönmedikleri takdirde tekrar dönemeyeceklerine dair bir deklarasyon yayımlandı. 1839-1842 yılları arasında cereyan eden *Afyon Savaşları*⁵⁴ sonrası *Hong Kong* ve bazı yakın adaların Birleşik Krallık egemenliğine geçmesi, Çin'in zorunlu olarak Batı'yla ilişki kurmasına ve emperyal hükümet politikasının değişmesine sebep oldu (Kalıpcı, 2018: 300) Bu olayların mihrinde imzalanan 24 Ekim 1860 tarihli *Çin-İngiliz Pekin Antlaşması*, Çinlilerin özgürce yurt dışına çıkmasına izin veren ilk yazılı metin olarak tarihe geçti. Antlaşmanın 5'inci maddesi "...*Majesteleri, Çin İmparatoru, bir kararname yayınlayarak her eyaletin yüksek makamlarına, Çinlilerin, İngiliz kolonilerinde veya deniz aşırı diğer bölgelerde hizmet etmeyi tercih etmesi halinde bu kararlarında tamamen özgür olduğunu bildirir...*" hükmünü içermektedir (Shih-ju, 1966: 94).

Vatandaşlık meselesini gündeme getiren ilk antlaşma, Çin ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanmıştır. 1868 yılında imzalanan *Çin-Amerikan Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın* 6'ncı maddesi "*Çin'i ziyaret eden veya Çin'de ikamet eden Birleşik Devletler vatandaşları, en çok gözetilen ulusun vatandaşları veya tebaalarıyla aynı hak, dokunulmazlık ve ayrıcalıklara sahiptir. Buna karşılık, Birleşik Devletler'i ziyaret eden veya orada ikamet eden Çin vatandaşları da aynı şekilde muamele görür.*" şeklindedir. Bu maddeye sonradan düşülen şerh "*Ancak bu antlaşmadaki hiçbir hüküm, Çin'deki Birleşik Devletler vatandaşlarının veya Birleşik Devletler'deki Çin tebaasının vatandaşlık kazanımına hak sağlayacak şekilde uygulanamaz.*" hükmünü içermektedir (Bevans, 1968: 680,683).

⁵⁴ *Afyon Savaşları* (Opium Wars), İngiliz tüccarların XIX. yy başlarında Çin'e yasadışı yollarla afyon sokması ve Çin hükümetinin de bunu engelleme girişiminde bulunması sonucu çıkan savaştır. Savaşta Çin ağır bir yenilgiye uğramış, Batılı ülkeler Çin topraklarında kapitülasyonlar kazanmıştır.

1907 yılında, *Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki (şimdiki Endonezya)* sömürge hükümeti, jus soli ilkesine dayanan bir vatandaşlık yasası hazırlama sürecine girişti. Bu yasanın çıkarılması o topraklarda doğan tüm Çinlileri, *Hollanda tebaası* haline getirecekti. Bu girişime, Hollanda Doğu Adaları'ndaki Çinliler şiddetle karşı çıkarak Çin İmparatorluğu'nu kendi haklarını koruması için müdahaleye çağırdı. Çin İmparatorluğu, askerî açıdan Hollanda'yla mücadele edecek kuvvete sahip değildi. Bu nedenle müzakere yoluyla bu sorunun çözümüne girişme taraftarıydı. Ancak, bu durumda da bir problem ortaya çıkıyordu. Çin, Çinlilerin kendi vatandaşı olduğunu kanıtlayacak ve bunu müzakerede öne sürecek bir vatandaşlık düzenlemesine sahip değildi. Bu koşullar altında Çin hükümeti, bir vatandaşlık düzenlemesinin derhal yapılması gerekliliğini fark etti (Chutung, 1910: 404,407). Çin hükümetini vatandaşlık yasası çıkartmaya iten diğer bir neden ise Çin'de yaşayan Çinlilerin, Çin hükümetinin yargı yetkisinden kaçınmak için farklı ülkelerin vatandaşlıklarına geçmesiydi. Tarihçiler bu durumu şöyle açıklamıştır: "*Çin'e yakın Avrupa kolonilerinin yetkilileri ve özellikle Makao'daki Portekizli yetkililer, kısmen siyasi kısmen de maddi sebeplerle Çin'in dışına dahi çıkmamış Çinlilere vatandaşlık belgeleri verdiler. Yabancı vatandaşlıklarını muhafaza ettikleri halde Çin'de ikamet etmeye devam eden Çinliler, hem Çin tebaası olarak siyasi ve medeni haklardan yararlanıyor hem de bazı resmî görevleri yerine getirebileceği kademelere yükselebiliyordu. Yabancı vatandaşlıklarını ise sadece haklarında dava açıldığı ya da bazı ayrıcalıklardan faydalanma gereksinimi duyduğu zaman açıklıyorlardı.*" (Chiu, 1990: 5).

1909 yılında Çin'in ilk vatandaşlık kanunu ilan edildi. 8 Mayıs 1911 tarihinde, *Hollanda'nın Kolonilerine İlişkin Konsolosluk Sözleşmesi'ne* eklenen şerhlerle, Çin ile Hollanda arasındaki tabiiyet meselesi de çözüme kavuştu. Buna göre, Hollanda'nın kolonyal topraklarında yaşayan ve Hollanda tebaası olarak kabul edilen Çinliler, üçüncü bir ülkeye gittiklerinde veya Çin'e geri döndüklerinde Çin vatandaşlığına geçme hakkına sahip oldular. (Chiu, 1990: 6)

1909 Vatandaşlık Yasası'nın yürürlüğe girmesinden önce Çinlilerin vatandaşlığı örf ve âdet hukukuyla düzenlenmekteydi. Bu örf ve âdet hukukuna göre Çinli bir babanın çocuğu, babasının vatandaşlığını alabiliyordu. Ancak vatandaşlığın kaybı, kazanılması, kaybettirilmesi gibi temel vatandaşlık hukuku konuları alanında düzenleme mevcut değildi. 1908'in ilk aylarında, *Devlet Konseyinden (Chun-chi ch'u)*

bir yetkili, *Dul İmparatoriçeye*⁵⁵ (*Empress Dowager*) Çin tebaasının haklarını ve ayrıcalıklarını düzenleyen bir vatandaşlık yasası çıkarmasını önerdi. Benzer bir öneri Çin'in, Hollanda ile ilişkilerden sorumlu bakanı tarafından Hollanda'nın Doğu Hint Adaları'nda yaşayan Çinlilere kendi vatandaşlığını empoze etme girişimi sonrasında da bulunulmuştu. *İmparatoriçe Cixi* öneriyi uygun buldu ve dışişleri bakanlığı tarafından hazırlanıp özel bir kodifikasyon kurulu tarafından kabul edilen taslak metin, ülkenin 24 maddeden oluşan ilk vatandaşlık yasasının yapımını sağladı (Chiu, 1990: 7).

1909 Çin Vatandaşlık Kanunu, 1'inci maddesinde, jus sanguinis ilkesinin Çin vatandaşlığının kazanımında temel ilke olduğunu belirtirken; 2'nci maddesi, çocuğun ebeveyninin her ikisinin de vatandaşlığına ilişkin bir belirsizlik mevcutsa jus soli ilkesinin uygulanacağını belirtmiştir. Kanunun 3'üncü maddesi, yabancı bir kişinin Çin vatandaşlığını kazanma şartını o kişinin önceki tabiiyetini kaybetmesine bağlı tutmuştur. Ancak, 4'üncü madde bu kurala bir istisna getirerek *Çin'e değerli katkılarda bulunan kişilerin bu zorunluluktan muaf tutularak vatandaşlık kazanabileceği* belirtilmiştir. Kanunun 11'inci maddesi, yabancı bir vatandaşlığa geçmek isteyen Çinlinin, öncelikle Çin vatandaşlığından ayrılmak için yetkili mercilerden izin istemesini şart koşmuştur. Yine 12'nci maddede, yabancı vatandaşlığa geçiş için başvuran kişinin herhangi bir hukuk veya ceza davasında taraf olmaması, askeri hizmet yükümlülüğünün olmaması, vergi borcu bulunmaması veya hükümete ait resmî bir görevi yükümlenmiş olmaması şartını getirmiştir. Ayrıca 19'uncu maddede, yabancı biriyle evlenen Çinli kadınların vatandaşlığını kaybedeceği ifade edilmiştir (Chiu, 1990: 8).

1 Ocak 1912 tarihinde Çin Cumhuriyeti'nin kurulması, 1909 yılında ilan edilen vatandaşlık yasasının hükümlerini Cumhuriyetçi hükümetin şekline uygun olarak revize etmiştir. Milliyetçi Parti'nin 1928 yılında iktidara gelmesi, vatandaşlık hukuku açısından genel bir revizyon getirmiştir. Yeni vatandaşlık yasası, 5 Şubat 1929 tarihinde ilan edilmiştir. Eski yasaya ilişkin en önemli iki değişiklik şu şekildedir (Chiu, 1990: 8-9):

⁵⁵ İmparatoriçe Cixi'ye kullanılan unvan.

- Yeni yasa, kadınlara ilişkin tüm ayrımcılıkları ortadan kaldırmıştır. Örneğin, 1909 ve 1912 Vatandaşlık Yasaları, evli bir kadına *kocası yaşarken* başka bir vatandaşlığa başvurma ya da Çin vatandaşlığından ayrılma hakkı vermemiştir. Dahası, yukarıdaki paragraflarda bahsedildiği şekliyle yabancı bir erkekle evlenen Çin vatandaşı kadınların vatandaşlığını kaybedeceği hükmü de kaldırılarak vatandaşlığın kaybı, kadının İçişleri Bakanlığına şahsi başvurusuna bağlanmıştır.
- Yeni yasa, vatansızlık halinin uluslararası hukukta istenmeyen bir durum olmasına dayanarak bu sıkıntının yükselişinin önüne geçmek için bir dizi düzenlemeler getirmiştir. 1912 Vatandaşlık Yasası, Çinli bir anne ve vatandaşlığı belirsiz veya vatansız bir babadan doğan çocuğun *ancak Çin topraklarında doğması halinde vatandaşlık kazanabileceğine* ilişkin hüküm içermektedir. 1929 değişiklikleriyle birlikte bu kural esnetilerek *Çin'de doğmuş olma zorunluluğu* kaldırılmıştır. Başka bir deyişle, Çinli bir anneden yabancı topraklarda doğan çocuk da Çin vatandaşlığını kazanabilir hale gelmiştir.

1929 Vatandaşlık Yasası, Milliyetçi Hükümetin iktidarda olduğu 1929-1949 yılları arasında yürürlükte kaldı. Milliyetçi Hükümetin tasfiyesi ve Tayvan'a sürgününden sonra bu kanun yalnızca Tayvan ve Çin Cumhuriyeti'ne bağlı bazı küçük adalar ve Çin denizaşırı topraklarında uygulandı. 5 Şubat 2000 tarihinde kanunun tamamı değişinceye kadar Tayvan'da aynen uygulanmaktaydı. Yine de günümüzde Tayvan vatandaşlık hukukunun temeli, 1929 Vatandaşlık Kanunu'na dayanmaktadır. 2000 yılında yapılan değişiklik yeni bir kanun olarak değil, öncekinin tadili şeklinde gerçekleşmiştir (Chee-Beng, 2012: 50).

Çing Hanedanlığı döneminde (1644-1911) on sekiz eyaletten ve daha sonra Tayvan'ın da katılmasıyla 19 eyaletten oluşan bölgeler, İmparatorluk Hükümeti'nin doğrudan kontrolü altındaydı. *Moğolistan, Tibet ve Mançurya* kendi yasaları ve hukuk düzenine sahip otonom eyaletler olarak yönetiliyordu. *Çin Cumhuriyeti'nin* ilanından sonra Cumhuriyet kanunlarının Mançurya, Moğolistan ve Tibet'i de kapsamına karar verilerek bu eyaletlerin özerklik statüsü ciddi derecede azaltılmıştır. 1924 yılında Moğolistan, Sovyet uydusu haline gelerek Çin'in kontrolünden sıyrıldı. Tibet, 1949

yılına kadar *de facto* bağımsız statüsüyle Çin'le ilişkilerini devam ettirse de 1949 yılında Milliyetçi Hükümet'in Tayvan'a sürgün edilmesi ve Çin temsilcilerinin *başkent Lhasa'dan* kovulmasıyla bu ilişki sona erdi. Mançurya, diğerleriyle benzer kaderi paylaşarak 1931 yılında Japonya tarafından işgal edilinceye dek Çin egemenliğinde kalmıştır (Chiu, 1990: 13).

3 Ağustos 1894 tarihinde Japonya, Çin'in Kore üzerindeki süzerenliğini kırmak için savaş ilan etti. Çing Hanedanı bu savaşta yenilerek yoğun bir prestij kaybına uğramıştır (Kim, 2012: 304). 17 Nisan 1895'te imzalanan *Shimonoseki Barış Antlaşması*, Tayvan'ın Japonya egemenliğine girmesi ve Kore üzerindeki Çin hegemonyasının Japonya'ya geçmesini öngörüyordu (Paine, 2003: 266). 9 Aralık 1941 tarihinde, Çan Kay Şek liderliğindeki Milliyetçi Hükümet, II. Dünya Savaşı'nda müttefik devletler safına katılarak Japonya'ya savaş ilan etti ve Japonya ile bu zamana kadar yapılmış tüm antlaşmaların, toplantıların, paktların ve sözleşmelerin hükümlerinin geçersiz olduğunu ilan etti (Ienaga, 1978: 229-240). Bu deklarasyon II. Dünya Savaşı sonrası, Çin-Japonya barış görüşmelerinin 4'üncü maddesinde de kabul edilerek 28 Nisan 1952 tarihinde tescillenmiştir. 26 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de, Birleşik Devletler, Çin Cumhuriyeti ve Birleşik Krallık mutabakatıyla ilan edilen deklarasyon "*Mançurya, Formosa ve Peskador gibi Japonya'nın çaldığı topraklar, Çin'e aynen iade edilecektir.*" cümlesini içermekteydi (Dean, 1955: 361). Bu deklarasyon, Japonya'nın teslimiyet şartlarının belirlendiği Potsdam Konferansı'nda da tasdiklendi. Japonya'nın teslimiyetine müteakip Tayvan, 24 Ekim 1945 tarihinde yeniden Çin Cumhuriyeti'ne katıldı. 12 Ocak 1946'da Çin Milli Hükümeti "*Tayvan halkı, bizim ülkemizin halkıdır. Japon işgali sebebiyle vatandaşlığını kaybeden kişiler, 25 Aralık 1945 tarihi itibarıyla vatandaşlıklarına devam ediyor sayılmaktadır...*" cümlesini ihtiva eden bir kararname yayımlamıştır (Chiu, 1990: 213).

1949 yılında Çan Kay Şek liderliğindeki Milliyetçi Hükümetin tasfiye edilerek Tayvan'a sürgün edilmesi ve Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedong'un, Tiananmen Meydanı'nda *Çin Halk Cumhuriyeti'nin* kurulduğunu ilan etmesi, Çin vatandaşlık hukukunun gelişiminde yeni bir dönemi başlatmıştır. Komünist Parti iktidarının soğuk savaş dönemine denk gelmesi, tek parti rejiminin odağını vatandaşlık melesinden çok ekonomi, siyasi ve askeri meselelere çekmiştir. Kuruluşunun otuzuncu senesi olan 1980 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, uzun süredir beklenen vatandaşlık düzenlemesini

ilan etti. Yeni kanun, ırk ve cinsiyet fark etmeksizin vatandaşların eşit haklara sahip olduğunu vurguluyor ve çifte vatandaşlık ile vatansızlık durumunu asgari seviyeye indirmek için *jus sanguinis* ve *jus soli* ilkelerinin kombinasyonundan oluşan kurallar öngörüyordu. Yeni bir vatandaşlık düzenlemesinin gerekliliği uzun süredir gündemdeydi ancak somut adımlar *Dörtlü Çete'nin*⁵⁶ çökmesi ve 1978 yılında başlatılan *açık kapı* politikasına kadar atılamamıştı (Chen, 1984: 281).

Yeni yasa, iki temel hedef üzerine odaklanmıştır: (1) Özellikle pek çok Çinlinin yaşadığı Güneydoğu Asya ülkeleriyle dostça ilişkiler geliştirmek; (2) Çin'in modernleşmesine yönelik atılımları desteklemek.

Çin'in değişen dış politikası ilk hedefin gerçekleştirilmesinde itici güç olmuştur. Yeni dönemin pragmatik liderleri, Dörtlü Çete'nin "*harika bir dünya*" söylemini, "*barış içinde bir dünya*" sloganıyla değiştirmiştir. İkinci hedefe ilişkin olarak 1980 Vatandaşlık Kanunu, yurt dışında eğitim gören, çalışan, ikamet eden Çinlilerin vatandaşlık haklarını tanımlamaya yönelik adımlar atmış; aynı zamanda vatandaşlığa tekrar kabul ve restorasyon ilkelerini düzenleyerek deniz aşırı ülkelerde yaşayan *vatansever Çinliler* için anavatanı cazip kılmaya çalışmıştır. Son olarak bu yasanın yürürlüğe girmesi, Çin hukukunun gelişen yapısını destekleyerek iç istikrarı arttırmış, bu durum da Çin'in uluslararası arenada güvenilir bir imaj çizmesine katkı sağlamıştır (Chen, 1984: 281).

3.1. 1980 Vatandaşlık Kanunu'nun Temel Prensipleri

1980 Vatandaşlık Kanunu Chen'e göre dört temel ilke üzerinden şekillenmiştir. Bunlar:

- Tek millet
- Kan ve toprak esasının beraber uygulanması
- Cinsiyet ayrımcılığının engellenmesi
- Çifte vatandaşlığın tanınmaması

Tek Millet

Kanun, *Çin vatandaşlığı* tabirini kullanmakta ancak bu vatandaşların kimlerden oluştuğuna dair herhangi bir tanım yapmamaktadır. Kanunun 2'nci maddesi Çin'in,

⁵⁶ Mao Zedung'un "*kapitalizmin izlerini Çin'den silmek*" amacıyla başlattığı *Kültür Devrimi'nin* Mao hariç diğer dört liderine verilen isimdir.

birden çok etnik unsurun birleşiminden oluşan bir ülke olduğunu ifade etmiş ve devamında Çin'in resmî olarak tanınmış herhangi bir milletine mensup olan kişilerin Çin vatandaşı olduğunu belirtmiştir. Bu durum Çin sosyalist hukuk sisteminin iki yönünü açığa çıkarmaktadır. Bunlar: (1) Çin'de yaşayan herkesin tek bir milletin parçası olduğu ve (2) bu milleti oluşturan unsurların eşit vatandaşlık haklarını haiz olduğudur (Chen, 1984: 283).

Yeni yasada *tek millet* esasının vurgulanması, Çin'in etnik gruplar arası birlik politikasını yansıtır ve yazılı olmayan, modası geçmiş *Han Şovenizmi* geleneğini de rafa kaldırıyordu. Vatandaşlık kanunundaki etnik gruplar arası eşitlik cümlesi, anayasada belirtilen "*Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki tüm milliyetler eşittir. Herhangi bir milliyete karşı ayrımcılık ve baskı yasaktır; bu birliği bozmaya çalışan veya bölücülüğü teşvik eden her türlü eylem yasaktır.*" ilkesiyle de uyum göstermektedir (Chen, 1984: 285).

Kan ve Toprak Esasının Birleşimi

Tarihi süreçte *jus sanguinis*, Çin vatandaşlığının kazanımında neredeyse tek ilke olarak benimsenmiştir. *Jus sanguinis* ilkesinin önceki Çin vatandaşlık kanunlarında baskın ilke olması, Çin'in denizaşırı ülkelerde yaşayan Çinlileri bir güç kaynağı olarak görmesinden ve onlarla ilişkilerin kopmasını engellemek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Dahası, *jus soli* ilkesinin benimsenmesinin halihazırda *aşırı* olan nüfusun daha da artmasına sebep olabileceği endişesi de mevcuttu (Chen, 1984: 285).

1980 Vatandaşlık Kanunu'yla *jus sanguinis* ilkesi vatandaşlığın kazanımında temel prensip olmaya devam etse de *jus soli* ilkesi de etkin bir konuma yükseltilmiştir. Uluslararası hukukun etkisi ve II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan *çifte vatandaşlık* probleminin çözümü amacıyla *jus sanguinis* ve *jus soli* ilkeleri kombine edilerek yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenleme, Çinli bir aileden yabancı ülkede doğup da o ülkenin vatandaşlığını doğumla kazanan çocuğun, Çin vatandaşlığını kazanamayacağını belirtiyordu (Chen, 1984: 286).

Cinsiyetler Arası Eşitlik

Açıkça belirtilmese de 1980 Vatandaşlık Kanunu'nun vurgulamak istediği esas ilkelerden biri de *cinsiyet eşitliğidir*. Bu ilke, Çin Halk Cumhuriyeti'nin *sosyalist ideolojisinin* tüm hukuk düzenine, sosyal hayata, aile hayatına ve diğer kurumlara

yansımasının bir sonucu olarak Anayasa'da da yer alarak şu ifadeyi içermiştir: "*Kadınlar; siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve aile hayatının her alanında erkeklerle eşit haklara sahiptir.*" Vatandaşlık kanunlarında cinsiyet eşitliği veya cinsiyet ayrımcılığı temel olarak iki alanda kendini gösterir: Birincisi, vatandaşlığın soy yoluyla kazanımı; ikincisi ise medeni durumdaki değişikliğin tabiiyet üzerindeki etkisidir. Her iki durumda da *Çin Halk Cumhuriyeti öncesi* vatandaşlık kanunlarında kadınlara karşı açık bir ayrımcılık gözlemlenmekteydi. Nitekim, önceki yasalardan farklı olarak 1980 Yasası; *Çin uyruklu, ebeveyn, ebeveynlerden biri, yabancı, vatansız kişi, yakın akraba* gibi hem erkekler hem de kadınları kapsayan tarafsız terminoloji kullanmıştır (Chen, 1984: 286)

Ayrıca bu kanun, çocukların doğumla vatandaşlık kazanımına ilişkin hükümlerde anne ve baba arasında ayrım yapmamaktadır. Benzer şekilde, vatandaşlığa kabul, vatandaşlığın yeniden kazanılması veya kaybı ya da kaybettirilmesi gibi hükümler de her iki cinsiyete gönüllü ve bağımsız olarak karar verme hakkını garanti etmiştir. 1980 Vatandaşlık Kanunu hem uluslararası sözleşmelerle hem de *1967 Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Birleşmiş Milletler Bildirisi*'yle uyum içindedir. Bildirinin 5'inci maddesi "*Vatandaşlığın kazanımı veya yeniden vatandaşlığa alımlarda kadınlar ve erkekler eşit hakları haizdir.*" hükmünü içermektedir (Chen, 1984: 287)

Çifte Vatandaşlığın Tanınmaması ve Azaltılması

1980 Vatandaşlık Yasası'nın dikkat çeken bir diğer özelliği de çifte vatandaşlığa ilişkin hükümlerdir. Yasanın 3'üncü maddesi kısaca *herhangi bir Çin vatandaşının çifte vatandaşlığa sahip olamayacağını* söylemektedir. Bu ilkenin amacı dünyanın pek çok ülkesinde yaşayan Çinli sayısının fazla olmasına istinaden ortaya çıkan düalitenin azaltılmasıdır. Aynı ilke, ilk iki vatandaşlık düzenlemelerinde kabul edilse de 1929 Vatandaşlık Yasası bunu göz ardı etmiştir. Çifte vatandaşlığın tanınmamasına ilişkin kural sadece Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti nezdinde önemlidir. Nitekim, bir Çin vatandaşı birey herhangi bir yolla başka bir ülkenin de vatandaşlığını kazanmışsa bu durum onun çifte vatandaşlığına engel teşkil etmez. Ancak bu çifte vatandaşlık durumu Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti açısından geçersizdir ve birey *yalnızca* Çin vatandaşı olarak muameleye tabi tutulur. (Chen, 1984: 288).

Çifte vatandaşlık, Güneydoğu Asya'da yaşayan *denizaşırı Çinliler (Huachiaos)* arasında yaygın bir kurumdur. Bunun sebebi Çin'in vatandaşlık yasaları ile Çinlilerin yaşadığı *ev sahibi ülkeler* olarak adlandırılan denizaşırı ülkelerin vatandaşlık yasaları arasındaki çelişkilerdir. Çin'in, kan esasına göre vatandaşlık kazanımını tarihsel olarak benimsemiş olması, ev sahibi ülkelerin ise çoğunlukla toprak esasına göre vatandaşlık kazanımını esas alması vb. etkenler Çin ve bu ülkeler arasında uyumsuzluk meydana getiriyordu. II. Dünya Savaşı sonrası artan Güneydoğu Asya milliyetçiliği, çifte uyruklu Çinlilerin tabiiyeti konusunda sık sık gerginliklere sebep olmuştur (Chen, 1984: 289).

3.2. 1980 Çin Vatandaşlık Kanunu'nun Analizi

1980 Yasası, kendinden önceki vatandaşlık düzenlemeleriyle mukayese edildiğinde *özet denilecek kadar* kısadır. Bu kanun, 18 maddeden oluşmakta ve vatandaşlık hukukuyla ilgili konuların çoğunu teferruata girmeden ele almaktadır. Bu tür kısalık Çin mevzuatında olağanüstü bir durum olmasa da doğal olarak bazı muğlaklık ve eksikliklerle sonuçlanarak idarenin takdir yetkisi açısından geniş alan bırakmıştır (Chen, 1984: 290). *Çin Halk Cumhuriyeti Vatandaşlık Yasası'nın* karşı karşıya kaldığı en büyük zorluk, yasanın *Hong Kong ve Makao'da* yaşayan Çinlilere uygulanması melesidir. İki yıl süren gergin müzakerelerden sonra, 26 Eylül 1984 tarihinde, İngiltere ve Çin arasında, Hong Kong'a gelecekte kimin egemen olacağına dair bir *Ortak Bildiri* yayımlandı. Her iki devlet tarafından kabul edilen bu deklarasyon uyarınca İngiltere, Hong Kong'u Çin'e *iade edecek* ve Çin, *1 Temmuz 1997 tarihinden itibaren* koloni üzerindeki egemenlik haklarını kazanacaktı. Ayrıca Çin, egemenliği devraldığı tarihten itibaren *elli yıl boyunca* Hong Kong'un *kapitalist* sosyo-ekonomik sisteminin ve yaşam tarzının devamını garanti edecek ve bölgeye olağanüstü otonom yetkiler vererek yürütme ve yasamanın yanında bağımsız bir yargı *-tek devlet, iki sistem-* sistemi kurmayı da vadedecekti (Chen, 1984: 312,313).

Makao, 1887 Çin-Portekiz Antlaşması'yla Portekiz egemenliğine bırakılmıştı. Portekiz ve Çin Halk Cumhuriyeti, Makao üzerindeki egemenliğin Çin'e devri ancak yönetimin Portekiz'de kalması üzerinde 1975 yılında gizlice anlaştılar. Bu gizli antlaşma dört yıl sonra Portekiz'in *Çin Cumhuriyeti* ile olan diplomatik ilişkilerini kesip *Çin Halk Cumhuriyeti'ni* resmî olarak tanımasıyla açığa vurularak teyit edildi. 13 Nisan 1987

tarihinde Portekiz ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin birlikte yayımladıkları *Makao Sorunu Üzerine Ortak Bildiri* başlıklı deklarasyonda Makao üzerindeki egemenliğin 20 Aralık 1999 tarihi itibarıyla Çin Halk Cumhuriyeti'ne devredileceği, antlaşmanın imzalandığı bu tarihten devir tarihine kadar geçecek sürenin ise *devir süreci* olarak değerlendirileceği ifade edilmiştir (Chen, 1984: 323,324).

4. Liberya

Liberya tarihi, XIX. yüzyılın başlarında modern Liberya devletini kuran *Ameriko-Liberyalılara* odaklanılarak incelenir. Ancak böyle bir odaklanma *Afro-Amerikalı* göçmenlerin bu topraklara geldiği yıl olan 1822'den önce bölgede halihazırda yaşamakta olan *yerli halkı (aborjin)* göz ardı etmektedir (Dunn-Marcos, 2005: 5). CIA'in raporuna göre Liberya'da 28 farklı etnik unsur yaşamakta ve bu durum Liberya'yı etnik çeşitliliğin fazla olduğu ülkeler arasında üst sıralara taşımaktadır. Asırlar boyu *Mali* ve *Songhay İmparatorlukları* arasında savaflara sahne olan bu topraklar, XV. yüzyılda Avrupalı tüccarların kıyılarda karakol kurmaya başlamasıyla ortak bir düşman edinmiş oldu. Bu sayede Liberya, komşularının aksine Avrupalı sömürgecilerin egemenliğine girmeyen tek devlet olma özelliğini muhafaza etmiştir. Günümüzde Liberya olarak adlandırılan bu bölge hakkında kapsamlı bilgiler XIV. yüzyılın sonlarında ve XV. yüzyılın başlarında Batı Afrika kıyılarını keşfe çıkan Avrupalı tüccarlar tarafından kaleme alınmıştır. Avrupalı tüccarlardan en bilineni bölgeyi 1461'de keşfetmekte olan Portekizli denizci *Pedro de Cintra'dır*. Cintra, ticari olarak oldukça değerli *malagueta biberinin* bolluğu nedeniyle bu bölgeye *Grain Coast (Tahıl Kıyıları)* adını vermiştir (Dunn-Marcos, 2005: 6).

Liberya'nın kuruluşu, Birleşik Devletler'in kölelik karşıtı iç politikalarına dayanmaktadır. 1816 yılında bir grup *Beyaz Amerikalı*, Amerika'nın *özgür siyah problemini* çözme maksadıyla *Amerikan Kolonizasyon Derneğini* kurdu. Bu derneğin amacı, Birleşik Devletler'de sayıları giderek artan *özgür ama vatandaş olmayan siyahileri* Afrika'ya yerleştirmektir. Bu girişimler sonucu kurulacak Liberya Devleti o zamanlar *Haiti'den sonra* dünyanın ikinci *siyah cumhuriyeti* olma özelliğini kazanacaktı. Dernek, 1818 yılında iki temsilcisini, Batı Afrika kıyılarında yerleşime uygun yer bulmak amacıyla görevlendirdi. Bölgeye ulaşan temsilciler yerel kabile liderlerini topraklarını satma konusunda ikna edemeyerek başarısız oldu. 1820 yılında

88 siyahi göçmen ve 3 dernek üyesinden oluşan diğer bir grup *Sierra Leone*'ye doğru yola çıkarak yeni bir girişime atıldı. *Sierra Leone*'ye bağlı *Scherbo Adası*'nı mesken edinen bu grubun temsilcileri, anakaradaki yerli kabilelerin potansiyel saldırısına karşı kendilerini kıyıya yakın bir adada koruma altına almıştı. Kabile liderlerini ikna etmek için yapılan ikinci teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlandı. Kabile liderleri, Avrupalı kolonyaların geçmişte kendilerini böyle kandırdığını bilmenin tecrübesiyle hareket ediyordu. 1821'de, *Başkan Monroe'nun* emriyle yola çıkan Amerikan donanmasına ait bir gemi, kabile liderlerine gözdağı vermek amacıyla günümüz Liberya kıyılarına demir attı. Donanma subayı *Teğmen Robert Stockton*, bir grup askeriyle birlikte karaya ayak basarak kabile liderlerinden birini arazisinin belli bir kısmını satmaya zorladı. Bu girişimin sonuç vermesiyle *Scherbo Adası*'nda bulunan ancak geçen zaman içinde çoğunluğu sıtmadan ölen Amerikalı siyahiler, satın alınan topraklara yerleştirildiler (Burin, 2005: 141) Bu olaya müteakip Birleşik Devletler'den pek çok siyahi de bu yeni topraklara doğru yola çıktı. Ancak, diğer kabileler kendi topraklarında yabancı varlığını kabul etmeyip aralıksız saldırılara başlayınca göçmenler 1824 yılından itibaren kendilerini savunmak amacıyla karakollar inşa ederek gelişmiş silahlara sahip olmayan kabilelerin saldırılarını püskürttü. Aynı yıl, Amerikan başkanı *James Monroe'nun* onuruna bu yeni toprakların ismi *Liberya (Özgürlerin Ülkesi)*, başkenti *Monrovia (Monroe'ya istinaden)* ve bayrağı da *tek yıldızlı Amerikan bayrağı* olarak kabul edildi (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Liberya toplumunu oluşturan gruplar üç ana ayrımında incelenir: (1) Orta Çağ'ın sonlarında Batı Sudan'dan göç etmiş yerli halk (*aborjinler*), (2) Birleşik Devletler ve Batı Hint Adaları'ndan gelen *siyahi göçmenler*, (3) Sömürgeci Avrupalı devletlerin zulmünden kaçarak Liberya'ya sığınan *komşu Batı Afrika ülkeleri tebaası*. Bu gruplar arasında Birleşik Devletler'den gelen göçmenler, Liberya'nın kuruluşuyla yakından ilişkilidir. Nitekim, Liberya'yı da 1980'de gerçekleşen askeri darbeye kadar bu grup yönetmiştir (Jones ve diğerleri, 2023).

Birleşik Devletler'den gelen *göçmenler* ve *aborjinler* arasında yoğun bir çatışma ve keskin bir ayrılık mevcuttu. 1839 *Liberya Uluslar Topluluğu Anayasası*, vatandaşlığa ilişkin ayrıcalıkları Amerikan topraklarından gelen *tüm renkli göçmenlerle* sınırlayarak yerli halkın varlığını yok saymıştır. 1847 Anayasası ise vatandaşların ve yerlilerin hakları arasında ayrım yaparak yerli halkı tebaa olarak kabul etse de Liberya

vatandaşı olarak kabul etmemiştir (Pham, 2004: 52). Ayrıca, Batı Afrika kıyılarında ele geçirilen gemilerdeki köleler serbest bırakılarak Liberya topraklarına yerleştirildi. Bu köleler *Kongo* sıfatıyla anılarak bazı vatandaşlık uygulamalarını tamamlamaları şartıyla Liberya vatandaşlığına kabul edildiler (Pham, 2004: 52-54). Bu kadar heterojen bir toplum olmasına rağmen Liberya, kısa süre sonra *hegemonik* hale gelecek fevkalade bir *vatandaşlık çerçevesi* benimsemiştir (Burrowes, 2004: 69). Birleşik Devletler'in toprak sahibi beyaz erkekleri tam anlamıyla vatandaş kabul eden düzenlemesi, Liberya mevzuatını da etkileyerek *siyahi kökenli toprak sahibi göçmenleri* vatandaş olarak kabul etmiştir. Liberya mevzuatı; yerli halkı, Hristiyan olmayanları, *yerli veya göçmen fark etmeksizin* tüm kadınları ve *siyahi olmayanları* vatandaşlık haklarını kullanmada ya dışlamış ya da tamamen mahrum bırakmıştır (Burrowes, 2004: 69). Ülkenin ilk resmî Anayasası kabul edilen 1847 Anayasası'ndan neredeyse bir asır sonra 1946 yılında, *Başkan William Tubman'ın* açıkladığı *Birleşme Politikası*'yla Liberya'nın asırlardır bu topraklarda yaşayan yerli halkı ve kadınlar ilk defa yurttaşlık hakkı elde etmiş oluyordu. Ancak, yeni bir millet yaratmaya ilişkin bu girişim uzun ömürlü olmayacaktı (Pailey, 2016: 815). Liberya'nın modernleşme girişimleri Liberyalı elit kesimleri, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pek çok ülkeye tatil, iş ve eğitim için seyahat etmeye ve o ülkelerde ikamet etmeye yönlendirdi. Başkan Tubman'ın halefi *William Tolbert'in* 1980 askeri darbesinde suikaste uğramasına kadar reformist süreç işliyor gözükmekteydi. Askeri darbe, 25 yaşında genç bir astsubay olan *Samuel Kanyon Doe* öncülüğünde gerçekleşti. Emir komuta zinciri olmaksızın Liberya aborjinlerinin desteğini alarak gerçekleşen askeri darbe, *aborjin rönesansı* diye anılacak bir dönemi başlatmış oldu. Nitekim, Doe'nun askeri rejimi aborjinlerin haklarını genişleten birçok reformun yanında *konut vergisi* adı altında vatandaşlığı mülk sahibi olmaya bağlayan bir yasayı da kabul etti. Bu yasanın geçmesiyle, Amerika'dan göç ederek Liberya'yı kuran ancak çoğu yurt dışında yaşayan Liberya vatandaşlarının torunları ülkeye dönmeye zorlanmış oluyordu. 1985 yılında, Doe rejiminin subaylarından tümgeneral *Thomas Quiwonkpa*, yurt dışındaki Liberyalıların desteğini alarak bir karşı darbeye girişti. Darbe girişiminin kanlı bir şekilde bastırılması ve Quiwonkpa'nın infaz edilmesiyle Liberya içinde misillemeden korkan pek çok insan komşu ve diğer ülkelere kaçmaya başladı (Pailey, 2016: 816). 1980 askeri darbesi, 1985 darbe girişimi ve 1990 *Liberya İç Savaşı'nın* patlak

vermesiyle ülke nüfusunun yarısı *Fildişi Sahili, Gine, Sierra Leone, Gana, Mali ve Nijerya* başta olmak üzere komşu Batı Afrika ülkelerine iltica etti. Bu silsileyle Liberya, göç alan ülke konumundan göç veren ülke konumuna evrilmiş oldu. Bu durum, Liberya vatandaşlığının *ulusötesi* hale gelerek yurt dışında yaşayan vatandaşların sayısının Liberya'dakileri geçmesine sebep oldu (Pailey, 2016: 816-817).

4.1. Liberya Vatandaşlığı

Liberya'da vatandaşlık hukukuna ilişkin hükümler 1986 Anayasası'nın 4'üncü bölümünün 27'nci ve 28'inci maddeleri ile 2022 yılında tadil edilmiş haliyle 1973 *Yabancılar ve Vatandaşlık Kanunu'nda (Aliens and Nationality Law of 1973)* düzenlenmiştir. Hem Anayasa hem de yasa vatandaşlık hakkını yalnızca *Zenci*⁵⁷ ve *Zenci kökenli kişilere* tanımıştır. Bu durum, Liberya'da yaşayıp atalarından herhangi birisi zenci kökenli olmayan pek çok göçmeni olumsuz etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Nitekim Liberya'da -özellikle başkent Monrovia'da- *Lübnan kökenli Arapların* fazla olması, bu göçmenlerin Liberya ekonomisine, kültürüne, sosyal hayatına ne kadar katkı yapsa da anayasal hüküm gereğince vatandaşlık hakkı elde edememesi, ırk temelli ayrımcılığın uzlaşılabilir bir kargaşa silsilesine dönmesine yol açmıştır (Pailey, 2016: 822).

1986 Anayasası'nın *Vatandaşlık* başlıklı 4'üncü bölümünün 27'inci maddesi *a,b,c* şeklinde üç bente ayrılarak kimlerin Liberya vatandaşı olduğuna ilişkin hükümleri düzenlemiştir. Maddenin *a bendi* "*Bu Anayasa'nın yürürlüğe girmesinden önce yasal olarak Liberya vatandaşlığını haiz herkes Liberya vatandaşı olmaya devam edecektir.*" hükmünü; *b bendi* "*Liberya'nın mevcut kültürünü, değerlerini ve şöhretini koruyup geliştirerek sürdürmek için yalnızca Zenci veya Zenci kökenli kişiler doğumla veya sonradan kabul yoluyla Liberya vatandaşlığını kazanabilir.*" hükmünü içermektedir.

⁵⁷ 1986 Anayasası'nın 27. maddesinin orijinal ifadesine göre vatandaşlık hakkı yalnızca "*who are Negroes or of Negro descent*" olarak belirtilen kişilere verilmiştir. *Negro* kelimesi İspanyolca vb. Latin dillerinde *siyah* rengine karşılık gelir. İngilizce diline de aynı şekilde geçerek *Black* kelimesinin yanında bir ırkı belirten ifade olarak yer almıştır. Nitekim dilimizde de *Black* ifadesi *siyah-siyahi* kelimelerini karşılarken, *Negro* ifadesi *zenci* kelimesine karşılık kullanılmıştır. Liberya Anayasası da *black* kelimesi yerine *negro* kelimesini tercih ettiğinden biz de kelimenin hukuki anlamını bozmamak amacıyla *zenci* tabirini kullanıyoruz.

Anayasanın 28'inci maddesinde "... ebeveyninden en az biri Liberya vatandaşı olan herkes erginliğe ulaştığında ebeveyninden birinin başka bir ülke vatandaşı olması nedeniyle kazandığı diğer vatandaşlıktan vazgeçme şartıyla Liberya vatandaşı sayılır." hükmü mevcuttur. Bu maddenin lafzından çıkarılan anlam, Liberya Cumhuriyeti'nin çifte vatandaşlığa yalnızca çocuğun ergin olmasına kadar geçen süreçte izin verdiğidir. Ancak Vatandaşlık Yasası'na getirilen 2022 değişiklikleri, çifte vatandaşlığa ilişkin kanun tabanında düzenlemeyi Anayasa'yla çatışır hale getirmiştir. (Sumaworo, 2022: 27).

1973 Yabancılar ve Vatandaşlık Kanunu'nun 20 ve 21. maddelerinin bazı kısımları 22 Temmuz 2022 tarihinde değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle yakın tarihli bu değişikliklerin bazı bölümlerini kanunun önceki haliyle mukayese etmekte fayda vardır.

4.2. 1973 Yabancılar ve Vatandaşlık Kanunu'nun İlk Halinin Bazı Önemli Maddelerinin 2022 Değişiklikleriyle Mukayesesi

Tablo 1. 20'nci Maddenin 1 No'lu Bölümüne Dair Değişiklikler

Mülga Metin	Değişiklik Metni
20.1. Doğumla Kazanılan Liberya Vatandaşlığı Aşağıdakiler doğumla Liberya vatandaşlığını kazanır: (a) Liberya'da doğan ve Liberya'nın yargı yetkisine tâbi olan Zenci veya Zenci kökenli herkes; (b) Kendisi Liberya dışında doğsa da babası (i) Liberya vatandaşı olarak doğan; (ii) babası, kendisinin doğumu esnasında Liberya vatandaşlığını haiz olan ve (iii) babası, kendisinin doğumundan önce Liberya'da ikamet etmiş olan herkes.	20.1. Doğumla Kazanılan Vatandaşlık Aşağıdakiler doğumla Liberya Cumhuriyeti vatandaşı olmaya hak kazanır: (a) Liberya'da doğan ve doğumla Liberya'nın yargı yetkisine tâbi olan Zenci veya Zenci kökenli herkes veya (b) Liberya Cumhuriyeti dışında doğup da babası veya annesi (i) Liberya vatandaşı olarak doğan veya (ii) kendisinin doğumu esnasında anne veya babası Liberya vatandaşlığını haiz olan herkes.

Tablo 1'deki mülga ve yürürlükteki metinleri karşılaştırdığımızda *dört farklılık* dikkat çekmektedir: Birincisi, Liberya'nın *Cumhuriyet* niteliğinin vurgulanması; ikincisi, mülga metinde Liberya dışında doğan çocuğun vatandaşlık kazanımına ilişkin

hükümler yalnızca babasıyla ilişkiliyken değişiklik sonrası metinde cinsiyet eşitliği sağlanarak *baba* ve *anne* hükmünün getirilmesi; üçüncüsü, mülga metnin *b bendinde* vatandaşlık kazanım şartları arasında *doğum öncesi ikamet şartı* aranırken yürürlükteki metinde bu hükmün kaldırılması; dördüncüsü, b bendinin değişiklik sonrası metninin (i) ve (ii) fıkraları arasına *veya* hükmünün getirilerek vatandaşlık kazanımında bu durumların mülga metne kıyasla *alternatif kazanım hakkı* getirdiğidir.

Tablo 3. 21'inci Maddenin 30, 31 ve 51 No'lu Bölümlerine Dair Değişiklikler

Mülga Metin	Değişiklik Metni
21.30. Vatandaşla Evlenen Yabancı Kadının Durumu Cumhuriyetin vatandaşıyla evlenen <i>Zenci kökenli yabancı kadın</i>, bu evlilik sayesinde Liberya vatandaşlığını kazanamaz.	21.30. Evlilik Yoluyla Liberya Vatandaşlığının Kazanılması Liberya vatandaşıyla evlenen <i>Zenci kökenli kişi</i>, bu evlilik sayesinde evlilik öncesi vatandaşlığını kaybetmeden Liberya vatandaşlığını kazanabilir.
21.31. Liberya Dışında Yabancı Aileden veya Vatandaş Anne ile Yabancı Babadan Doğan Çocuğun Durumu <i>I. Babanın vatandaşlığa alınması yoluyla vatandaşlık kazanılması:</i> Yabancı bir aileden Liberya dışında doğan veya vatandaş bir anne ile yabancı bir babadan doğan çocuk eğer 21 yaşından küçükse babanın vatandaşlığa alınmasıyla vatandaşlık kazanabilir.	21.31. Liberya Dışında Doğup da Ailesi Sonradan Vatandaşlığa Alınan Çocuğun Durumu Liberya dışında doğup da anne veya babasından birisi Liberya vatandaşlığını kazanan çocuk: (a) 21 yaşından küçükse veya (b) 21 yaşını geçtiği takdirde eğer 25 yaşını doldurmamışsa ikamet ettiği ülkede bulunan Liberya Konsoloslusunda bağlılık yemini ederek vatandaşlığa kabul edilebilir.
21.51. Sonradan Vatandaşlığa Alınıp Yabancı Ülkede İkamet Eden Vatandaşın Durumu Vatandaşlığa alınan bir kişi, önceden vatandaşı olduğu ülkeye geri döner ve orada <i>iki sene süreyle</i> veya başka bir ülkeye gidip de orada <i>beş sene süreyle</i> ikamet ederse bu durum <i>prima facie</i> olarak kabul edilip vatandaşlık belgesi iptal edilebilir.	21.51. Sonradan Vatandaşlığa Alınıp da Yabancı Ülkede İkamet Eden Vatandaşın Durumu Liberya vatandaşlığını evlat edinme veya kazanma yoluyla sonradan elde eden bir kişi, başvuru sırasında vatandaşı olduğu ülkede veya Liberya dışında başka bir ülkede ikamet ediyorsa bu durum <i>prima facie</i> olarak kabul edilmez ve bu kişi Liberya vatandaşı olmaya devam eder.

21.30. madde hükümlerinin öncesi ve sonrası mukayese edildiğinde, mülga metnin yalnızca yabancı kadınları ilgilendiren tümcesinin değiştirilerek cinsiyet eşitliği adına tarafsız bir metin kaleme alındığı görülmektedir.

21.31. hükümlerinde de cinsiyete dair ayırım giderilerek kadın ve erkek arası eşitlik sağlanmış; ayrıca maddede vatandaşlığın kazanımına dair özel bir durum için öngörülen azami yaş sınırı esnetilerek 21'den, 25'e yükseltilmiştir.

21.51. hükümlerindeki değişiklik, Liberya'nın çifte vatandaşlığa ilişkin yasağının sertliğini kırmaya yönelik bir düzenlemedir. Yeni düzenlemeye göre Liberya vatandaşlığına sonradan alınan kişi, Liberya içinde ikamet etmese de Liberya vatandaşlığını kaybetmiş sayılmayacaktır. Bu sayede "*Liberya vatandaşı olduysan Liberya'da yaşayacaksın!*" anlamını yansıtan madde hükmü yürürlükten kaldırılmıştır.

5. Nazi Almanyası

Almanya, I. Dünya Savaşı sonrası 1919-1933 tarihleri arasında *Weimar Cumhuriyeti* olarak anılıyordu. Weimar Cumhuriyeti; hiper enflasyon, siyasi şiddet ve I. Dünya Savaşı'nı kazanan İtilaf Devletleri'nin hegemonyası gibi pek çok problemle karşı karşıyaydı. Savaş sonrası imzalanan *Versay Antlaşması'nın* ağır tazminat hükümleri altında Alman ekonomisi günden güne ezilmiş, 1929 Büyük Buhranı ise zaten perişan haldeki ekonomiyi çökertmiştir (Childers, 2017: 22-23).

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (kısaca Nazi Partisi veya NSDAP⁵⁸), 24 Şubat 1920 tarihinde, *Adolf Hitler'in* Alman İşçi Partisi liderliğine gelerek bu partinin ismini değiştirmesiyle kurulmuştur. Nazi Partisi'nin amacı Versay Antlaşması'nın dayattığı maddeleri yok sayarak bu maddelerin esiri olmuş Weimar Cumhuriyeti'ni lağvetmek; ideolojisi ise *anti-Bolşevizm⁵⁹* ve *anti-Semitizm'dir⁶⁰* (Goldhagen, 1996: 85). Nazi Partisi, merkezî hükümetin güçlü olduğu totaliter bir hükümet, Almanların yaşadığı her yerin *hayat sahası (Lebensraum)* sayıldığı bir devlet ile Alman ırkının üstünlüğüne dayalı *Völkisch Hareketi'ni* hayata geçirmeyi vadediyordu (Kershaw, 2008: 81)

⁵⁸ Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei.

⁵⁹ Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre Bolşevizm, Rusya'da XX. yüzyılın başlarında doğan ve Lenin tarafından geliştirilen komünist harekettir.

⁶⁰ Türk Dil Kurumu sözlüğünde Semitizm, *Yahudi taraftarlığı* şeklinde tanımlanmıştır.

1932 genel seçimlerinde, Nazi Partisi oyların %37.3'ünü alarak birinci parti konumunda bulunsa da tek başına iktidar olacak yeterli çoğunluğu elde edememişti. Hitler, *Alman Ulusal Halk Partisi'yle* kısa süreli bir koalisyon kurdu ancak Weimar Cumhuriyeti Başkanı Hindenburg, şansölyelik makamına *Franz von Papen'i*, ardından *Kurt Von Schleicher'i* getirdi. Hitler'in popülaritesinin yükselişi, Hindenburg üzerinde politikacıların ve iş adamlarının baskısını arttırdı. Bu baskılar sonucu 30 Ocak 1933 tarihinde Hindenburg, Adolf Hitler'i şansölye olarak atayarak terminolojiye *Machtergreifung (Gücün Zaptı)* olarak geçecek olayı başlatmış oldu (Shirer, 1960: 183-184). 27 Şubat 1933 tarihinde, *Alman Parlamento Binası'nda (Reichstag)* büyük bir yangın çıktı. *Marinus van der Lubbe* adında Hollandalı bir komünist bu yangından dolayı suçlu bulunarak yargılandı. Hitler, bu kundakçılık eyleminin komünist başkaldırısı olduğu iddiasını kullanarak 23 Mart 1933 tarihinde Weimar Anayasası'nda, 444'e karşı 94 oyla değişiklik yaparak başkanın veya Reichstag'ın rızası olmadan kanun çıkarabilme yetkisini elde etti. *Yetki Kanunu* olarak adlandırılan bu değişiklik ile Nazi Partisi muhalefetteki tüm partileri kapatmış ayrıca yeni partilerin kurulmasını da yasaklamıştır. Bu olaylara müteakip 2 Ağustos 1934 tarihinde Hitler kendini *Führer* ilan ederek hem başkanlık hem şansölyelik makamının kendisinde birleştiği tek-partili ve totaliter Nazi Almanyası'nı fiilen hayata geçirdi (Evans, 2003: 329-334).

Nazi devriminin temel hedefi ve amacı *Volksgemeinschaft* yani *Millî Birliği* kurmaktır. Nazilere göre bu birliğin yaratılması için Alman ırkının Yahudilerden ve diğer aşağı ırklardan arındırılarak saflaştırılması ve çoğaltılması gerekiyordu. XX. yüzyılın başlarında gelişen *ırksal temizlik hareketi*, Nazilerin *öjenik (eugenics)* olarak bilinen ve Yunanca'da *iyi doğan* anlamına gelen psödobilimi benimsemesiyle uygulamaya konulmuştur. Nazi propagandacıları bu ilkeyi "*Alman ırkının yeniden yaratılması*" amacıyla kullandıklarını vurguluyordu (Encyclopaedia Britannica, 2023).

Nazizm'in dayandığı temel ideolojilerden biri ve en önemlisi anti-Semitizm'dir. Naziler, bu ideolojiyi o kadar güçlü propaganda malzemesi yapmıştır ki Alman halkı ülkelerinde gerçekleşen her kötülüğün sebebinin Yahudiler olduğuna inandırılmıştır. XIV. yüzyılda ortaya çıkan ve Avrupa nüfusunun üçte birinin kırımıyla sonuçlanan *Kara Veba'nın* sorumlusunun Yahudiler olduğu; I. Dünya Savaşı'nda Yahudilerin

Almanları "*arkadan bıçakladığı*" gibi nefreti tetikleyen konuşmalar propagandanın temel söylemleriydi (Burleigh ve Wiperman, 1991: 30-35).

Halk nezdinde uygun ortamın hazırlanması üzerine 1935'te başlayan Yahudi karşıtı yasa dalgası, "*Kimler Yahudi?*" sorusunun kanun temelinde cevaplanması için kesin ayrımcılık kriterleri belirlemiştir. Ayrımcılığa yönelik ilk düzenleme silahlı kuvvetlerde hizmet için *Aryan soyunu* zorunlu tutan Mayıs 1935 tarihli *Askerlik Hizmet Yasası* ile başlamıştır. Ancak asıl ayrımcılık, 15 Eylül 1935 tarihinde Nürnberg'deki parti mitinginde *Nürnberg Yasaları* adıyla anılacak olan şartların ilanı ile gerçekleşmiştir. Bu şartların ilanındaki amaçlardan ilki, Hitler'in Alman halkına *Yahudilerin bayrak taşıma yasağından* daha önemli bir şeyi duyurma arzusu; ikincisi, Yahudilerin hukuki ve resmî açıdan nasıl tanımlanacağını ilişkin netliğin sağlanması; üçüncüsü ise *Streicher* ve *Reich Hekimleri* lideri *Gerhard Wagner* gibi fanatik Nazilerin parti yönetimine *Aryanlar* ve *Yahudiler* arasındaki evlilik ve birlikteliklerin yasaklanması için yaptığı şiddetli baskıdır. Tüm bu etkenler sonucu, Nürnberg Yasaları'nın ilki olan *Alman Kanını ve Şerefini Koruma Kanunu* uyarınca Yahudilerin, Aryanlarla evlenmesi veya onlarla evlilik dışı ilişkide bulunması yasaklandı. İkinci yasa, *Reich Vatandaşlık Kanunu* olarak bilinen ve Yahudileri *tebaa* olarak yeniden tanımlayan yasadır. Yasa, tebaa-vatandaş ayrımı yaparak vatandaşlara tanınan *siyasi hakların* hiçbirini tebaaya vermemiştir. Böylece Nürnberg Yasaları, Yahudileri resmen ikinci sınıf vatandaş haline getirmişti. Reich Vatandaşlık Kanunu'nun getirdiği Yahudi-Aryan ayrımına netlik kazandırmak için 14 Kasım 1935 tarihinde kimin tam ya da kısmen Yahudi olduğu ve kimlerin vatandaşlığa kabul edilip kimlerin tebaa sayılacağını açıklayan *Tamamlayıcı Kararname* ilan edildi. Bu kararname ironik bir şekilde ırk ayrımını bilimsel esaslardan ziyade dini esaslara dayandırıyordu (Burleigh ve Wiperman, 1991: 43-47).

5.1. Nürnberg Yasaları

15 Eylül 1935'te, Nürnberg kentindeki Nazi Partisi mitinginde, Nürnberg Yasaları olarak bilinen iki farklı yasa kabul edildi: *Reich Vatandaşlık Yasası* ve *Alman Kanını ve Onurunu Koruma Yasası*. Bu yasalar, Nazi ideolojisiyle bütünleşmiş ırksal teorilerin somut olarak uygulanmasında anahtar rolünü üstlenerek Almanya'daki Yahudilere yönelik sistematik pogromun başlangıcı oldu.

Naziler, Yahudileri dini mensubiyetlerine göre değil, ırksal durumlarına göre ayırtıracak yasal bir tanım arıyordu. Ancak asırlarca yıl Almanya'da yaşamış ve oranın yerli halkıyla karışarak *Aşkenazi* adıyla kendi kültürünü ve dillerini geliştirmiş olan Yahudileri dış görünüşünden ayırt etmek pek kolay değildi. Birçok Yahudi, dini ve kültürel temellerini terk etmiş, Alman toplumu içinde asimile olmuş ve hatta topluma entegre olarak Yahudi kökenlerini yitirmişti. Diğer pek çok Yahudi de Hristiyanlarla evlenip din değiştirmişti.

Reich Vatandaşlık Yasası ve onun nasıl uygulanacağına ilişkin yönetmelikler yalnızca "*Alman veya akraba kandan*" olanların Reich vatandaşı olabileceğini öngörüyordu. Yasanın yürürlüğe girdiği tarih olan 14 Kasım'da yayınlanan ek bir kararnameyle kimlerin Yahudi olup olmadığına ilişkin teferruatlar ilan edildi. Naziler, Yahudileri dini veya kültürel bir topluluğun üyeleri olarak değil; doğuştan ve kanla tanımlanan bir ırk olarak görüyordu. Nazi ideolojisinin bu teorisine rağmen, Yahudileri bir ırk olarak tanımlayacak bilimsel bir geçerlilik mevcut değildi. Bu sebeple, Nazi kanun koyucuları ırkı tanımlamak için *soyağacı* uygulamasına başvurdu. Buna göre, *Yahudi dini cemaatinde doğmuş üç veya daha fazla büyükanne ve büyükbabaya sahip kişiler* Yahudi olarak tanımlanmıştı. Bu yasa altında Almanya'daki Yahudiler *vatandaş* değil *tebaa* idi. Bu tanım Almanya'da kendini Yahudi olarak görmeyen ya da Yahudi toplumuyla ne dini ne de kültürel bağı olan on binlerce insanı da kapsam içine alıyordu. Örneğin, Yahudilikten din değiştirerek Hristiyanlığa geçen insanlar, atalarının en az üçünün Yahudi olmasından dolayı Yahudi olarak kabul edilmişti. İlerleyen süreçte *melez bireylerinin* akıbetinin ne olacağına ilişkin sorunlar da gündeme geldi. Yasayı müteakip düzenlemelerde, *üçten az* atası Yahudi olanlar *Mischlinge (melez)* olarak adlandırıldı ve bunlar Reich vatandaşlığını haiz olsa da zamanla hakları ve özgürlüklerine ilişkin kısıtlamalar arttırıldı.

5.2. Nürnberg Yasalarını Oluşturan Kanunlar⁶¹

5.2.1. Alman Kanını ve Onurunu Koruma Kanununun Bazı Önemli Maddeleri

I. Madde: (1) Yahudiler ile Alman veya akraba kandan vatandaşlar arasında evlilik yasaktır. Bu hükme aykırı olarak yapılan evlilikler yurt dışında gerçekleşse dahi geçersizdir. (2) Evliliğin feshine ilişkin dava yalnızca Cumhuriyet Savcısı ⁶² tarafından açılabilir.
II. Madde: Yahudiler ile Alman veya akraba kandan vatandaşlar arasında evlilik dışı ilişki yasaktır.
III. Madde: Yahudilerin evlerinde, kırk beş yaşın altındaki Alman veya akraba kandan kadınları hizmetçi olarak çalıştırmaları yasaktır.
IV. Madde: Yahudilerin <i>Reich</i> millî bayrağını taşımaları ve ulusal renklerini kullanmaları yasaktır. Bu hakkın kullanımı devlet koruması altındadır.
V. Madde: (1) I. maddede belirtilen yasağa aykırı davranan kişiler hapis veya ıslahevi cezasına çarptırılır. (2) II. maddede belirtilen yasağa aykırı davranan kişiler hapis veya ıslahevi cezasına çarptırılır. (3) III ve IV. madde hükümlerine aykırı davranan kişiler bir yıla kadar hapis ve para cezası veya bunlardan biri ile cezalandırılır.
VI. Madde: Reich İçişleri Bakanı, Führer Yardımcısı ve Adalet Bakanı ile birlikte bu kanunun uygulanması ve genişletilmesi için gerekli yasal ve idari kararnameleri hazırlar.

⁶¹https://www.swisseduc.ch/immersion/hist/ww2/antisemitism/docs/nuremberg_laws.pdf
(Erişim Tarihi: (23.05.2023)).

⁶² Kanunun İngilizce metninde fesih davası açmaya yetkili kişi *Public Prosecutor* olarak ifade edildiğinden, hukuki terminolojiyi bozmamak adına yetkili merci *Cumhuriyet Savcısı* olarak çevrilmiştir.

5.2.2. Reich Vatandaşlık Kanununun Bazı Önemli Maddeleri

Reichstag, aşağıdaki maddeleri içeren yasayı oybirliğiyle kabul etmiştir.

I. Madde:

(1) Devletin *tebaası*, Reich'in koruyucu birliğine mensup olan ve bu nedenle Reich'a karşı belirli yükümlülükleri olan kişilerdir.

(2) Tebaa statüsü, Reich Vatandaşlık Yasası hükümlerine uygun olarak kazanılır.

II. Madde:

(1) Bir Reich vatandaşı, yalnızca Alman veya akraba kandan olan ve davranışlarıyla Alman halkına ve Reich'a sadakatle hizmet etmeye hem istekli hem de uygun olduğunu kanıtlayan kişiler olabilir.

(2) Vatandaşlık hakkı, Reich vatandaşlık belgesinin verilmesiyle kazanılır.

(3) Yasalara uygun olan tüm siyasi haklara yalnızca Reich vatandaşları sahiptir.

5.2.3. Reich Vatandaşlık Kanunu'nun Uygulanmasına Yönelik Ek Kararname

Bu kararname, Reich Vatandaşlık Kanunu'nun 3'üncü maddesine dayanılarak yayımlanmıştır.

IV. Madde:

(1) Bir Yahudi, Reich vatandaşı olamaz. Oy kullanamaz ve devlet memurluğu yapamaz.

(2) Halen görevde olan Yahudi asıllı devlet memurları, 31 Aralık 1935 tarihi itibarıyla emekliye ayrılacaktır. Bu memurlar, Dünya Savaşı'nda Almanya veya müttefikleri için cephede görev yapmışlarsa, yaş haddini dolduruncaya kadar son maaşlarının tamamını emekli maaşı olarak alır. Ancak, rütbe ve kıdemlerine göre terfi edemezler. Yaş haddine ulaştıklarında emekli maaşları son aldıkları maaşa göre yeniden hesaplanır.

V. Madde:

(1) Yahudi, *en az üç atası* tam Yahudi olan kişidir.

(2) *İki atası* tam Yahudi olan kişi, aşağıdaki koşulların varlığı halinde Yahudi olarak kabul edilir:

- Bu kanunun ihdası sırasında Yahudi dini cemaatinin üyesi olan veya sonradan bu cemaate katılmış olan,
- Bu kanunun ihdası sırasında bir Yahudi'yle evlilik birliği içinde olan veya sonradan bir Yahudi'yle evlilik birliği kurmuş olan,
- 15 Eylül 1935 tarihli *Alman Kanını ve Onurunu Koruma Kanunu'nun* yürürlüğe girmesinden önce 1'inci fıkraya göre Yahudi sayılan kişiyle evlilik birliği kurmuş olan,
- 1'inci fıkraya göre Yahudi sayılan kişiden 31 Temmuz 1936 tarihinden sonra evlilik dışı doğmuş olan.

BÖLÜM III

TÜRK HUKUKUNDA VATANDAŞLIĞIN GELİŞİMİ

1. İmparatorluk Dönemi

Türk hukukunda *modern anlamda vatandaşlık* kavramının ortaya çıkışı XIX. yüzyıla rastlar. Fransız Devrimi sonrası dünyayı kasıp kavuran milliyetçilik dalgası vatandaşlık mefhumunu da temelinden sarsmıştır. Bireyin bireye aidiyeti olan *tebaa* statüsü yerini devletle birey arasındaki soyut bir ilişkiye bırakmaya başlamıştır. Tüm imparatorluklar gibi pek çok ulusu bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu da gerek *Düvel-i Muazzama'nın* gayrimüslim tebaa üzerinden iç işlerimize karışması gerekse milliyetçilik dalgasından etkilenen azınlıkların ulus devlet kurma gayesiyle isyanlara girişmesi sonucunda baskıyı kırıp imparatorluğu rahatlatmak için gayrimüslim veya müslüman fark etmeksizin tüm tebaanın eşitliğini temel alan bir tabiiyet tanımının yapılmasına yönelik adımlar atmıştır (Ulukaya, 2022: 136-139).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, devletin insan unsurunun incelenmesi XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar ekseriyetle İslam hukuku temelinde gerçekleşmiştir. İslam hukukuna göre vatandaş-yabancı ayrımının özünde ırk, ulus gibi etnik kavramlar yer almayıp *dini inanç* esas alınır (Kaya, 1998: 342-343). Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın ortalarına kadar *tabiiyet* konusunda modern anlamda hukuki bir düzenleme yapılmadığı gibi *tebaa* kavramının da yalnızca dini sınırlar içine hapsedildiği söylenemez. Nitekim, Osmanlı sınırları içerisinde ikamet edip de Müslüman olmayan *zimmîlerin* de tebaa sayıldığı ancak dine istinaden sahip oldukları haklar ve yükümlülükler açısından bir fark mevcut olduğu görülmektedir. *Zimmî* olarak ifade edilen gayrimüslim tebaa, Devlet-i Aliyye sınırları içerisinde ikamet, can ve mal güvenliği, örf, âdet ve inanç hürriyetinden yararlanma hakkını haizdi. Bu hürriyetleri yaşarken de devlete karşı yükümlülüğü *cizye* adı verilen bir vergi ödemek ve devlete sadakatten ibaretti. (Şit, 2008: 64-65).

Osmanlı İmparatorluğu hudutları içerisinde yaşayan topluluklar, *millet sistemi* ile özerk oluşumlu gruplara ayrılmıştır. Bu gruplar ifade edilirken kullanılan *millet kavramı*, modern devletlerin oluşumuyla tezahür eden *millet* ve *milliyetçilik* terimleriyle karıştırılmamalıdır. Kur'an, İslam'ın temel ilkelerinden biri olarak din hürriyetini emreder. İslam hukukuna göre Yahudiler ve Hristiyanlar *ehl-i kitap* olarak kabul edilir. İslam, devlet ve topluluklar arasındaki anlaşmalar yoluyla gayrimüslimleri koruması altına alır. İslam Devleti'nde, gayrimüslimler muhafaza altındaki topluluk olarak kabul edilir ve devlet onların yasal haklarını gözetmek zorundadır. Millet, Arapça kökenli bir kelime olup Türkçe sözlüğe göre "*benzer özellikleri olan topluluk*" anlamına gelir. Bu terim günümüzde sadece gayrimüslimleri değil herhangi bir ulusu ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak, Osmanlı terminolojisinde genellikle gayrimüslim toplulukları tanımlamak için kullanılan bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. *Milletbaşı*, dini inanışa göre patrik ya da haham olarak -bir tür siyasi lider gibi- dini toplulukların İslam Devleti nezdindeki temsilcileridir. Dini topluluk, gayrimüslim toplulukların kimliğidir. Millet Sistemi ayrıca, mevzubahis Hristiyan ve Yahudi halkların -ve diğer ulusların- ayrı kimliklerini ve kültürlerini korumalarına izin vererek onların manevi değerlerini muhafaza etmesini sağlamıştır. Çoğunlukla Suriyeli, Ermeni ve Kıpti takipçileri olan monofizit kiliseler, Hristiyan Batı'da yok olurken, İslam egemenliğindeki topraklarda asırlar boyu kültürlerini muhafaza ederek hayatta kalmıştır (Karpas, 2012: 67). Nitekim, Osmanlı Devleti'nin *istimalet* diye adlandırılan hoşgörü politikası da Balkanlarda ve diğer gayrimüslim çoğunluğu haiz bölgelerde yaşayan toplulukların kitleler halinde İslam dinine girmesini sağlayarak o bölgelerin benzer etnik özelliklere sahip halkları arasında Müslümanların hâkim topluluk olmasını kolaylaştırmıştır. İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Yahudilerle birlikte, Protestanlar, Unitaryenler ve Rus Molokanlar da Osmanlı İmparatorluğu'nda sığınma imkânı bulmuştur. Gayrimüslim azınlıklar, kendi dinî toplulukları içerisinde neredeyse sınırlandırılmadan, otonom yönetim ve kendi okullarında eğitim görme fırsatı bulmuşlardır. Osmanlı döneminde, birçok vezir, sadrazam yahut diğer idari, askeri sınıflar Türk olmayan gayrimüslimler arasından seçilerek yetiştirilmiştir. Millet Sistemi'nde uluslar, kurumsal yapılar gibi muamele görerek kendi iç işlerini belli sınırlar dahilinde idame ettirmiştir. Osmanlı Devleti bu sistemi, genellikle topluluğun üyeleriyle değil, onların temsilcileriyle

diyalog halinde kalarak kontrol altında tutmuştur. Başka bir deyişle, asırlar boyu İmparatorluk dahilindeki farklı toplulukların yan yana ve barış içinde yaşamasını sağlayan sistem, *millet sistemidir*. Ancak, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan günümüz anlamındaki "*milliyetçilik akımı*", Osmanlı terminolojisindeki "*millet sistemini*" zedeleyerek işlevsiz kalmasına sebep olmuştur (Öztürk, 2009: 71-75). Osmanlı İmparatorluğu'nda baskın olan Müslüman milletin yanı sıra, *Yunan, Bulgar, Sırp, Ullah, Arap -özellikle Lübnan ve çevresinde-* gibi Ortodoks Hristiyanlar *Rum milleti* olarak adlandırılmıştır. Yahudiler ve Ortodoks inanışa sahihp olmasına rağmen Ermeniler de dinlerine uygun olarak farklı birer millet olarak kabul edilmiştir. Hatta Müslümanlar, *Millet-i Hâkime* olarak adlandırılırken Ermeniler de *Millet-i Sadıka* sıfatıyla anılmıştır. Yüzyıllar boyu üç kıtada hüküm süren ve pek çok gayrimüslimi bünyesinde barındıran imparatorluğun bu milletlere özerklik tanınması esasında dış baskıların değil, iç dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. İç dinamiği tetikleyen etken de dışarıdan gelen baskıdan ziyade, dünyada meydana gelen dönüşümlerdir (Korkut, 2014: 15)

1.1. Klasik Dönem

Klasik Dönem, 1869 Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ne kadar geçen süreçte tabiiyete dair ilkelerin belirlenmesinde İslam hukukunun egemen olduğu dönemdir. Bu dönemde tabiiyet, tebaa olan ve olmayan şeklinde sınıflandırmaya tabi tutularak uyruklar *Müslümanlar, zimmîler; müste'menler ve harbîler* olarak statülere ayrılmaktaydı (Osmanağaoğlu, 2003: 45-46).

Tebaa kelimesiyle ilişkisi aydınlatılması gereken bir diğer terim de *reaya*dır. Reaya kelimesi Türkçe sözlükte "*bir hükümdarın yönetimi altındaki halk*", "*Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan uyrukları*", "*Hristiyan*" şeklinde açıklanmıştır. Ancak Lewis, reaya ile gayrimüslimlerin özdeşleştirilmesinin bir yanlış anlayıştan kaynaklandığını, bu yanlış anlayışın sebebinin ise Avrupalı seyyahların Osmanlı topraklarına geziler düzenlerken genellikle Osmanlı'nın Rumeli vilayetlerinin yerli Hristiyan halkıyla ilişki kurmasını ve seyahatnamelerine not düşerken de reaya kelimesinin sanki yalnızca Hristiyan halka özgü bir terim olarak kullanıldığı yanlışlığına kapılmaları olduğunu belirtmektedir (Lewis, 1992: 97). Ancak bu galatımeşhur Avrupalı seyyahların Osmanlı Devleti hakkında yazdıkları tüm

seyahatnamelerde devam etmiş ve Batı hukukunun yavaşça Osmanlı kanunlarına girmeye başlamasıyla XIX. yüzyılda Osmanlılar da bu fikrin etkisine kapılmıştır (Osmanağaoğlu, 2003: 58-59). *Lutfî Târîhi'nde* bu duruma ilişkin güzel bir örnek mevcuttur. 1827'de, *Yunan İsyanı* sırasında Fransa, İngiltere ve Rusya elçileriyle Reisülküttap arasında geçen görüşmeye ilişkin tutanakta "...Rumları Mora'dan sürerek onların yerine meselâ ehl-i İslam'dan Arnavut veya sair sınıf-ı raiyyeti yerleştirmeye... ehl-i İslâm eskiden olduğu gibi kendi yerlerinde kal'alarında ve reâyâ dahi kemâ fi's-sâbuk cizye-i şer'iyye ve sâir mutat olan vergilerini ödeyerek..." cümlesi yer almaktadır (Hezarfen, 1999: 237). Reisülküttap ve elçiler arasında geçen bu diyaloga ilişkin zabıttan, Müslümanlar ve reaya arasında bir ayrıma gidildiği, sair sınıf-ı raiyyetle anlatılmak istenenin ise Rumlar haricindeki gayrimüslimler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Sultan II. Mahmud, 1837 yılındaki Rumeli seyahati esnasında en büyük isteğinin "*kaffe-i ehl-i İslam ve reayanın vikayeleri ile ... asayiş ve istirahatleri*" olduğunu belirtmiştir (İnalcık, 1993: 1-10). Osmanlı Devleti'nde reaya terimi geniş anlamda *ilmiye*, *seyfiye* ve *kalemiyeden* oluşan yönetici/askeri sınıfın dışında kalan tüm halkı kapsayacak şekilde kullanılmıştır. *Koçi Bey*, reayanın ve şehirlinin yeniçeri olamayacağını belirterek "*şehirli*" ve "*reaya*" taifesini de farklı sınıflandırmaya tabi tutmuştur (Aksüt, 1939: 85). Osmanlı kaynakları incelendiğinde reaya kelimesinin yalnızca kendi tebaası için değil başka devletlerin halkları için de kullanıldığına rastlanmıştır. Seyahatnamelerde, kroniklerde ve diğer eserlerde "*keferenin reayası*" gibi tabirler sıkça geçmektedir. Bu anlamıyla terim "*vergi ödemekle yükümlü, yönetilen tabaka*" anlamına gelir (Yılmaz, 2003: 379).

İslam inancına göre yaşadığımız dünya *dârülharp* ve *dârüislâm* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İslam'ın egemen olduğu bütün topraklar *dârüislâm* olarak adlandırılırken, İslam egemenliği dışındaki yerler *dârülharp* olarak ifade edilmiştir. İslam egemenliğinde olmasa da belirli sözleşme, akit veya müttefiklik ilişkisiyle barış içinde bulunan topraklar da *dârülahd* veya *dârüssulh* olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ikamet eden her Müslüman, etnik unsuru fark etmeksizin tebaa statüsünü haizdir (Çuğak, 2016: 210-212).

Zimmî terimi, Osmanlı Devleti'nde izin isteyerek ve bazı koşulları yerine getirmek şartıyla ikamet eden ve dini yükümlülüklerini yerine getirme konusunda güvence altında bulunan gayrimüslimlere tanınan statüdür. Sözlükte "*bir kimsenin üstlendiği*,

ödemekle yükümlü olduğu borç, alacak; himaye etme, sahip çıkma, sözleşme" gibi anlamlara gelen zimmet kökünden türeyen zimmî sözcüğü "kendisine aman, izin, güvence verilerek koruma altına alınan kişi" anlamlarına sahiptir. Zimmet sisteminde, Hristiyan ve Yahudiler gibi Müslüman olmayıp ehlikitap sayılan gayrimüslimler Osmanlı Devleti tebaası olarak kabul edilir ve can ve mal güvenlikleri açısından Müslümanlardan ayırt edilmezlerdi. Zimmîler, cizye adı verilen vergiyi ödemekle ve kendilerine getirilen kısıtlamalara uymakla yükümlüydüler (Yurtseven, 2000: 439).

Müste'men, kendisine emân verilerek Osmanlı Devleti'ne girmiş yabancılar olarak ifade edilebilir. Osmanlı tebaası olmayan bir gayrimüslimin, Osmanlı topraklarına geçici olarak girebilmesine olanak veren bir statü olan müste'menlik, temelde her Müslümana tanınan emân verme hakkının hukuk düzenine yansımasıdır. Bu da demektir ki her kim olursa olsun her Müslüman, yabancı bir devletin tebaası gayrimüslime emân vererek onun İslam topraklarında güven içinde kalmasını sağlayabilir ve onun can ve mal güvenliğini temin edebilir. Müste'menler, kendilerine tanınan haklar bakımından zimmîlere benzerler. Zimmîlerden farkları, İslam topraklarında geçici süreyle, belirli bir görev veya seyahat amacıyla bulunuyor olmalarıdır. Yabancı devletlerin elçileri, gezginleri, tacirleri Osmanlı topraklarında ancak müste'men sıfatıyla bulunabilmekteydi (Yavuzer, 2012: 229).

Harbîler ise dârülharpte yaşayan gayrimüslimlere verilen sıfattır. Osmanlı tebaası olmayan bir gayrimüslim, emân almaksızın Osmanlı topraklarına girerse de harbî sayılırdı. Harbîler bazı istisnai hallerde can ve mal güvenliğini haiz olabilirdi. Dârülharpteki bir harbînin can ve mal güvenliğine sahip olabilmesi için Müslümanlarla barış antlaşması yapılarak o toprakların dârülahd veya dârüssulh olarak kabul edilmesi gerekirdi. Eğer bir harbî, dârüislâmda can ve mal güvenliğine sahip olmak istiyorsa ancak emân alarak İslam topraklarına girmek zorundaydı (Osmanağaoğlu, 2003: 76-77).

1.2. Tanzimat Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. asrın ortalarında milliyet konusunu düzenlemeye yönelik adımları, Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasındaki statü farklılığını ortadan kaldırma ihtiyacından değil, gayrimüslim tebaanın yabancı devletlerin tanıdığı kapitülasyonlardan yararlanmak amacıyla bu devletlere vatandaşlık bağı ile bağlanma

eğilimini engelleme çabasından kaynaklanmıştır. Bu amaçla 1869 yılında yürürlüğe konulan *Osmanlı Vatandaşlık Kanunu (Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi)*, Müslüman olup olmamanın vatandaşlık üzerindeki etkisine son vererek *Osmanlı vatandaşlığının* kazanılmasına ilişkin temel ilkeleri düzenlemiştir. Vatandaşlık kazanımı kan ve toprak esasına dayanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden herkes ilke olarak Osmanlı tebaası kabul edilerek yabancı bir devletin vatandaşı olduğunu iddia edenlerin bunu kanıtlaması gerektiği belirtilmiştir. Bu prensip, Osmanlı İmparatorluğu'nda vatandaşlığın zaten ikamet koşuluna dayalı olarak atfedilmiş olması gerçeğiyle de uyumludur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan *Kanun-u Esasi'yle* de tabiiyetle ilgili düzenleme getirilmiştir ve bu düzenlemede, din veya mezhep farkı gözetilmeksizin Osmanlı vatandaşlığına sahip olan herkese *Osmanlı* denileceği belirtilmiştir (Şit, 2008: 70).

1.2.1. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin Hazırlanış Süreci

Osmanlı İmparatorluğu'nun tabiiyetle ilgili düzenlemeler yapmasının temel sebebi, modernleşme süreciyle ortaya çıkan gerekliliktir. Bu gereklilik, ceza ve ticaret hukuku gibi diğer yasal zeminlerde görülen iktibas sürecinin bir devamı niteliğindedir. İkinci bir neden ise ekonomik ve siyasi geri kalmışlık ve kapitülasyonlardan kaynaklanan uluslararası ilişkiler sürecinde ortaya çıkan sorunların çözümünde somut bir dayanak sağlama çabasıdır. Tabiiyet sorunlarının çözümü İslami yorumlara göre gerçekleştirilemiyordu. Ayrıca, ortak değerler etrafında yaratılan *Osmanlılık* kavramının hukuki olarak tanımlanması gerekliliği de bu yasanın yapılmasını zorunlu kılmıştır (Serbestoğlu, 2010: 31).

Tabiiyet Kanunu'nun ısdarı öncesinde İmparatorluk'un içinden geçtiği sıkıntıları incelediğimizde yasanın çıkarılmasının gerekliliği anlaşılmaktadır. Başat sorunlardan biri, Osmanlı İmparatorluğu'nda, yabancılarla evlilikten dünyaya gelen çocukların tabiiyetlerinin ne olacağıdır. III. Selim, *müsteminlerle* evlenen *reaya kadınlarından* doğacak çocukların reaya olarak kabul edilmesi gerektiği halde, dış ilişkilere istinaden göz yumularak müstemin olarak kabul edildiklerini belirtmektedir. Bu durumun gayrimenkul alım ve satımlarında İslam hukukuna uygun olmayan sonuçları ortaya çıkarmasıyla sonradan Padişahın tavrını değiştirdiği görülmektedir. Aslında bu durum, Osmanlı'nın son döneminin zaruri denge politikasının iç hukukumuzaya yansımalarının bir sonucudur. Diğer bir sıkıntı ise sonradan Müslüman olan (ihtida eden) gayrimüslim

bireyin, Osmanlı tabiiyetine kabul edilip edilmeyeceğidir. Elbette ihtida durumunda, İslam'ın ümmet anlayışı nedeniyle Müslümanlar, Devlet-i Aliyye'nin tabii üyesi sayılmaktadır. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı bazı antlaşmalarda ihtida edenlerin durumların ilişkin bazı istisnalar yer alabilmektedir. Nitekim, Venedik ile imzalanan 1575 senesine ait bir antlaşmada, Venedikli bir *esirin*, Osmanlı topraklarına getirilip İslamiyet'i kabul etmesi halinde sahibine veya sahibin vekiline *bin akçe* ödeneceği ancak esir dinini muhafaza etmek isterse bu akçelerin iade edileceği belirtilmektedir. İngiltere ile imzalanan H. 1085/1086 M. 1675 tarihli antlaşmada, özgür olan bireylerin İslamiyet'i kabul etmeleri durumunda Osmanlı tabiiyetine geçmiş sayılacağı hükmü yer almıştır. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nde ise ihtida edenlere ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle ihtida edenlerin Osmanlı tebaası statüsü meçhul duruma düşmüştür. 5 Temmuz 1893 tarihli bir kararnameyle *muhtedilerin*, tabiiyet kanununun 4'üncü maddesinin kapsamına dahil edildiği belirtilerek *müsaade-i istisnaiye* ile Osmanlı tebaası olarak kabul edildiği bildirilmiştir. Böylece, tabiiyet kanunu öncesi dönemin pratiği, yasal zemine de dahil edilerek problem kısmen çözülmüştür (Fuad, 2006: 25-27). Nitekim, Tabiiyet Kanunnamesi, 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunu iktibas edilerek hazırlandığından dolayı Batılı hukuk normları ağır basmakta ve ümmet bilinci yerini *ulus fikrine* bırakmaktadır (Aybay, 2004: 65-66). Ayrıca bu yasa, İslam hukukunun cari olduğu bir devlette, *seküler* kriterler barındıran ilk tabiiyet kanunudur (Serbestoğlu, 2011: 205).

Osmanlı tabiiyet düzenlemelerinin başat nedenlerinden bir tanesi de azınlıkların bağımsızlık amacıyla çıkardığı isyanlardır. Osmanlı İmparatorluğu'na ilk isyan eden azınlık olan Sırlar, 1804 yılında sıradan bir çoban ancak iyi bir hatip olan *Kara Yorgi'nin* halkı ateşlemesi sonucu onun önderliğinde ayaklandılar. 1806-1812 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus muharebelerinin de etkisiyle oldukça yorgun ve yıpranmış olan Osmanlı ordusu, herhangi bir isyanı büyük bir orduyla bastırarak kudrete sahip görünmüyordu. Nitekim, 1804-1813 yılları arasında geçen *I. Sırp İsyanı* sırasında Sırlar, hukuken olmasa da fiilen bağımsız gibi hareket etmiştir (Aslantaş, 2009: 110-111). Ancak, Rus Çarlığı'nın yaklaşan Napolyon tehlikesini sezmesi ve ordularının kuvvetini müdafaadan çok muhafazaya yönlendirme gerekliliği, Osmanlı'yla *Bükreş Antlaşması'nı* imzalamasına neden olmuştur. Bu antlaşmaya göre

Sırlara bazı imtiyazlar ve belli otonom yetkiler verilerek savaş sona ermiştir. Napolyon'un, Rusya üzerine harekete geçmesi sonrası Rusya'nın müdahale edemeyeceğini hesap eden Osmanlı ordusu, Sırp isyanını bastırmak için harekât düzenlemiştir. Böylece, tarihe *I. Sırp İsyanı* olarak geçen ayaklanma bastırılarak bağımsız Sırbistan hayalleri bir süreliğine daha suya düşmüştür. Ancak, bu sefer de Yunanlar, 1821 yılında Batı'nın da desteğini alarak isyana kalkıştı. Sırp'ların arkasında ekseriyetle Ruslar olmasına rağmen Düvel-i Muazzama, Yunan isyanını alenen desteklemekteydi. 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Yunanlar, Mora Yarımadası ve kuzeyinde kalan topraklarda bağımsızlıklarını ilan ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ilk azınlık olmuştur (Agoston ve Masters, 2009: 240).

Tanzimat dönemine geçilmesine müteakip Osmanlı bürokrasisinde Müslim, zimmî ve harbi gibi kavramlara tabiiyet açısından dayanmaktan vazgeçilerek Devlet-i Aliyye tebaası ve ecnebi kavramlarına ağırlık verildiği görülmektedir (Cin ve Akgündüz, 1996: 335). Avrupa devletlerindeki tabiiyet gelişmelerini yakından takip eden Osmanlı diplomatları, kapitülasyonların yargılama açısından yarattığı yabancı etkisini gözlemlemek suretiyle 1869 yılında Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ni ısdar etmiştir. Bu kanunnameyle tabiiyet hukukunda Osmanlı İmparatorluğu'nun modern döneme kapılarını açtığını söylemek mümkündür. Bu kanunnamenin neşriyle Roma hukukunun izleri daha belirgin hale gelerek İslam hukukunun tabiiyete dair ilkelerinin de zayıfladığını görebilmekteyiz (Arslan, 2021: 494).

1.2.2. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin Bazı Maddeleri ve Nazîf Surûrî'nin⁶³ Maddelere Dair Şerhlerinin Günümüz Türkçesine Çevirisi

Nazîf Surûrî, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi hükümlerine dair yorumlarını *Şerh-i Kanun-i Tabiiyet* başlığıyla neşretmiştir (Kılınç, 2021: 55-82).

Madde I: *Vâlideyni veyahut yalnız vâlide tabiiyet-i Devlet-i Aliyye'de bulunduğu halde tevellüt eden eşhas, Devlet-i Aliyye tebaasından ma'düddür.*

Günümüz Türkçesi: Ebeveyni veya yalnızca babası Devlet-i Aliyye vatandaşı olan kişi, Devlet-i Aliyye vatandaşı olarak kabul edilir.

⁶³ Ali Nazif Süruri, 1861-1936 yılları arasında yaşamış, Tanzimat Dönemi'nde üst bürokratik makamlarda bulunmuş hukukçu, yazar ve şairdir.

Şerh: Kanunname-i Hümayun'un bu maddesi, İslam hukuku hükümlerine uygun olarak düzenlenmiştir. İslam topraklarındaki yerli halk, devletin asli vatandaşları olarak kabul edilir. İslam devletleri dışından gelen yabancılar ise *ehl-i zimmet* olarak adlandırılır ve bir yıl boyunca bu topraklarda ikamet ettikten sonra, onlar da asli vatandaşlar gibi kabul görür. Fakat, ikamet süresini uzatmak için anlaşma yapılan yabancı devletlerin vatandaşlarının mevcut vatandaşlıklarının tanınmasına izin verilmiştir. Bu nedenle, 1'inci madde uyarınca, hem yerli halkın hem de ehl-i zimmetin tamamı ve sonradan bunlardan dünyaya gelecek çocuklar Osmanlı vatandaşıdır. Osmanlı İmparatorluğu gibi pek çok devlet de temel yasalara ve doğal hukuka uygun olarak, vatandaşlık haklarının aktarılmasının anne ve babanın vatandaşlığına dayandığını kabul etmiştir. Bu durum, İslam hukuku ilkeleri ile de örtüşmektedir. Ancak, çocukların babalarının velayinde olduğu ve miras hukuku gibi diğer yasalara göre ebeveyn arasında vatandaşlık farklılığı olan durumlar hukuki zorluklar doğurabilmektedir. Çocuğun, doğduğu toprakların vatandaşı olarak kabul edilmesi konusunda bazı durumlarda anne ve babanın vatandaşlığına göre sorunlar ortaya çıkabilir. Örneğin, seyahat ederken Fransa'da bulunan bir Alman'ın orada doğan çocuğunun, doğum yeri itibarıyla Fransız olarak kabul edilmesi ve ayrıca farklı tabiiyetlere sahip olmaları, farklı yasalara ve düzenlemelere uyum sağlamalarını gerektirir. Bu durum aileler ve hatta hükümetler arasında çeşitli zorluklar yaratır. Kanuna göre, ebeveyni veya babası Osmanlı tabiiyetinde olanlar Osmanlıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin hayru'l ebeveyni tercih hakkına uygun olarak, *yasak olmasına rağmen* İranlılarla evlenen Osmanlı kadınlarından doğan çocukların da annelerinden dolayı Osmanlı vatandaşlığında olduğu kabul edilmiştir. Doğum yeri veya din kaydı bulunmadığı durumlarda, kişinin Osmanlı olarak doğduğu kabul edilir. Bu kişinin vatandaşlık durumu, doğum tarihine bağlıdır. Doğumdan sonra babanın vatandaşlık durumunun değişmesi, çocuğun Osmanlı vatandaşlığını etkilemez. Ebeveynleri bilinmeyen çocuklar, doğdukları yerin vatandaşı kabul edilir. Osmanlı vatandaşı bir erkeğin yabancı bir kadınla evlenip boşanması ve boşandığı sırada kadının hamile olması durumunda doğacak çocuk da Osmanlı tebaasından kabul edilir.

Madde II: *Vâlideyni ecnebi olduğu halde Memalik-i Şâhâne'de mütevellit olan şahıs sinn-i rüşde vusulü tarihinden bed' ile üç sene zarfında tabiiyet-i Devlet-i Aliyye'yi bihakkın talep edebilir.*

Günümüz Türkçesi: Ebeveyni yabancı olmasına rağmen Osmanlı topraklarında doğan kişi, ergin olduğu tarihten itibaren üç sene içinde başvuru yapması durumunda Osmanlı vatandaşlığını kazanabilir.

Şerh: Bazı devletler kendi ülkelerinde doğanları ayırım yapmadan vatandaşları olarak kabul etmiştir. Ancak bu konu her devletin kendi hukuk düzeninde farklı yorumlara müsait olduğu için çeşitli zorluklar ve anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu nedenle, bazı ülkelerde doğan yabancılar, ergin olduktan sonra kendi istekleriyle o ülkenin vatandaşlığını talep etmek için başvuruda bulunabilir. Osmanlı Devleti'nde de bu prosedür kabul edilmiştir. Vatandaşlık başvurusunda bulunanların, hangi yaşta reşit olduğunu belirlemek için kendi ülke kanunlarına göre ergin olduğunu kanıtlamaları gerektiğinden, başvuruda bulunacak kişi mevcut vatandaşlığını haiz ülkenin yasalarına göre reşit olduğuna ilişkin delilleri sunmak zorundadır. Bu sebeple, Osmanlı kanunlarına göre reşit olarak sayılsa bile kendi ülkesinin kanunlarında reşit olmayanların başvurusu kabul edilmez. Evlilik sonrası tabiiyete başvurma durumunda da aynı usul uygulanır.

Madde III: *Sinn-i rüşde vasıl olan bir ecnebi Memalik-i Osmâniyye'de ale't tevâli beş sene ikamet eylediği halde bizzat veya bi'l-vasıta Hariciye Nezaret-i Celîlesi'ne bir istid'a takdimiyle tabiiyet-i Devlet-i Aliyye'yi istihsâl edebilir.*

Günümüz Türkçesi: Ergin bir yabancı, Osmanlı Devleti topraklarında beş yıl süreyle ikamet ettiği takdirde bizzat veya vekâleten Dışişleri Bakanlığına başvurarak Osmanlı tabiiyetine geçebilir.

Şerh: Bu madde, tabiiyetin kazanılması ile ilgilidir ve üç şartla sınırlıdır. İlk şart, *sinn-i rüşde vusul etmek* yani reşit olmaktır. Bu da ikinci maddede belirtildiği gibi, ilgili devletin kanunlarında belirlenen yaşa göre olur. İkinci şart, imparatorlukta beş yıl kesintisiz ikamet etmektir. Bu maddeye göre, ikamet şartı beş yıl süreyle *kesintisiz* olmalıdır. Yani, ara sıra imparatorluk sınırları dışına çıkıp ikamette kesinti yaratanların talepleri kabul edilmez. Üçüncü şart ise, Dışişleri Bakanlığı'na doğrudan veya bir aracı vasıtasıyla başvurmaktır. Bir kişinin ebeveyni başka bir ülkenin vatandaşı ise tabiiyeti belirleme konusunda meçhuliyet mevcuttur. Bu kişiler, ebeveynin edindikleri yeni tabiiyetleri haiz olarak doğarlar. Ancak gayrimeşru ilişkiden doğan bir çocuk, annesi tarafından kabul edilen babanın vatandaşlığına dahil edilir ve onun mirasçısı olarak

kabul edilir. Eğer annesi babayı kabul etmez ve doğan çocuğun babası belirsiz kalırsa, çocuk annesinin vatandaşlığını alır. Osmanlı vatandaşlığına geçmeyi talep edenler, genel olarak Osmanlıların sahip olduğu tüm yasal hakları ve yükümlülükleri haizdir. Ancak bazı ülkeler sonradan vatandaşlık kazanan kişileri bazı yasal haklardan mahrum bırakmaktadır. Örneğin, *İngiltere, İtalya, İspanya, Belçika ve Flemenk* hükümetlerinin, yeniden vatandaşlığa kabul edilenlere özgü bazı özel düzenlemeleri vardır.

Osmanlı vatandaşlığına başvuracak kişilerin ödemesi gereken bazı harçlar vardır. Bunların *kuruş* cinsinden karşılığı şu şekildedir:

- Osmanlı Devleti vatandaşı iken yabancı bir ülkenin vatandaşlığına geçen kişilerin ödemesi gereken *tebdil-i tabiiyet (vatandaşlık değişikliği)* harcı: 100 kuruş.
- *Ruhsatname-i Resmî (Resmî İzin Belgesi)* harcı: 20 kuruş.
- Yabancı bir ülke vatandaşı iken, Osmanlı vatandaşlığına geçen kişilerin ödemesi gereken *tebdil-i tabiiyet* harcı: 50 kuruş. (Osmanlı vatandaşlığına geçişlerde alınan harcın, Osmanlı vatandaşlığından çıkışlarda alınan harcın iki katı olması kayda değerdir.)
- Yabancı vatandaşların pasaportları veya ikamet tezkeleri üzerine yapılan vatandaşlık onay işlemi için alınan resmî izin belgesi harcı: 20 kuruş.

Osmanlı Devleti'ne sığınan yabancılar, metinde belirtilen 50 kuruşluk harcı ödeyerek aldıkları belgeyi nüfus idaresine verip resmi işlemleri tamamladıktan sonra Osmanlı tezkeresini alabilir.

Madde V: *Tebaa-i Saltanat-ı Seniyye'den me'zûnen tabiiyet-i ecnebiyeye giren eşhas tebdil-i tabiiyet ettikleri tarihten itibaren ecnebi sıfatında tutulup haklarında o veçhile muamele olunur fakat cânib-i Devlet-i Aliyye'den me'zûn olmaksızın tabiiyet-i ecnebiyeye girer ise işbu tabiiyet-i cedîdesi keenlemyekün kendisi kemâkân tebaa-i Devlet-i Aliyye'den addolunup kâffe-i husûsâtta tebaa-i Devlet-i Aliyye hakkında olunan muamelenin aynı icra kılınacaktır. Her halde tebaa-i Devlet-i Aliyye'den bir şahsın terk-i tabiiyet etmesi mutlaka irade-i seniyye-yi cenâb-ı mülûkâne üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır.*

Günümüz Türkçesi: Osmanlı vatandaşlığında iken yabancı bir devletin vatandaşlığına geçenler, tabiiyet değiştirdikleri tarihten itibaren yabancı olarak muamele görür. Ancak, Osmanlı hükûmetinden izinsiz yapılan tabiiyet değişiklikleri *keenlemyekûn* (yok hükmünde) kabul edilerek bu kişiler Osmanlı tebaası olarak muamele görmeye devam eder. Yani tabiiyet değişikliği *irade-i seniyye* (padişah emri) ile olur.

Şerh: Bu madde, Osmanlı vatandaşlığının kaybının ne zaman hüküm ifade edeceğine ve hangi hallerde vatandaşlıktan çıkmanın yok sayılacağına ilişkin hükümler içermektedir. Yazar, Osmanlı vatandaşlığından ayrılmanın mutlaka bir izin belgesine dayanması gerektiğini belirtmiştir. Herhangi bir izin belgesine dayanmadan tabiiyet değişikliği eyleyen kişilerin gerekirse Osmanlı hükûmeti tarafından Osmanlı vatandaşlığını kaybetmiş olarak kabul edilebileceği ve bu kişilerin Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanabileceği de ifade edilmiştir. Bu maddeyi aydınlatan sadaret emirnamesine de atıf yapan yazar, vatandaşlık değişikliği başvurusu için *erginlik yaşına ulaşma, geçerli bir gerekçe ve nedensellik bağı* aranmasının gerekli olduğuna da değinmiştir.

Madde VII: *Tebaa-i Devlet-i Aliyye'den iken ecnebi ile tezevvüç eden kadın, zevcinin vefatı tarihinden üç sene zarfında istid'â eder ise tabiiyet-i asliyyesine ricat edebilir. Bu maddenin hükmü şahsa şamildir. Tasarruf-ı emlak ve arazi maddesi nizâmât ve kavânin-i umumiyyesine tâbi'dir.*

Günümüz Türkçesi: Osmanlı vatandaşı iken yabancı biriyle evlenen Osmanlı vatandaşı kadın, kocasının ölüm tarihinden itibaren üç yıl içinde isterse tekrar Osmanlı vatandaşlığına geçebilir. Bu madde hükmü yalnızca kişiyi kapsar. Emlak ve arazi konusunda yapılan her çeşit işlem ve tasarruf, genel hukuk kurallarına ve mevzuata uygun olmalıdır.

Şerh: 7'nci madde, Osmanlı Devleti vatandaşı olduğu halde yabancı ile evlenen kadının, kocasının ölümüne müteakip üç yıl içerisinde talepte bulunması halinde Osmanlı vatandaşlığına dönebileceğine dair hüküm içermektedir. Osmanlı vatandaşı kadınların yabancılarla izdivaç eylemesi kural olarak yasaktır. Ayrıca pek çok devletin vatandaşlık kanunları da yabancıyla evlenen kadının, kocanın vatandaşlığında sayılacağına ilişkin hüküm bulunmaktadır. Bu kanun maddesi de buna istinaden

düzenlenmiştir. Yazar, Rumi 24 Temmuz 1291 (Miladi 5 Ağustos 1875) tarihine ait *Tezkire-i Sâmiye'ye (sadrazam tezkiresi)* ilişkin belgeyi de şerhe ekleyerek bu maddede belirtildiği şekliye evlilik yapmış kişilerin taşınmaz malları üzerindeki tasarruf yetkilerine dair incelemede bulunmuştur. Belgede, Osmanlı vatandaşlığını haiz olup da çocukları ve akrabaları ecnebi olan kadınların ölümü halinde Osmanlı sınırları içerisindeki taşınır ve taşınmazlarının yabancı eş, çocuk veya akrabalarına intikal edememesine dair yapılan düzenleme detaylı bir biçimde irdelenmiştir. Yazar, bu düzenlemenin İslam hukuku ilkelerine ve *Arazi Kanunnamesi'ne* aykırı olmadığını belirterek bu durumun *İstimlak-ı Emlak Kararnamesi* ile olan ilişkisi açısından değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca yazar, yabancılarla evlenme durumunda *İranî* kökenli kocanın durumunun da istisna olduğunu belirtmiştir. Nitekim, yukarıdaki maddelerin şerhinde de değinildiği üzere Osmanlı kadınlarının *İranî* erkeklerle evlenmesi men edilmiş ve böyle bir evlilik gerçekleştiği takdirde kadının vatandaşlığının Osmanlı hükûmeti nezdinde değişmiş kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Yani, İranî kocayla evlilik birliği içinde dünyaya gelecek çocuklar, yabancı olarak addedilmeyecek ve mal ve mülkün intikaline ilişkin yukarıda ifade edilen hükümler uygulanmayacaktır. Yazarın şerhi bu durumu ayrıca vurgulamaktadır.

Madde VIII: *Tabiiyet-i Devlet-i Aliyye'den çıkmış veyahut mahrum olmuş olan eşhasın evladı sabi dahi olsa pederlerinin sıfat-ı tabiiyetine tâbi olmayarak Saltanat-ı Seniyye'nin tabiiyetinde kalır ve Devlet-i Aliyye tabiiyetine girmiş olan ecnebinin evladı sabi bile olsa pederinin sıfat-ı tabiiyetine tâbi olmayıp ecnebi addolunur.*

Günümüz Türkçesi: Osmanlı vatandaşlığın çıkmış veya çıkarılmış olan kişilerin çocukları küçük olsa bile Osmanlı vatandaşlığında kalmaya devam ederler. Benzer şekilde, Osmanlı vatandaşlığına giren yabancıların çocuğu da küçük olsa dahi babasının kazandığı vatandaşlığa istinaden vatandaşlık kazanamayıp yabancı kabul edilir.

Şerh: 8'inci madde, Osmanlı vatandaşlığından ayrılmış yahut ıskat edilmiş şahısların çocuklarının ergin olmasalar bile babalarının vatandaşlıklarına bağlı olmayarak Osmanlı vatandaşlığı haklarını koruyacakları; Osmanlı vatandaşlığına geçmiş yabancıların evlatlarının da ergin olmasalar dahi babalarına bağlı olmayıp yabancı olarak addedileceklerini ifade etmektedir. Yazar, bu kanun hükmünü incelerken *Emirname-i Sâmi'den* faydalanmıştır. Maddeye düştüğü şerhte, *Emirname'ye* atıf

yapan Surûri, küçük çocukların babanın tabiiyetinden etkilenmeyeceğini belirtmiştir. Avrupa devletlerinin ekseriyetinin vatandaşlık düzenlemelerinin de benzer şekilde olduğunu altını çizen yazar, bu keyfiyetin çocuğun yararı açısından gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca şerhte, vatandaşlık değişikliğinden sonra dünyaya gelen çocukların, babasının yeni vatandaşlığını kazanacağı da açıklanmıştır. Emirname'nin değindiği bir diğer husus da hakkında dava açılmış, hüküm veya ceza verilmiş bireylerin sırf tebdil-i tabiiyet eyledi diye sayılanlardan kurtulamayacağı da belirtilmiştir. Yazar, mahut maddenin, vatandaşlıktan çıkmanın izinle veya ceza şeklinde gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın uygulanacağını da ifade etmiştir. Kanundan kaçmak amacıyla vatandaşlık değiştirenlerin tespiti için Osmanlı Devleti'nin gerekli incelemeleri yapması gerektiği; bunun için de yabancı devletlerin elçilikleri ve konsolosluklarıyla iletişim halinde olması gerekliliğinin Rumi 14 Mart 1301 (Miladi 26 Mart 1885) tarihli Dâhiliye Nezareti kararnamesinde mevcut olduğunu da ifade etmiştir. Bu kararnamede, vatandaşlık değişikliğinde bulunacak kişilerin herhangi bir suç veya cinayet işlemediği ya da yabancı bir memlekete askeri hizmet yükümlülüğü olup olmadığının konsolosluklarla diyalog halinde araştırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu konunun, *Usul-i Muhakemât-ı Cezaiyye Kanunu'nun* 5, 6 ve 7'nci maddeleriyle ilişkili olduğundan da bahsetmiştir. Bu maddeler, yabancı birinin Osmanlı topraklarında işlediği suça istinaden uygulanacak yaptırım ve Osmanlı vatandaşı birinin yabancı memleketlerde işlediği suçların takibine ilişkin hükümleri düzenlemektedir.

Madde IX: *Memalik-i Mahrûse-i Padişahî'de ikamet eden her bir şahıs tebaa-i Devlet-i Aliyye'den ma'dûd olup hakkında Devlet-i Aliyye tâbi'i muamelesi icra olunur. Eğer kendisi tebaa-i ecnebiyeden ma'dûd ise tabiiyetini usulen ispat etmesi lazım gelir.*

Günümüz Türkçesi: Osmanlı Devleti topraklarında ikamet eden herkes aksini ispat etmediği sürece Osmanlı vatandaşı kabul edilir.

Şerh: 9'uncu madde, Devlet-i Aliyye'de ikamet eden herkesin Osmanlı kabul edileceği; bunun aksini iddia edenlerin ise ispat yükümlülüğü altında olduğunu belirtir. Bu maddeye göre, Osmanlı vatandaşlığı *jus soli (toprak esası)* ilkesine göre kazanılmaktadır. Yazar, bu maddeyi saltanatın bekâsı ve devletin bağımsızlığı açısından isabetli bulmaktadır. Nitekim, kapitülasyonlarla sınırlanmış bir devletin

sınırlarında yabancı devlet korumasını haiz olarak ikamet etmek, devlet güvenliği açısından oldukça tehlikelidir. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin de bu minvaldeki sıkıntıları önlemek amacıyla çıkarılan bir yasa olduğu kanunun hazırlanış sürecinde ifade edilmiştir. Surûri, bu düzenlemenin fıkıhla da uygun olduğunu ve Avrupa kanunlarında da düzenleme altına alınmış *naturalizasyon* kavramıyla da paralellik gösterdiğini belirtmiştir. Yani bu norm, yazara göre, İslam hukukunun Batılı kurallarla harmanlaşmış bir şeklidir. Surûri bu maddeyi açıklarken, Yunanistan ve Birleşik Devletler'le akdedilen antlaşmalara da değinmiştir.

1.2.3. Kanun-i Esasi'nin Tabiiyete İlişkin Yaklaşımı

Fransız İhtilali'ni izleyen milliyetçilik hareketleri, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin, Müslümanlarla tabiiyet bakımından *eşit hakları haiz* olma taleplerini gündeme getirdi. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nde de izlendiği üzere bu probleme çözüm bulmak amacıyla ortaya atılan düşünce *Osmanlılık* ideolojisiydi (Bozkurt, 1989: 108). Bu ideolojinin sistemleştirilmesi ile devletin idari ve sosyal yapısındaki bozulmalar düzeltilmeye; milliyetçilik akımının ortaya çıkardığı sosyal ayrışma da önlenmeye çalışılacaktı. Tanzimat Fermanı'na müteakip çıkarılan fermanlarda Osmanlılık fikri topluma aşılarmaya çalışılmış; o tarihe kadar *Osmanlı* yalnızca hanedandan gelen devlet adı olarak kabul edilmekteyken artık devletin millet unsurunu da belirtir bir şekle bürünecekti (Hanioğlu, 1985: 1389). İzlenen bu politikayla güdülen amaç, Osmanlı Devleti'ni meydana getiren çeşitli din, ırk ve mezhepten insanların kültürel ve siyasi entegrasyonunu sağlayarak modern anlamda tabiiyete yönelik adımları atmaktı. Bu durum hem devletin bekası hem de toplumun huzuru için elzem olarak kabul edilmekteydi (Osmanağaoğlu, 2003: 242).

Kanun-i Esasi, bu Osmanlılık fikrinin devletin temel hukuk kurallarını ihtiva eden en üst metninde temsilini sağlayarak bu konuda ne kadar ciddi olunduğunun mesajını topluma vermeye çalışmıştır. Osmanlılık fikriyle *dini bağlılık* tabiiyetin değerlendirilmesinde bir ölçüt olmaktan çıkarılmış; devlete ve Padişah'a bağlılık vatandaşın temel sadakat odağı haline getirilmiştir. Aslında bu durum Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu izleyen siyasetin devletin ilk anayasasına yansımalarını göstermektedir (Yıldız, 2001: 56).

Peki, Kanun-i Esasi'yle de perçinlenen Osmanlılık fikri bir *millet* yaratmak için yeterli miydi? Ziya Gökalp'e göre bir toplumun millet olabilmesi için *yedi farklı anlayış* mevcuttur. Bunlar: ırk, kavim, coğrafya, aynı devlete bağlılık, ümmet ve kişinin kendini bir devlete ait hissetmesini belirten *fertçiliktir*. Bu altı anlayışın yanında Ziya Gökalp milleti "*dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelmiş bulunan bir topluluk*" olarak tanımlamıştır (Gökalp, 1989: 21-24). Gökalp'in belirttiği anlayışlardan *aynı devlete bağlılık* Jön Türklerin tezahüründeki Osmanlılık anlayışıydı. Oysa Ziya Gökalp, büyük bir imparatorluğun tüm tebaasının tek bir milletin unsuru olarak kabul edilmemesi gerektiğini, bunun oldukça tehlikeli bir hata olduğunu çünkü milletin *ne coğrafi ne de siyasi bir topluluk* olduğunu ifade etmiştir (Gökalp, 1989: 26-28).

Millete ilişkin bir diğer teorisyen de ulusu ikili bir ayrımında inceleyen Smith'tir. Smith'e göre millet *etnik* veya *teritoryal* (ülkesel, mülki) olarak meydana gelebilir. Etnik milliyetçiliğe göre ortak bir atadan gelen ve tarihin uzun bir döneminde beraber yaşamış, aynı kültürü, dili ve ekseriyetle dini paylaşarak doğuştan ortak bir kimlik bilincine sahip insanlar bir topluluk oluşturabilir. Teritoryal milliyetçiliğe göre ise belirli sınırlar dahilinde kalıcı olarak ikamet eden ya da o sınırlar içerisinde doğmuş herkes o devletin vatandaşdır. Etnik ulusçuluk, Osmanlı milliyetçiliğine aykırı bir durum teşkil eder (Smith, 1989: 21-46). Nitekim tarih boyunca üç kıtada hüküm sürüp yüzlerce farklı etnik unsurdan ve onlarca farklı mezhep ve inanıştan insanı bir arada barındıran bir imparatorluğun etnik milliyetçiliğe dayanması olanaksızdır. Bu sebeple Smith'in teorisinde Osmanlılık teritoryal bir millet anlayışını yansıtır. Bu durum ayrıca 1876 Kanun-i Esasi'nin birinci maddesinde Osmanlı ülkesinin "*yekvücut ve bölünmez*" olduğunun belirtilmesiyle de mütevazidir (Osmanağaoğlu, 2003: 245).

1839 Tanzimat Fermanı'yla başlayan yenileşme döneminin ve Osmanlılık düşüncesinin sonucunda, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876 tarihinde Beyazıt Meydanı'nda halka duyuruldu. Kanun-i Esasi'nin dayandığı esas hükümler, Osmanlı hilafetini ve saltanatının bekası ile *Osmanlıların* özgürlük ve eşitliğine ilişkindi. Ayrıca bu anayasa yalnızca şer'i hükümlere dayanmakla kalmıyor, toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek hükümleri de ihtiva etmesiyle anayasanın meşruiyeti İslam hukukuyla birlikte ülke ve milletin çıkarları gibi dünyevi kavramlara da değiniyordu. Bu anayasanın neşrindeki amaç Osmanlı

Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi çalkantıları çözmeye, devletin mevcut sınırlar içinde gücünün korunup bunun sürdürülmesinin sağlanmasından ibaret olarak gözüke de zorunlu bir modernleşmenin de gerekliliğini de göstermekteydi (Osmanağaoğlu, 2003: 263-265). Kanun-i Esasi'nin tabiiyete ilişkin hükümleri 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin belirlediği ilke ve esaslara uygun olan ruhu taşımış ve tabiiyete ilişkin yasal hükümler anayasa tarafından da güvence altına alınmıştı. Nitekim, anayasanın 8'inci maddesi "*Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.*" hükmünü içermektedir. Devletin ilk anayasasını değerlendiren Davison, Kanun-i Esasi'yle getirilen bu hükmün bireyin statüsünün batılı seküler düşünce içerisinde şekillendirildiği kanaatindedir. Ayrıca anayasanın 18 ve 19'uncu maddelerinde, devlet memuru olabilmek için liyakat usulünün getirildiği belirtilmiş; memur olabilmek için geçmişten beri var olan *Müslüman* olma şartına anayasada yer verilmeyerek sadece Türkçe bilmenin yeterli olduğu ifade edilmiştir. Böylece Islahat ve Tanzimat Fermanı'yla önu açılan gayrimüslim-Müslüman tebaa arasındaki tabiiyet eşitliği anayasal zeminde yer edinmiş olmaktadır.

1.3. II. Meşrutiyet Dönemi Vatandaşlık Hukuku Gelişmeleri

II. Meşrutiyet'in ilanı, tabiiyetin evriminde yadsınamayacak bir konuma sahiptir. II. Meşrutiyet'in ilanıla cemiyet şeklindeki örgütlenmelerden topluma; mekanik iş birliğinden organik iş birliğine geçişte büyük aşama katedilmiştir. Bu organik dayanışmanın süjesi olan insanın da yeni kamusal düzene adapte olmasıyla Türk hukukunda *modern anlamda vatandaşın* kapıları aralanmıştır (Toprak, 1988: 157).

II. Meşrutiyet'in idari anlayışında eşitlik vurgusu baskındır. Vatandaş, yasalara itaat etmekle, askerlik yapmakla ve vergi vermekle yükümlüdür. Bu sayılanlar tüm vatandaşlar için geçerlidir ve *eşit bir toplumun* yaratılmasında etkili olmuştur. Bu dönemde *Osmanlı* kavramı *tebaa* niteliğini kaybederek *vatandaşa* evrilmiştir (Üstel, 2004: 27).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, merkezi idarenin kuvvetli olduğu bir ulus devlet oluşturma amacı gütmüştür. Bu amacın gerçekleştirilmesinde ise vatandaşlık kurumunun en etkili faktör olduğuna inanılmış ve toplumu oluşturan bireylerin eşitliği dahilinde

sadece merkezi devlete karşı sorumluluğun olduğu bir sistem yaratılmak istenmiştir. *İttihat* ile *terakki* kelimelerinin anlamları⁶⁴ da bu fikirleri yansıtır niteliktedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumsal birliğin sağlanmasında ortak bir nokta aramaktaydı. İmparatorluğu oluşturan unsurlar ne ortak bir hars ne de ortak bir din etrafında birleşebilirdi. Cemiyet, bu problemin çözümü olarak egemen ulus olan Türklerin değerleri çevresinde bir *üst-kültürel kimlik* yaratma yolunu seçmiştir (Akçam, 1997: 145-146).

Balkan Savaşları'ndaki ağır mağlubiyetlerden sonra *Osmanlılık* ideolojisinin çöktüğünü ilan eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, el altından yeni bir sentez yaratmaya çalışıyordu. Bu sentezin temelinde Türk-İslam kültürünün oluşturduğu bir hakimiyet vardı. Arapların da İngilizlerle iş birliği yaparak Devlet-i Âliyye'ye başkaldırması sonucu İslam birliğinin de artık geçersiz olduğu fark edilerek gelişiminin doruk noktasında olan *Türkçülük* akımı savunulmaya başlanmış ve imparatorluğun geri kalan ömründe bu ideolojiye tutunulmuştur (Polat, 2011: 137).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ulus-devlet yaratmak için idari, siyasi, edebi, ekonomik pek çok alanda çalışmalar gerçekleştirmiştir. Türkçülük ideolojisine işlerlik kazandırmak amacıyla Anadolu'da hızlı bir Türkleştirme politikasına başlanmış; vilayet, kaza, köy gibi yerleşim yerlerinin isimleri Türkçeleştirilmiştir (Dündar, 2001: 65,82). Ayrıca düşman kuvvetlerle iş birliği yapan Rum, Ermeni gibi unsurlar da Türkleştirme politikasının içerisinde sürgün edilmiştir. Bu eylemlerle Anadolu, %90'ı Müslümanlardan oluşan dini açıdan homojen bir toplum haline getirilmiştir. Bu durum sonraki süreçte Anadolu'da yaratılacak olan ulus devlet için kapıları aralamıştır (Akçam, 1997: 150-155).

II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda *halaskar* olarak benimsenen hâkim ideoloji *Osmanlıcılıktır*. Bu dönemde, İmparatorluğun elinde kalan toprakları muhafaza ederek halkı Osmanlıcılık ideolojisi altında ittihat etme fikri gündemdeydi. Nitekim, bu ideolojiyi benimsetmek ve *geleceğin vatandaşları* olan Osmanlı çocuklarına bu ideolojiyi aşlamak amacıyla *Rehber-i İttihad* başlıklı bir kitap dahi neşredilmiştir. Bu kitap, ekseriyetle Osmanlıcılık ideolojisi üzerine inşa

⁶⁴ İttihat, Türkçe sözlüğe göre "aynı düşünce etrafında toplanma, birleşme" anlamlarına gelirken; terakki "ilerleme, yükselme, gelişme" anlamlarına gelir.

edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlar boyu beraber yaşamış farklı kimliklerinin birlikteliğini korumak ve pekiştirmek amacıyla işlenen Osmanlıcılık ideolojisi, Meşrutiyet'in ilanından, Balkan Savaşları'na kadar geçen dönemde etkili olmuştur. Eserin neşredildiği 1909 yılında, esere verilen Rehber-i İttihad ismiyle de bu ideolojinin çağrışımı yapılmaktadır (Duman ve Tuna, 2012: 1633). *İttihad-ı anasırı (unsurların birliği)* sağlama rehberi anlamına gelen bu başlık, aynı zamanda İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni de anımsatarak hâkim ideolojinin uygulayıcısı olan cemiyet algısını yansıtmaktadır. Nitekim, Müstecabizade İsmet “*Filhakika başka zaman için yaratılmış olan etfal-i vatanın bir gün gelip de aile riyasetlerine geçecekleri, Osmanlılığın nesl-i müstakbelini teşkil edecekleri nazar-ı dikkate alınırca çocukların ne kadar metin usul-ı terbiyeye tabi olmaları lazım geleceği tasdik olunur.*” cümlelerini kitabın önsözünde kullanarak Osmanlıcılık fikrinin benimsendiğini açık bir şekilde ifade etmiştir (Müstecabizâde İsmet, 1325 R [1909 M]: 1). Kitabın ilerleyen bölümlerinde Osmanlıcılığın eşitlik temelli bir fikir olduğu, Osmanlıların hepsinin devletin yasaları huzurunda ayırım gözetilmeksizin bir olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca eşitliğin kaynağının da Allah olduğu ve eşitliğin bir olgu değil, hak olduğu da belirtilmiştir. Vatandaşlık mefhumunun, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlıcılık temelinde şekillenmesi fazla uzun sürmemiştir. Nitekim, Arnavutluk'un Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan etmesi, Balkan Savaşları'nın cereyanı ve siyasi konjonktürün hızlı bir şekilde değişmesi, Osmanlıcılık fikrinin rafa kaldırılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin *Türkçülük* ideolojisine yoğunlaşmasına neden olmuştur (Duman ve Tuna, 2012: 1634-1636).

II. Meşrutiyetin ilanına müteakip vatandaşlık hukuku alanında mevcut sıkıntıların giderilmesi amacıyla düzenlemelere girişilmiştir. Bu düzenlemelerden biri, İslam dinine ihtida ederek Osmanlı vatandaşlığına başvuranların vatandaşlığa kabulüyle ilgiliydi. İslam dünyasında laik özellikler barındıran ilk vatandaşlık yasası olmasına rağmen Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, pratikte dini hassiyetleri gözetmekteydi. 5 Temmuz 1893 tarihinde alınan karara göre, sonradan İslam dinine giren gayrimüslimler, dilekçe vererek Osmanlı vatandaşlığına kabul edilebiliyordu. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin 4'üncü maddesine göre, Osmanlı vatandaşlığına kabul edilenlerin kendi ülkelerinden izin almaları gerekli değildi. Ancak bu uygulama, kendi ülkelerinde suç işleyip de Osmanlı vatandaşlığına sığınmak

için İslam dinini seçenler veya *seçmiş gibi görünenler* tarafından sık sık suistimal edilmekte ve uluslararası ilişkilerde imparatorluğu zor durumda bırakmaktaydı. 1913'te bu uygulama kaldırılarak sırf ihtida etti diye gayrimüslim yabancıların Osmanlı vatandaşlığına doğrudan başvurabilip vatandaşlığa kolayca kabul edilmesi engellenmiş oldu. Bundan sonra, Osmanlı vatandaşlığına girecek olanlar için tabiiyet müdürlüklerince düzenlenecek *Tezkire-i Osmaniye*, kişinin önceki vatandaşlığını ve nasıl Osmanlı vatandaşlığına girdiğini resmî olarak kaydedecekti. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırarak artık Osmanlı tabiiyetine girenler için beynelmilel düzenlemelerin geçerli olduğunu ilan etmiştir. Bu memorandumun tatbiki amacıyla vilayetlere genelgeler gönderilerek Osmanlı tabiiyetine girmek isteyenlerin konsolosluklardan uygunluk belgesi alarak ibraz etmesi gerekliliği bildirilmiştir. Belge ile kişinin doğduğu yer, doğum tarihi, Osmanlı topraklarına hangi tarihte geldiği, ne amaçla geldiği, nerede yaşadığı, hangi işle meşgul olduğu, aile bireyleri, kendisine veya akrabalarına ait varsa gayrimenkullerin nerede olduğu ve bunların cinsi, eğitim durumu, maddi varlığı ve kendisi veya aile üyelerinden herhangi birinin önceden nüfus siciline kaydedilip edilmediği sorulacaktı. Cevaplar alındıktan sonra başvurucuya imzalatılacak ve doğruluğun araştırılması için bir süreç başlatılacaktı. Eğer tahkikat sonucu olumlu olursa tabiiyet başvurusuna eklenerek Hariciye Nezareti'nin görüşü alındıktan sonra vatandaşlık başvurusu hakkında karar verilecekti. Bu yeni yöntem hakkında neşredilen genelgenin ardından, Dâhiliye Nezareti, konsolosluklarda çalışan Osmanlı vatandaşlarının durumunu da açıklığa kavuşturmuştur. Buna göre, kapitülasyonlar kaldırıldığı için konsolosluklarda görev alan Osmanlı tebaası herhangi bir imtiyaz talep edemeyecekti (Hanioğlu, 2009: 92-99). Bu düzenleme, yıllardır devam eden imtiyaz sorununu çözmeyi amaçlamaktaydı. Kapitülasyonların kaldırılmasını takiben vatandaşlık sorunlarının çözümünde uluslararası hukukun uygulanacağını ilan eden Osmanlı hükümeti, diğer ülkelerdeki uygulamaları da incelemeye karar vermiştir. I. Dünya Savaşı sırasında müttefiği olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya ve Bulgaristan devletlerinin tabiiyet sorunlarını nasıl çözdüğünü incelemek amacıyla Viyana, Berlin ve Sofya sefaretlerinden belgeler istemiştir (Serbestoğlu, 2010: 43-45).

2. Millî Mücadele Dönemindeki Gelişmeler

Milliyetçilik akımı, XIX. yüzyıldan itibaren öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimleri etkilese de XX. yüzyılın başlarıyla birlikte imparatorluğun Müslüman Türk unsurlarının da kendi kimlikleriyle ilgili sorgulama yapmasına neden olmuştur. Bu durum, bürokratik elit Türk kesiminin XX. yüzyılın başlarında imparatorluğun kritik kurumlarına yerleşip kültürel Türk milliyetçiliğini ideolojik olarak benimsemesiyle farklı bir boyuta taşındı. Türk milliyetçiliği, bürokratik çevrelerin teorik çalışmalarından çok pratik eylemlerde kendini göstermeye elverişliydi. Nitekim Balkan Savaşları sonucunda çoğu gayrimüslim azınlığın imparatorluktan bağımsızlığını elde etmesi Balkanlar'daki Türklere karşı başlatılan şiddetli pogrom, sürgün vb. asimilasyon faaliyetleri Anadolu ve Balkanlardaki Müslüman Türklerin kendi kimliklerinin farkına varma ve bu kimliği muhafaza etmesinde kilit rol oynamıştır (Türkan, 2021: 159).

Balkan Savaşları ve hemen ardından cereyan eden Cihan Harbi'ndeki ağır yenilgi imparatorluğun hızlı bir şekilde dağılmasına; Anadolu'ya özellikle Balkanlar ve Kafkaslardan gelen yoğun göçler ve Anadolu'nun İtilaf Kuvvetlerince işgali, halkın öncelikle *Müdafaa-i Hukuk* cemiyetleri çatısı altında yerel örgütlenmelerle mücadeleye girişmesine neden olmuştur. Bu yerel nitelikli cemiyetler Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve Millî Mücadele'yi başlatmasıyla ulusal bir niteliğe bürünmeye başladı. Bu süreçte Anadolu halkı, yüzyıllar boyu beraber yaşadığı gayrimüslimleri artık kendilerinden biri olarak görmeyerek onları emperyalist devletlerin kendi vatanlarını bölmek için kullandığı piyonlar olarak addetmeye başladı. Aslında bu, Anadolu Müslüman Türk insanının kendi kimliğini, dağılmış imparatorluğun diğer unsurlarından alenen ayrı tuttuğu ilk farkındalıktı. Nitekim İstiklal Mücadelesini başlatan ve bu mücadeleye destek veren kitlelere bakıldığında ekseriyetle Müslüman Türklerden veya Türkleşmiş Müslüman unsurlardan oluştuğu dikkat çekmektedir. Ancak önceliğin bağımsız bir devletin varlığı olması, millî kimliklere yönelik mühendisliklerin mücadelenin ruhunu zedeleyeceğine yönelik zihinlerde tezahür eden anlayış, bu *kimlik mühendisliğinin* mücadelenin kazanılmasından sonraki döneme ertelenmesi gerektiği üzerinde zımnen bir uzlaşa gerçekleştirmiştir (Türkan, 2021: 159-161).

Durum böyle olsa da eylemlerde, söylemlerde ve Paşaların tezahüründe bir milletin yaratılmaya çalışıldığı aşikârdır. Anadolu'nun toplumsal yapısını iyi bilen ve Millî Mücadele döneminde de iyi analiz etme fırsatı bulan Mustafa Kemal Paşa, verilen bu zorlu mücadelede emperyal kuvvetlere karşı birlik ve beraberliği tesis etmek için, İslam'ın sembolik unsurlarına söylemlerinde yer vererek halkın birliğini tetiklemeye çalışıyordu. Bu nedenle Millî Mücadele yıllarının propaganda söylemleri *Türk* veya *Türk milliyetçiliği* gibi ifadelerden ziyade daha çok geleneksel ümmet birliğini çağrıştıran söylemleri ve terminolojiyi ihtiva etmekteydi. Başka bir deyişle, toplumun *ortak belleğindeki* terimlerden o dönemin birleştirici ruhu için gerekli olanlar cımbızla alınmaktaydı. Bu taktiğin izlerini *Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne "tüm Müslüman vatandaşların"* üye olabileceğinin belirtilmesinde ve Sivas Kongresi'nde *"bircümle anasırı İslamiye(nin) yekdiğerine hürmet"*inin vurgulanmasında izlemek mümkündür (Türkan, 2021, s. 160).

Millî Mücadele'nin rotasının belirlendiği Amasya Tamimi'nde, *"millet"* ve *"milletin istiklali"*nin beş defa; *"millî"* ve *"millîye"* sözcüklerinin de üç defa geçtiğini gözlemlemekteyiz. Buna benzer şekilde herhangi bir etnik unsura vurgu yapmadan çoğulculuk anlayışıyla hareket edilen Erzurum Kongresi'nde, Doğu Anadolu ve Karadeniz vilayetlerinin *"yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye'den ayrılmak imkân-ı tasavvur edilmeyen bir kü"* olduğunda bahsedilmiştir. Ayrıca, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne *"bircümle İslam vatandaşlar"*ın katılabileceği de vurgulanmıştır (Goloğlu, 2011: 227-229).

Her ne kadar milli birlik ve beraberlik açısından herhangi bir etnik unsurunun ön plana çıkarılmamasına dikkat edilse de Erzurum Kongresi'ne ait zabıtların bazı bölümlerinde *Türklüğün* etnik bir vurgu olarak kullanıldığı gözlemlenebilmektedir. Erzurum Kongresi kararlarında Doğu Anadolu bölgesindeki *"Türk harsı ve İslam medeniyetinin"* ebediliği; Sivas Kongresi tutanaklarında ise *"harsî ve medeni faikiyet"*in Müslümanlara ait olduğu bölgeler ifade edilerek bu bölgelerin tek ve müstakil olduğunun özellikle vurgulanmasının Ziya Gökalp'in fikirlerini yansıttığını söyleyebiliriz. Nitekim Ziya Gökalp milleti *"lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir zümre"* olarak tanımlamaktadır. Anadolu'da yaşayan Türkler, Ziya Gökalp'in bu fikri tezahürünü *"dili dilime, dini dinime uyan"* cümlesiyle ifade etmiştir (Gökalp, 1989: 19).

Paşalardan ziyade sivil örgütlenmelerin topladığı Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri'nde de *Türklük* ve *İslam* vurgusuna dair cümlelere rastlanmaktadır. Bu kongrelerde edilen hitaplarda "*Türk ve Müslüman hemşerilerimiz*", "*Dinimiz uğruna Türk ve Müslümanların kanlarıyla sulanmış kutsal topraklarımız*" gibi cümleler kullanılmıştır. Mücadelenin milli temelini sarsmamaya dikkat eden Mustafa Kemal Paşa, konuşma ve yazılarında çoğunlukla *millet*, *milli*, *ulus* gibi terimleri kullandığını görüyoruz. Bu dönemde mütemadiyen tekrarlanan millî ve millet kavramlarıyla anlatılmak istenen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu mirası üzerinde birbirlerine *dinsel bağlarla* kenetli milli bir topluluktu (Çarıklı, 1967).

Millet kavramındaki İslam vurgusu, Lozan Antlaşması imzalanana kadar devam etmiştir. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da bunun izlerini görmek mümkündür. Anayasanın 3'üncü maddesinde ifade edilen *Türkiye Devleti* tabiri manidardır. Nitekim devletin adının bir ırka mensup olacak şekilde *Türk Devleti* olarak belirlenmeyip *Türkiye Devleti* olarak ifade edilmesi dönemin gerekliliklerini karşılar nitelikte Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlülüğünün bir ürünüdür (Tanör, 1996: 254).

Lozan Konferansı esnasında Türk delegasyonuna hiçbir şekilde taviz vermemesi gereken önemli konular iletilmiştir. Anadolu'nun toprak bütünlüğünün muhafazası; Kürt ve Ermeni taleplerinin yok sayılarak hiçbir şekilde taviz verilmemesi ve bertaraf edilmesi; Misak-ı Millî sınırları içerisinde azami oranda dini-kültürel homojenliğin sağlanması (Kaygusuz, 2005: 203) gibi durumlar konferans sırasında bahsi geçecek azınlıkları yalnızca *dini* açıdan tanımlamaya giderek etnik kimlik problemlerine girmemeye karar verdi. Öyle ki anadilleri Kürtçe, Türkçe veya Ermenice olsun Müslüman olmayan Ermeniler azınlık olarak kabul edildi. Dolayısıyla yeni devletin kurucularının tezahüründe devletin sahibi olan millet ilk etapta Türk'ten çok Müslüman'dı. Lozan görüşmelerinde kararlaştırılan Yunanistan'la nüfus mübadelesi meselesinde de görüleceği üzere Anadolu topraklarında ikamet eden Rum-Ortodoks inanişından Türkler ile Yunanistan topraklarında ikamet eden İslam inanişından Yunan uyrukların mübadelesine karar verildi. Bu durum da asırlar boyu Anadolu'da yaşamış Karamanlılar ve Pontus Ortodokslarının *Rum* kabul edilerek Yunanistan'a mübadelesiyle sonuçlanmıştır (Arı, 1995).

Bağımsız cumhuriyetin ilanıyla yaratılan millet, hızlı bir şekilde *Türk milleti* olmaya evrilmiştir. Ancak millet olarak *Türk* ifadesi hiçbir şekilde bir etnik unsuru referans almamaktadır. *Ernest Renan'ın* subjektif millet anlayışını açıklayan "*İnsan ne ırkının ne dilinin ne de dininin ne de nehirlerin izlediği yolun ne de sıradağların yönünün eseridir. Sağlam duyulu ve sıcak kalpli insanların bir araya gelmesi manevî bir şuur yaratır ki buna millet denir.*" cümlesi (Gözler, 2001: 114) Atatürk'ün yaratmak istediği Türk milletini de açıklar niteliktedir. Lozan Antlaşması'ndan sonraki dönemde milli birlik ve beraberliğin tesisinde çoğulcu söylemlerin yerine yeni bir ulusun inşasına ağırlık verildi ve bu dönemden itibaren *seküler* Cumhuriyet'in birleştirici unsuru İslam'ın yerine *Türklük* olarak seçildi.

3. Cumhuriyet Dönemi

1921 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu fiilen varlığını korurken, Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı dönemde ve Cumhuriyet'in ilanının öncesi ve sonrasında üç senelik bir süre zarfında yürürlükte olan anayasadır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda vatandaşlığın tanımına ilişkin herhangi bir tashih yapılmamıştır (Korkut, 2014: 17). Nitekim bu süreç, fevkalade olayların cereyan ettiği, ulusal kurtuluş mücadelesinin sürdüğü bir dönem olduğu için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yalnızca dönem için gerekli olan yürütme, egemenlik, yasama, vilayetler, meclis gibi temel kavramları ihtiva etmektedir. Ayrıca bu dönemde Kanun-i Esasi tamamen ilga edilmeyerek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tamamlanması gereken hükümlerinde yardımcı anayasa görevinde bulunmuştur. Vatandaşlık kavramının 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla düzenlenme gereği duyulmaması da dönemin şartları açısından mantıklıdır. Nitekim, yoğun bir mücadele içerisinde bulunan Türk ordusu ve Büyük Millet Meclisinin geleceği konusunda şüpheler mevcutken teferruata dayanan düzenlemelerin yapılması imkânsız bir olgudur. Vatandaşlık, milli birlik ve beraberlikle ilişkili bir kavram olduğu için o dönemde gündeme getirilmesinin sakıncaları düşünülerek yeni anayasada değinilmemiş ve Kanun-i Esasi'nin vatandaşlığa ilişkin düzenlemelerinden Millî Mücadele ruhuna aykırı olmayanların zımnen geçerli olduğu kabul edilmiştir. Bunun yanında 1921 Teşkilat-ı Esasi'ye Kanunu'nun 3'üncü maddesi, "*Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.*" cümlesini içermektedir. Anadolu coğrafyası, özellikle XII. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletler

tarafından *Türkiye* olarak nitelendirilmeye başlanmıştı. Ancak ilk kez anayasal nitelik taşıyan bir belgede *Türkiye Devleti* ibaresi kullanılarak devletin sahibinin *Türkler* olduğu düzenleme altına alınmıştır. Vatandaşlık konusu 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda açık bir şekilde geçmese de anayasanın diğer maddelerinde vatandaşlığın *Türk* mihverli bir duruma evrildiği gözlemlenebilmektedir. Nitekim, Türkiye Devleti'nin hükümeti olan Meclisin başındaki *millet* ifadesiyle *Türk milletinin* kastedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, imparatorluğun kalıntıları üzerinde yeniden doğacak Türkiye Devleti'nin Misak-ı Milli sınırları içerisinde etnik, kültürel, dini kökeni ne olursa olsun yaşayan tüm insanların siyasi birlikteliğinin anayasa tarafından vurgulandığı hukukçular tarafından da ifade edilmiştir (Özbudun, 1992: 23).

Cumhuriyetin ilanından sonra 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklikler ve ilaveler yapılmış ancak bir sene sonra yeni bir anayasa *1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* başlığıyla neşredilmiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanun-i Esasi'nin öngördüğü vatandaşlık tanımını *Türk* çatısı altında entegre ederek Cumhuriyetin vatandaşlarının ayırım gözetilmeksizin *Türk* olarak addedildiğini belirtmektedir. Nitekim, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88'inci maddesi "*Türklerin Kamu Hakları*" başlıklı bölümünde, Türkiye ahalisinin din ve ırk fark etmeksizin vatandaşlık itibarıyla *Türk* ıtlak olunacağına dair hükmü içermektedir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulüne ilişkin meclis oturumunda *Türk* kelimesinin neyi ifade ettiğine yönelik tartışmalar yaşanmıştır. O oturuma ait meclis zabıtlarının vatandaşlığa ilişkin diyaloglarına değinmekte fayda vardır (Korkut, 2014: 17).

Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi'nin "*Encümenden bir şey sormak istiyorum. Bu maddenin mesbuku lehi milliyet midir; tabiiyet midir?*" sorusuna karşılık Gelibolu mebusu Celâl Nuri Bey, "*Tabiiyettir efendim.*" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Abdullah Azmi Efendi "*Tabiiyet kelimesi Cumhuriyette mevzubahis olamayacağından Türklükle ifade edilmiştir. Bunun mesbuku lehi tabiiyettir. Milliyet değildir. Demek ki, ecnebi babadan olan çocuk kalacak. Buraya bir tabiiyet kelimesinin ilâvesi icap ediyor. Mevcut olan ahkâm ile bu tabiiyet meselesi tearuz edebilir. Binaenaleyh ecnebi bir babadan olan bir çocuk tabiiyeti kabul eder. Yani orada bir sarahat yapmak lâzım gelir. Çünkü orada yalnız milliyet anlaşılıyor. Burada çocuğun Türk tabiiyetinde olup olmaması meşkûk kalacak. Ecnebi kelimesinin yanına tabiiyet kelimesinin ilâvesi icap*

eder zannediyorum." önerisini sunmuştur. Celal Nuri Bey "Efendim, bu esasen mevcut olan Tabiiyet Kanunun ikinci maddesini tespit etmek demektir. Orada bu şekilde ifade edilmiştir. Tabiiyet kelimesine gerek görülmemiştir." cevabını vermiştir. Bozok mebusu Ahmet Hamdi Bey tartışmalara katılarak 88'inci maddenin ilk cümlesinin "Türkiye ahalisinden olup Türk harsını kabul edenlere Türk ıtlak olunur." şeklinde tadil edilmesi gereğini sunmuştur. Burada Ahmet Hamdi Bey, Türk denilecek kişilerin Türkiye toplumundan olmasının yanı sıra Türk kültürünü de benimsemiş olmaları şartını vurgulamıştır. Celâl Nuri Bey, Ahmet Hamdi Bey'e cevaben: "Efendim, biz burada budun anlamında milliyet belirlemiyoruz. Lozan Antlaşması'nın 37'nci maddesi diyor ki: 'Türkiye, 38'den 44'e kadar olan maddelerde musarrah ahkâmın kavanini asliye şeklinde tanınmasını ve hiçbir kanun, nizam ve hiçbir muamelei resmiyenin bu ahkâma münafi veya muarız olmamasını ve hiçbir kanun, nizam ve hiçbir muamelei resmiyenin ahkâmı mezkûreye ihrazi tefevvuk etmemesini taahhüt eder.' Antlaşmanın 39'uncu maddesi: 'Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk tebaasının, Müslümanların istifade ettikleri aynı hukuku medeniye ve siyasiyeden istifade edeceklerdir.' Bu nedenle 'Hars' kelimesini bu maddeye eklemek imkânsızdır." Ahmet Hamdi Bey bu sözler üzerine: "Efendim, diyorsunuz ki bu tabiiyeti değil, milliyeti tespit ediyor. Madde hükmü Türkiye ahalisine din ve ırk ayrımı olmaksızın Türk deyince nasıl oluyor da bunun milliyeti değil de tabiiyeti belirttiğini söylüyorsunuz? Milliyeti belirtir." Celâl Nuri Bey cevaben: "Efendim, tabiiyet kendisine tabi olunacak bir şahsa ihtiyaç duyar. Cumhuriyetlerde de bağlılık birine değil, devletedir. O nedenle bir cumhuriyette tabiiyet kullanılmaz, milliyet kullanılır. Bunun başka imkânı yoktur." cümlesini söylemiştir.

İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) duruma açıklık getirmek ve kendi fikrini ifade etmek adına Reis'ten söz isteyerek uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma özetle şu şekildedir: "Arkadaşlar, üstünde tartışılan madde dikkate değerdir. Sınırlarımız içerisinde yaşayan herkese Türk unvanı vermek bizim için bir amaç olabilir. Fakat biliyorsunuz ki çok zorlu bir mücadelenin içinden daha yeni çıktı ve hepimiz bu mücadelenin tamamlandığına dair bir inanç taşımıyoruz. Diyelim ki Türkiye Cumhuriyeti'nin tebaası tamamen Türk'tür. Biliyorsunuz ki yabancılar tarafından tesis edilmiş kuruluşlarda bir sürü Rum, Ermeni var. Hükümet, bunları çıkarmak için mücadele ediyor. Peki, biz bunları çıkarmaya çalıştığımız zaman bize,

'Hayır, kendi Meclisinizden çıkan kanun gereği bunlar Türk'tür.' derlerse ne cevap vereceksiniz? Arkadaşlar, tabiiyet kelimesi zihinlerde ve kalplerde mevcut olan bir amacı sağlamaya yetmez. Bunu kelimeyle ifade edebiliriz. Maddenin metnini açıklayabiliriz. Fakat sizin de bildiğiniz bir gerçek vardır ki onlar Türk olamazlar, hatta Meclis bile firari Rum ve Ermenileri, Türk yapamaz. Onlar da zaten olmaz, imkânı yoktur. Arkadaşlar, Fransa'da Museviler yaşar ama Fransız mektebine gidip Fransızca konuşurlar. Kültürel olarak Fransız'dır. Bu adamlara ne kadar Musevi olduklarını bilse de kendilerini Fransız hissedeler. Aynı şekilde İngiltere'de de soy bakımından İngiliz olmayanlar yaşar. Bunlar İngiliz lisanını konuşur, İngiliz mektebine giderler. Bunlar İngiliz kültürünü benimsemiştir. Geçenlerde İstanbul'da bulunduğum sırada bana birisi sordu, dedi ki 'Mecliste böyle bir kanun teklifi varmış, Benim Türklüğümü kanıtlamam için ne yapmam gerekir, söyler misiniz?' Bu adam benim mektep arkadaşımdır. Sizin Türk olmanız mümkündür diye cevap verdim. İspanya'dan sürülüp de memleketimize İspanyolca bilerek gelen Musevi, bizim lisanımızı konuştuğundan, bizim okullarımıza gittikten, bizim kültürümüzü benimsedikten sonra Türk'tür. Arkadaşlar, ikinci konuya gelirsek sınırlarımız içerisinde yaşayan bir Ermeni, bilhassa Anadolu'lu olanlar bunu çok iyi bilirler. Ayrı bir okulları yoktu, ayrı dili, kültürleri yoktu. Türk şiirlerini yazıp, Türk manilerini söylediler. Türkiye ile bütünleştiler. Bunları 'Hristiyan Türkler' olarak bile ifade edebilirdik. Fakat araya nifak girdi. Edebiyatı, musikisi, kilisesi, okulu asırlar boyunca Türkleşmiş olan Ermenileri bizden ayırdılar. Şimdi bunların ayrı bir dili, okulu, memleketi var. Bunların kalbi artık Türk olarak atmıyor. Buraya, 'Türk'tür' diye bir kanun maddesi koysanız bunların Türk olduğuna dair tatmin olabilir misiniz? Bana soruyu soran kişiye böyle dedim. Ermeni'dir kendisi. Ermeniliği terk ediniz, Türk harsını kabul ediniz. Ondan sonra size Türk deriz. Fakat siz kültürünüzü, dilinizi, mektebinizi bizden ayırıp da gelip bizi Türk telakki et dersanız, elimizden bir şey gelmez. Çünkü biz inansak bile ruhumuz buna inanmaz. (Doğru sesleri). Bu durumda arkadaşlar, bu madde bizim aleyhimize kullanılabilir. Açıklamaya muhtaçtır. Tamamlayıcı bir madde lazımdır ki bunu kanun açıklayabilsin. 'Türk' diye geçerse bizim aleyhimize kullanırlar, bundan emin olabilirsiniz. (Çok doğru sesleri).

Hamdullah Suphi Bey'in izahatından sonra tartışmalar bir süre daha devam etmiştir. O zamandan günümüze kadar Türk kelimesinin anlamı sorgulanmaktadır. Cumhuriyet

vatandaşlık tarihinin en çok tartışılan konusu sadece bu kelimenin neyi ifade ettiğidir. Hamdullah Suphi Bey ile pek çok mebus 88'inci maddenin tadiline ilişkin öneriler sunmuştur. Hamdullah Suphi Bey'in maddenin ilk fıkrasına ilişkin teklifi, "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.*" şeklindedir. Meclis başkanı, Hamdullah Suphi Bey'in teklifini "*Maddenin bu şekilde tadilini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın...*" şeklinde oylayarak oy çokluğuyla maddenin ilk fıkrasının Hamdullah Suphi Bey'in önerisine göre tadili gerçekleştirilmiştir.⁶⁵

Günümüz anayasa hukukçuları da *Türk* teriminin neyi kastettiğine ilişkin ikiye bölünmüş durumu korumaktadır. Bazı yazarlar, terimin etnik kökeni vurgulamadığını savunurken diğerleri ise buna karşı argümanlar öne sürmektedir. Terimi etnik kökenle bağlantılı sayan hukukçular, Anayasa'daki vatandaşlık tanımının farklı kimliklerin tanınmasına izin vermediğini, farklı etnik unsurları barındıran Türkiye'de *azınlıklara* gönderme yapılması gerektiğini ve herkesin *Türk* olarak addedilemeyeceğini, bunun asimilasyon politikasının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Terimin etnik kökenle alakası olmadığını savunan hukukçular ise, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda tanımlanan vatandaşlığın kapsayıcı, bütünleştirici ve birleştirici olduğunu, bir etnik unsuru değil aksine coğrafi olarak vatandaşlık bağını vurguladığını, *Türk* kelimesiyle anlatılmak istenilenin etnik Türkler olmadığını, nitekim böyle bir durumun da mümkün olamayacağını çünkü asırlar boyu Anadolu ve diğer Türk egemenliğindeki topraklarda farklı etnik unsurdan insanların beraber yaşayarak aynı harsın hamurunda yoğrulup *tek bir millete* evrildiğini, bu milletin de hâkim ırk olan Türklerin ismini benimseyerek *Türk milletini* oluşturduğunu ifade etmiştir (Korkut, 2014: 18). Aslında bu kavram kargaşası sadece bir kelimedden kaynaklanıyorsa İngilizcede, *Türk* kelimesinin bir ırkı temsil eden *Turkic* diye ifade edilirken; Anadolu'da asırlar boyu aynı kültür, kardeşlik, coğrafya içerisinde birlikte yaşamış milleti ifade etmek ve bu toprakların resmî dili olan Türkçeyi belirtmek için *Turkish* kelimesi kullanılmıştır. Bu da aslında anayasal anlamda Türk'ün bir etnik kimliği referans göstermediğine, bir milleti yansıttığına kanıttır. Nitekim, tarihi, hukukî, resmî metinlerde Türkiye

⁶⁵ Anayasa'nın 88. maddesine yönelik tartışmaların Meclis tutanaklarındaki kaydı için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008042.pdf> (Son Erişim Tarihi: 09.05.2023).

Cumhuriyeti vatandaşlarını belirtmek için *Turkish people* kavramı kullanılmaktadır. Türkçede, *Turkic* ve *Turkish* ayrımına dair yaygın kullanım mevcut olmasa da bazı metinlerde Türkiye hariç diğer Türk kökenli devletlerden bahsederken *Türki Devletler* tabiri de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Türk Dil Kurumu sözlüğünde millet kelimesi "*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan ve aralarında kültür, dil, tarih, duygu, örf, anane, gelenek, görenek, mazi birliği olan insan topluluğu, ulus; benzer özellikleri olan topluluk*" cümleleriyle açıklanmıştır. Türk milleti tabiri sözlük anlamıyla da hiçbir şekilde bir etnik unsur referans göstermemektedir. Ayrıca 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 88'inci madde metninde de "*din ve ırk fark etmeksizin*" cümlesiyle farklı dinden ve ırktan insanların varlığı tanınmış ve bunların Türk milletinin birer unsuru olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Sadece kelimeye istinaden yorum yapılacaksa sistematik çerçevede cümlelerin tamamı incelenip Türk kelimesinin bir ırkı yansıtmadığı açıkça görülebilir. Irkı veya dini ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olarak hukuki bağ içerisinde bulunan herkes Türk milletinin birer parçasıdır (Tamer, 2022: 282).

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulüne müteakip Cumhuriyetin ilk yılları hızlı bir reform ve yenileşme süreci şeklinde ilerlemiştir. Yeni kurulan devletin ve bu devleti oluşturan ulusun perçinlenmesi inkılapların ışığında gerçekleştirilmiştir. Buna istinaden yenileşmenin bir parçası olacak *vatandaşlık politikası* da genç Cumhuriyet'in, Osmanlı İmparatorluğu'ndan farkını ortaya koyacak esas başlıklardan biri olarak addedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu da vatandaşlık konseptinin ne derece önemli olduğunun farkındaydı. Bu nedenle, sadece anayasada yapılan yüzeysel bir düzenlemeyle bu başlık geçirilemezdi. Nitekim bir İmparatorluğun *tebaa* statüsünü açıklayıcı şekilde düzenlenen vatandaşlık kanunu, Cumhuriyet rejimine uyarlanacak unsurlardan tamamen uzaktı. Ortada ne bir Osmanlı ne de tebaa kalmıştı. Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik dalgası ve Batı'nın tahakkümü her nasıl Osmanlı İmparatorluğu'nda vatandaşlığın ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesini gerektirerek Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin neşredilmesini sağladıysa, aynı durum uzun bir mücadele evresinden çıkmış genç Cumhuriyet'in yeni sınırlarında yaşayan insanların tanımlanması için de gerekliydi. Nitekim, devletin üç temel unsurundan biri olan *insan* kavramının tanımlanması, toprak ve egemenlik unsurlarından daha önemlidir. İnsan unsuru, devletin diğer iki temel unsurundan farklı

bir önem arz etmese de canlı ve gelişen bir varlık olarak bu üç eşit arasında birinci olabilecek potansiyeldedir. İşte bu inkılapçı Cumhuriyet, 4 Haziran 1928 tarih ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu'nu neşrederek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlık hukukunun kanun bazında temellerini atmıştır. 1312 sayılı Kanun'un Meclis'teki görüşmeleri esnasında, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88'inci maddesinin görüşmelerinde cereyan eden hararetli tartışmalar yaşanmamıştır. Aslında bu durum, anayasanın neşrinden kanunun yapım sürecine kadar geçen dört senelik süreçte, *Türk vatandaşlığı* kavramından neyin kastedildiğinin anlaşıldığını gösterir. O dönemin inkılapçı meclisi yaptığı devrimlerle, vatandaşlık kavramının anlamlı hale gelmesini sağlamıştır. Bu kanun, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda belirtilen "*Türk milletinin*" kim olduğunun yasal zemine yansımasıdır. 1928 Vatandaşlık Kanunu, üç fasıl içerisinde on yedi maddeden müsterektir. Kanunun birinci faslı, "*Asli ve Müktesep Vatandaşlık*" başlığı altında kimlerin vatandaş olduğunu veya vatandaşlık kazanabileceğine ilişkin hükümler ile ebeveyninden birisi yabancı olan ya da ebeveyni Türk vatandaşı olmasına rağmen yabancı bir devletin sınırları içerisinde doğmuş olan Türk çocuklarının vatandaşlık bağlarının hangi ülkeye olacağı gibi tartışmalı konuları çözmeyi amaçlamakta; ikinci fasıl "*Vatandaşlıktan çıkmak, vatandaşlıktan ıskat ve hükümleri*" başlığı altında vatandaşlıktan çıkma veya çıkarılma işlemlerinin nasıl gerçekleşeceğini belirtmekte; üçüncü fasıl ise "*Evlenmenin vatandaşlığa tesiri ve rücu*" başlığıyla yabancılarla gerçekleşen evliliğin veya Türk kadınlarının yabancılarla evliliğinin ne gibi sonuçlar doğuracağına ilişkin hükümleri ihtiva etmektedir (Düzenli, 2020: 92). 1312 sayılı Kanun, vatandaşlığın kazanımında asli olarak *jus sanguinis* ilkesini benimsemiş olsa da Türkiye'de dünyaya gelip annesi ve babası belirsiz çocuklar ile ebeveyninden en az biri vatansız olan çocukların *jus soli* ilkesine göre vatandaşlık kazanabileceğini düzenleme altına almıştır. Kanunun lafzı genel olarak incelendiğinde olabildiğince fazla kişiye vatandaşlık dağıtıldığı ve bunun oldukça kolaylaştırıldığı gözlemlenmektedir. Bu çıkarımın kanuna yansımalarının sebebi, Trablusgarp Savaşı'ndan beri mütemadiyen savaş halinde olan Türklerin erkek nüfusunun aşırı derecede azalmış ve kadın-erkek nüfusu arasında dengesizlik mevcut olması ve buna istinaden genç Cumhuriyet'in nüfusunun hızlı bir şekilde artışa ihtiyaç duymasıdır (Aybay, Özbek ve Perçin, 2008: 75).

Cumhuriyet dönemi vatandaşlık hukukuna ilişkin hüküm içeren üçüncü metin, 1961 Anayasası'dır. 1961 Anayasası, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre daha kazuistik, geniş ve teferruatı haizdir. Anayasanın vatandaşlık konseptine yaklaşımı *başlangıç* bölümünden anlaşılabilir. 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunları'nda bulunmayan başlangıç kısmı, edebi bir dille Türk milletini, *tarih boyunca hür yaşamış, hak ve özgürlüğü için mücadele etmiş, adalet ve bağımsızlığa aşık* gibi ifadelerle nitelendirmiştir. 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklere ve bunların nasıl korunacağına ilişkin hükümler ayrıntılı bir biçimde düzenlenerek 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun benimsediği *devlet için halk, muvazza'f vatandaş* algısı yerini *halk için devlet, özgür millet* anlayışına bırakmaya başlamıştır. Elbette bu durum, Anayasa'nın vatandaşlık hukukuna ilişkin düzenlemelerinde de yer edinmiştir. 1961 Anayasası'yla devletin bireyin kişisel alanına müdahale edebileceği haller sınırlanmış ve geçmiş anayasaların aksine kişinin vatandaş olması nedeniyle yerine getirmek zorunda olduğu vazifelerin tanımlanması bırakılarak devletin vatandaşa karşı olan yükümlülükleri tanımlanmaya başlanmıştır (Düzenli, 2020: 117). 1961 Anayasası'nda vatandaşlığa ilişkin düzenlemeler 54'üncü maddede yer almaktadır. Maddenin ilk fıkrası, *"Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür."* hükmünü ihtiva etmektedir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda vatandaşlığa ilişkin ise *"Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur."* hükmü mevcuttu. İki anayasanın vatandaşlığa ilişkin cümlelerini karşılaştırdığımızda manidar değişiklikler göze çarpmaktadır. Nitekim, 1924 Anayasası'nda vatandaşlık, devlete olan bir bağlılık şeklinde değil de bir coğrafya üzerinde yaşayan insanlara verilen sıfat şeklinde ifade edilmişken; 1961 Anayasası bu durumu *"Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olma"* şeklinde devlet vurgulu bir zeminde nitelemiştir. İki anayasa arasında dikkat çeken değişikliklerden birisi de 1961 Anayasası'nda *"din veya ırk ayırt edilmeksizin"* hükmünün bulunmasıdır. 1924-1961 yılları arasında geçen 37 senelik süreç hem Türkiye Cumhuriyeti hem de dünyanın diğer devletleri için fevkalade dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Asli kurucu iktidar, 1961 Anayasası'nı hazırlarken *"din veya ırk ayırt edilmeksizin"* cümlesini gelişen konjonktür açısından gereksiz görmüş olacak ki yalnızca *devlet* ve *hukuki bağlılığı* vatandaşlığın vurgulanması açısından yeterli görmüştür. 54'üncü maddenin ikinci fıkrası, *"Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan*

çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir." şeklinde bir hüküm ihtiva etmektedir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun aynı konuya değinen cümlesiyle mukayese edildiğinde bu fıkranın da dikkat çeken bir değişim geçirdiği açıkça görülebilmektedir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, vatandaşlığın kazanımını belirten cümlesinde "*Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir."* hükmünü içermekteydi. Madde hükmü bu haliyle elbette dünyanın diğer devletlerinde de olduğu şekliyle *ataerkil* bir vatandaşlık düzenleme öngörmüştür. 1924 Anayasası'nda *anneye* ilişkin bir hüküm mevcut olmasa da 1928 yılında çıkarılan 1312 sayılı Kanun'da *Türk ananın* çocuklarının da Türk olduğu ifade edilmişti. Burada dikkat çeken durum, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda *anne* kavramının yer almayışıdır. 1961 Anayasası'nın 54'üncü maddesinin 2'nci fıkrasında da *Türk ananın* çocuklarının Türk olduğu düzenleme altına alınmıştır. Ancak bu duruma bir istisna getirilerek *yabancı baba ve Türk anadan doğan çocukların* vatandaşlık statüleri hakkındaki düzenlemeler için *vatandaşlık kanununa* referans verilmiştir. Nitekim, böyle bir evlilikten doğacak çocukların vatandaşlık durumu "*kanunla düzenlenir*" hükmü maddenin 2'nci fıkrasının, ikinci cümlesinde karşımıza çıkmaktadır. 1961 Anayasası'nın ilan edildiği dönemde halen yürürlükte olan vatandaşlık kanunu 1312 sayılı Kanun'dur. Bu kanunda daha önceden de ifade edildiği gibi "*Türk baba veya ananın Türkiye'de veya ecnebi memlekette doğan çocukları Türk'tür.*" hükmü mevcuttu. Peki, yabancıyla evlenen Türk kadınları için 1961 Anayasa'sı kanuna gönderme yapıyorsa bu durum nasıl çözülmekteydi? 1312 sayılı Kanun'un 13'üncü maddesi, yabancılarla evlenen Türk kadınlarının *Türk kalacağını* belirtmiştir. Böylece, yabancılarla evlenen kadınlar, vatandaşlık kanununa göre Türk vatandaşlığını kaybetmemekte ve dolayısıyla *Türk ananın çocuğu* da kanuna göre Türk sayıldığı için bu çocuklar Türk vatandaşlığını kazanabilmekteydi (Tamer, 2022: 283).

11 Şubat 1964 tarihli ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu (TVK), 1312 sayılı eski kanunu ilga ederek vatandaşlığın kazanımına, kaybına ve diğer işlemlerin usul ve esasına ilişkin yeni ve teferruatlı hükümler getirmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara

geldiği 1950 yılından itibaren yeni bir vatandaşlık kanunun neşredilmesi için hazırlıklar başlamıştı. Türkiye'nin NATO'ya katılması, Almanya Federal Cumhuriyeti'yle başlayan işçi göçü diyalogları ve globalleşen dünyaya Türkiye'nin de çapa atması ilerleyen yıllarda Türkiye'nin demografik, ekonomik ve sosyal yapısının değişeceği ve dışarıya verilen göçler nedeniyle Türklerin yabancılarla evlenme potansiyelinin artacağı öngörülmekteydi. Federal Almanya'yla ikili işgücü antlaşmasının 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanması ve 1961 Anayasası'nın da ilan edilmesiyle yeni bir vatandaşlık yasasının teşkili zorunlu hale gelmişti (Tamer, 2022: 284). Bu kanunun hazırlık aşamasında; vatandaşlığın kazanılması, kaybı ve bunlara ilişkin hükümlerde bir denge oluşturulması, çifte vatandaşlığın ve vatansızlığın önlenmesi ve bunların ortadan kaldırılması noktasında büyük titizlik gösterilerek vatandaşlığa ilişkin ihtilafların asgari düzeye indirilmesi konusunda kayda değer değişiklikler yapılmıştır (Berki, 1978: 295). Ayrıca, 1961 Anayasası'nın getirdiği liberal hükümler ile 1312 sayılı TVK'nın devletçi hükümleri arasında bir çelişki de mevcuttu. Bu nedenle yasanın, *vatansızlığın önlenmesi, çifte vatandaşlığın önlenmesi ve kişilerin istediği vatandaşlığa geçme ve vatandaşlık değiştirmek istedikleri takdirde herhangi bir engelle karşılaşmadan özgürce hareket edebilme gerekliliğine ilişkin uluslararası hukukta kabul edilmiş vatandaşlık hukuku esaslarına aykırı olmayacak hükümleri ihtiva etmesine azami düzeyde dikkat edilmiştir* (Aybay, Özbek ve Perçin, 2008: 68). 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, toplam beş bölümden oluşmakta ve ilk üç bölümünde vatandaşlık hukuku konusunda çıkabilecek güncel ihtilafları çözmek amacına yönelik hükümler içermektedir. Yasa, ilk üç bölümde, *vatandaşlığın kazanılması, kaybedilmesi ve ispatına yönelik düzenlemeler* getirmiştir. Kanunun 6'ncı maddesinde, Türk vatandaşlığının kazanımında uyulması gereken şartlar belirtilmiş ve bu şartları haiz kişilerin *Bakanlar Kurulu* kararı ile vatandaşlığa kabul edilebileceği ifade edilmiştir. Kanunun 7'nci maddesi, vatandaşlığa alınmada istisnai hükümleri düzenlemektedir. 1312 sayılı Kanun'dan farklı olarak bu maddenin varlığı yorumlandığında, Türklerin dışarıya göçü ve Türk soylu göçmenlerin Türkiye'ye dönüş potansiyelleri ile Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve sınai kalkınmasına faydalı olabilecek kişilerin hızlandırılmış bir şekilde vatandaşlığa kabul edilme gerekliliğinin etkisi görülmektedir. Nitekim, *"Türk vatandaşlığını herhangi bir şekilde kaybetmiş olanların sonradan doğmuş reşit çocukları"* cümlesini içeren a fıkrası, çifte

vatandaşlığı kabul etmeyen Avrupa devletlerine göç etmiş Türklerin vatandaşlığını kaybetmesi nedeniyle onlardan doğacak çocukların hakları muhafaza edilmiş olmaktadır. Yine maddenin c fıkrası, "*Türk soyundan olanlarla, eşleri ve reşit çocukları*" cümlesiyle Türkiye dışında yaşayıp da *Türk soylu* kabul edilen kişilerin vatandaşlığa alımında yabancılardan ayrı bir prosedüre tabi tutulması gerekliliğini yansıtmaktadır. Maddenin d fıkrası, "*Türkiye'ye sanayi tesisleri getiren; sosyal, ekonomik veya bilim, teknik veyahut sanat alanlarında olağanüstü hizmeti geçmiş veya hizmeti geçeceği düşünülen kimseler*" ifadesiyle aslında pek çok ülkenin vatandaşlık kanununda mevcut olan ve istisnai vatandaşlık kazanımının temelini oluşturan hükmü de düzenlemiştir.

Yasanın dikkat çekici özelliklerinden biri de "*kayıp kişiler*" ve "*ıskat edilenlere verilen talep hakkı*" başlıklı geçici hükümleri içermesidir. *Kayıp kişiler* başlıklı 1'inci geçici madde, "*Milli Mücadeleden sonra, 'avdeti gayricaizdir'*⁶⁶ *şerhini havi Büyük Millet Meclisi Hükümeti veya işgal devletlerinin İstanbul temsilcileri tarafından verilen pasaportla veya belgeleri olmaksızın Türkiye'den 1930 yılının sonuna kadar ayrılmış bulunup da halen ölü veya sağ oldukları bilinmeyen ve sadece nüfus sicillerinde kayıtlı bulunan kişiler; bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte Türk vatandaşlığını kaybetmiş sayılır.*" hükmünü; "*Iskat edilenlere verilen talep hakkı*" başlıklı 2'nci geçici madde ise "*Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu hükümlerine göre ıskat edilmiş 'doğuştan' Türk vatandaşı olan kişiler bu kanunun yürürlük tarihinden başlayarak bir yıl içinde yeniden Türk vatandaşlığına girmek isteğinde bulundukları ve vatandaşlığa alınmalarında bir sakınca görülmediği takdirde, haklarında bu kanunun 8'inci maddesini uygulamaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.*" Bu geçici maddeler, *Yüzellilikler* olarak nitelendirilen ve Millî Mücadele döneminde düşmanla iş birliği yaptığı gerekçesiyle vatandaşlıktan ıskat edilen ve ilerleyen yıllarda çıkarılan af sonrasında bile yurda geri dönmeyen kişilerin ve *Osmanoğlu sülalesinden olan kadınların* 1952'de yurda geri dönüşüne izin verilmesine rağmen geri dönmemiş olması halinde vatandaşlıklarını kaybedeceklerine ilişkindir (Atatürk Ansiklopedisi, 2023).

⁶⁶ "Geri dönmeleri uygun değildir." (Osm.)

403 sayılı Kanun, 2009 yılına kadar 45 yıl süreyle yürürlükte kalsa da 1982 Anayasası, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ve diğer ulusal ve uluslararası hukukî düzenlemelere uyum sağlamak amacıyla pek çok kez tadil edilmiştir. Ayrıca, 403 sayılı kanunun Avrupa Birliği müzakereleri sürecinde 1 Mart 2000 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi'ne uygun olarak revize edilmesi gündeme gelmiş; buna yönelik kanun tasarıları hazırlansa da 2007 yılında genel seçimlerin erkene alınması nedeniyle kanun tasarısı sunulduğu yasama döneminde kanunlaşamayarak *kadük* olmuştur (Öztürk, 2007: 96).

1982 Anayasası'nda vatandaşlığa ilişkin hükümler "*Siyasi Haklar ve Ödevler*" başlıklı dördüncü bölümün birinci alt başlığında "*Türk vatandaşlığı*" adı altında, 66'ncı maddede düzenlenmiştir. Madde alt başlığı, 1961 Anayasası'nda "*Vatandaşlık*" şeklinde belirtilmişken; 1982 Anayasası'nda "*Türk Vatandaşlığı*" halini almıştır. Bu konuya ilişkin *Danışma Meclisi*, vatandaşlığın devletle birey arasında önemli bir bağ olduğunu ve bu bağın önemini vurgulama açısından başlığın "*Türk vatandaşlığı*" şeklinde tadilinin uygun görüldüğünü ifade etmiştir. Böylece vatandaşlık bağının Türklük bilincini kuvvetlendirmede etkin bir konu olduğu vurgulanmak istenmiştir. 1961 Anayasası'nda vatandaşlığa ilişkin yer alan tanım yeni anayasada da aynen muhafaza edilerek "*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.*" cümlesiyle açıklanmıştır. 1961 Anayasası'nda belirtilen "*Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir*" hükmü, 1982 Anayasası'nın ilk halinde aynen korunsa da 3 Ekim 2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun'un 23'üncü maddesine dayanılarak yapılan değişiklikle kadın-erkek eşitliğine aykırı olduğu gerekçesiyle ilga edilmiştir. 1982 Anayasası'nın benimsediği konsept, yukarıda belirtilen değişiklikler haricinde 1961 Anayasası'yla tamamen aynıdır.

Günümüzde meri olan 5901 sayılı *Türk Vatandaşlığı Kanunu*, 25 Mayıs 2009 tarihinde kabul edilip 12 Haziran 2009 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 5901 sayılı Kanuna ilişkin tasarı gerekçesinde değişikliğe dair pek çok konuya işaret edilmiş ve Türk vatandaşlık hukukunun revize edilerek modernleştirilmesinin hukuk sistemine sağlayacağı faydalar ve rasyonel yeniliklerin gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Erten, 2008: 37). Genel gerekçenin ilk paragrafında, AVS'nin "*Vatandaşlık bir kişi ile bir devlet arasındaki hukuksal bağ anlamına gelir; kişinin etnik kökenini göstermez.*" şeklindeki 2'nci maddesi referans gösterilerek *etnik*

köken mevzusunun vatandaşlık bağının asli unsuru olmadığı vurgulanmıştır. İkinci paragraf, her devletin kimleri vatandaş olarak kabul edeceğine ilişkin kuralları kendisinin belirleyeceğini, bu kuralın istisnasının yalnızca *uluslararası sözleşmeler, teamül hukuku ve vatandaşlık genel ilkeleri olduğunu* belirten AVS'nin 1'inci maddesine atıf yapmıştır. 403 sayılı Kanun'un o güne kadar pek çok kez değiştirildiği ve bunun da kanunun sistematüğini bozarak hukuk ilkelerine ters düştüğü de ilerleyen paragraflarda ifade edilmiştir. Ayrıca, küreselleşen dünyada Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunacak yabancılara istisnai yoldan vatandaşlık verilmesine ilişkin düzenlemelerin kolaylaştırılmasının oldukça gerekli olduğu; Almanya ve Avusturya'nın çifte vatandaşlığa izin vermemesi nedeniyle bu duruma ilişkin özel düzenlemelerin gerekliliği de ifade edilmiştir. Nitekim, bu gerekçelere uygun olarak *Mavi ve Turkuaz Kart'a* ilişkin düzenlemeler vatandaşlık kanununda yer almıştır. Turkuaz Kart, yönetmeliğe göre, yabancı bir kişiye Türkiye'de süresiz olarak çalışma ve ikamet hakkı veren belgedir. Mavi Kart ise doğumla Türk vatandaşı olduğu halde *çıkma izni alarak* Türk vatandaşlığını kaybeden kişilerin talep halinde sahip olabileceği belgedir. Mavi Kartı haiz bir kişi, *seçme ve seçilme, muafien araç veya ev eşyası ithal etme hakkı, askerlik yükümlülüğü ve bir kadroya tabi olarak asli ve sürekli kamu hizmetinde bulunma* dışında Türk vatandaşlara tanınan hak ve ayrıcalıklardan aynı şekilde yararlanabilirler. Bu durumun tek istinası millî güvenlik ve kamu düzenine aykırılık teşkil etmemektir.

Türk vatandaşlık hukuku dünya konjonktürüne paralel olarak gelişmeye ve değişmeye devam etmektedir. Şubat 2022 tarihinde ayrı bir boyuta ulaşan *Rusya-Ukrayna Savaşı*, 13 yıldır devam eden *Suriye İç Savaşı*; Irak, İran, Afganistan gibi ülkelerde meydana gelen karışıklıklar, Türkiye'yi yoğun göç alan ve pek çok mülteciyi barındıran bir konumda tutmaktadır. Ülkemizdeki yabancılar gün geçtikçe Türk vatandaşlığını daha çok talep etmekte ve bu da millî güvenlik, demografi, ekonomi, kültür gibi alanları doğrudan etkilemektedir. Sonuç olarak önceden öngörölmeyen bu gibi konuların daha ayrıntılı düzenlenmesi amacıyla yürürlükteki vatandaşlık kanununun tadili veya yeni bir vatandaşlık kanununun yapılması gündeme gelebilir.

SONUÇ

Vatandaşlık kavramı sürekli gelişen, kendini yenileyen dinamik bir hukuk bilimidir. Hukuk, insanın devletle ve diğer insanlarla olan ilişkisidir. Vatandaşlık hukuku bu tanıma istinaden değerlendirildiğinde varılan sonuç bir devletin kendine bağımlı bireylere tanıdığı hak, özgürlük ve yükümlülüklerin ancak vatandaşın ve yabancının kim olduğunun belirlenmesiyle bir anlam ifade ettiğidir. Devletler, temel hak ve özgürlükler ile sorumlulukları belirlerken vatandaşlar ve yabancılar arasında bir ayrım yapma mecburiyetindedir. Vatandaşlara sağlanan haklar yabancılardan daha kapsamlı, sorumluluklar ise daha fazladır. Vatandaşlık hukuku böylece hukuk bilimleri silsilesinde her şeyin başladığı yer olarak kabul edilebilir. Anayasalar her nasıl bir devletin temeliyse vatandaşlık hukuku da o temelin üzerine inşa edilen binadır. Bu binada o devletin vatandaşları ve günümüz kompleks dünyasında vatandaş harici *yabancı* olarak ifade edilen insanlar yaşar. Vatandaşlar her nasıl o binanın mukimi ise yabancılar da o binayı ziyaret eden, misafirlığe gelen kişilerdir. Bu binanın sağlamlığı anayasayla; huzur, düzen ve bakımı da vatandaşlık hukukuyla sağlanır. Bina sakinlerinin bina içerisindeki sorumlulukları yabancılara göre daha fazla olsa da o binanın eklentilerden yararlanma hakkını da yalnızca onlar haizdir. Bu metaforik değerlendirme vatandaşlık hukukunun oldukça önemli bir disiplin olduğuna delalet eder.

Antik çağlardan günümüze kadar geçen zaman diliminde devletler kendi sınırları içerisinde yaşayan bireylere yüklenecek hukuki anlam konusunda her zaman sorunlarla karşılaşmıştır. Nitekim devletin siyasi yapısı, ideolojisi, dini; toplumun hâkim milleti, ırkı ve etnik unsuru gibi faktörler vatandaş kavramının değerlendirilmesinde oldukça etkili olmuştur. Hatta vatandaşlık kavramı *kolonyal dönemde* tezin *Çin ve Amerika Birleşik Devletleri* bölümlerinde de bahsedildiği üzere bir siyasi silah olarak kullanılmıştır. Bir devlet, başka bir devletin vatandaşı olduğu veya kendi vatandaşı olmadığı yahut kendi sınırlarında kendi kültürüyle yaşasa da hâkim millettten saymadığı için bireyleri dışladığı bir sistemin kurgulanması da vatandaşlık hukuku düzenlemelerinden geçmiştir. Aslında vatandaş, kimlerin yabancı olduğunun tanımlanması üzerine geriye kalan kişilerdir. Vatandaşlık hukuku kuralları oluşturulurken yabancından vatandaşa doğru bir yol izlenerek normlar belirlenir. Bu değişikliklerin mihrinde her devlet kendi sosyolojik, demografik, siyasi ve kültürel

yapısıyla uyum içinde olan *vatandaş* kavramları icat etmiş, bu tanımları da geçen yıllar ve değişen konjonktürle beraber revize etmiştir.

Tarihi olaylar analiz edildiğinde her bir devrim, savaş, ihtilal, darbe, isyan, göç vb. büyük olaylar sonrası vatandaşlık yasalarının değiştiği gözlemlenmiştir. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukuk kuralları bu olayların ekseninde statik kalabilse de vatandaşlık hukukunun dinamizmi büyük olaylar sonrasında bu bilimin durağan kalmasına izin vermemektedir. Millet, ulus, bağlılık, aidiyet, tabiiyet, tabi gibi kelimelerin hepsi vatandaşlık hukuku içerisinde şekillenir veya onu şekillendirir.

Vatandaşlık, bireyin kendini üstün bir varlığa ait hissetmesidir. Tabiiyet ve vatandaşlık terimleri de çoğunlukla eş anlamlı olarak kabul edilse de aidiyetin yöneldiği varlığa göre ince bir ayrıma uğramıştır. Nitekim, tabiiyet bir topluluğun bir insana olan bağlılığı olarak terim anlamını kazanırken vatandaşlık ise bireyin soyut bir varlık olan devlete, yani aslında devleti oluşturan unsurun da insan olduğu göz önünde bulundurulursa bireyin kendine olan bağlılığı şeklinde tezahür etmiştir. Nasıl değerlendirildiği bir kenara bırakılsın, bireyin aidiyet duygusu hissetmesi tamamen öz benliğinden gelmekte ve aslında vatandaşlık kavramı insan olmanın getirdiği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Vatandaş kelimesini yüzeysel bir bakışla etimolojik olarak değerlendirdiğimizde belki de yapacağımız ilk yorum "aynı vatanda yaşayanlar" kadar basit bir çıkarımdan ibaret olabilir. Ancak vatandaş kelimesinin bize yansıttığı anlam bu kadar basit değildir. Bir hukukçu, sosyolog, filozof, siyaset bilimci yahut sosyal bilimlerin diğer dallarının araştırmacıları bu kavram üzerine yoğunlaştığında her bilimin içinde farklı bir vatandaş tanımının olabileceğini göstermiştir. Ayrıca bu tanımlar sadece bir iki cümleden ibaret de değildir. Kavramın kökenlerine inmeye çalışırken bunu hangi bilim dalından yaparsak diğer bilim dallarından çok daha farklı bir serüvenin içinde kendimizi bulabiliriz. Bu tezin yazımında sadece bir hukukçu gözüyle değil, olabildiğince sosyolog, tarihçi, siyaset bilimci gözüyle de bakmaya çalıştım. Bu da benim farklı serüvenleri yaşayarak pek çok bilim dalından esintiler içeren bir tez oluşturmama olanak sağladı. Tezin birinci bölümünün ilk kısmında vatandaşlığın tarihsel gelişimine değinirken incelediğim araştırmaların çoğunda tarihi kaynaklardan yararlanarak genellikle tarihçi kimlikleriyle tanınan yazarların ve akademisyenlerin

çalışmalarını inceledim. Vatandaşlığın hukuki boyutuna geçmeden önce onun nasıl doğduğunu ve büyüdüğünü anlamak bu kavramın normatif düzene aktarılmasında benim de bir hukukçu gözüyle yorum yapmamda oldukça katkısı oldu. Nitekim, Roma İmparatorluğu ve Antik Yunan şehir devletlerinin vatandaşlık konseptlerinin tarihini incelediğimde bu kavramın hukukun var oluşuyla geliştiğine de şahitlik ettim. Hukukun olmadığı veya olmayan bir hukukun varmış gibi dayatıldığı sistemlerde vatandaşlık kavramının da ya çok kısıtlı bir alana hapsedildiği ya da tamamen silindiğini de gözlemleme olanağı buldum. Tezin birinci bölümünün ikinci kısmında bazı kavramların vatandaşlık kavramıyla bağıntısını aktarmaya çalışırken bir dil bilimci, sosyolog ve filozof gözüyle inceleme olanağı buldum. Bu bağlantılı kavramları mukayese ederken bir kavramın bu kadar farklı kavramla ilişkili olması benim için oldukça dikkat çekiciydi. Kavramı linguistik açıdan değerlendirdiğimde farklı dillerin *vatandaş* kavramına verdiği anlam konusunda bile farklılıklar arz ettiğini ancak çekirdek noktada hepsinin birleştiğini de inceleme olanağı buldum. Bu çekirdek noktanın *bağlılık*, *alyans*, *sadakat*, *yükümlülük* gibi kelimelerin merkezinde yer alması da diğer bölümlerin oluşumunda tündengelimini hangi noktadan yapılması gerektiği konusunda bana kılavuzluk etmiş oldu.

Tezin ikinci bölümünde vatandaşlık hukukunun gelişimine değineceğim ülkeleri seçerken öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'nde karar kıldım. Bu seçime müteakip pek çok farklı ülkenin vatandaşlık hukukunun gelişimini analiz etmiş olsam da hepsini bu tezde kıyaslama imkânım olmadığından belli bir eleme yöntemi benimsedim. Bu eleme yönteminde Amerika Birleşik Devletleri'ni merkeze alarak seçtiğim diğer ülkeler olan *Afganistan*, *Çin*, *Liberya* ve *Nazi Almanyası'nın* vatandaşlık hukuklarının ABD'yle ilişkili olmasını sağladım. Okuyucunun kafasında canlanma potansiyeli bulunan "Neden bu beş ülke?" sorusuna cevap olarak da seçtiğim ülkelerin vatandaşlık hukukunun oluşumunda *dört etkenin* önemli olduğunu belirtmek isterim. Bu etkenler: *ırk*, *din*, *coğrafya* ve *göç* şeklindedir. Elbette ekonomi, demokrasi, siyaset gibi kavramların da etkisi oldukça fazla olsa da *Liberya* ve *Nazi Almanyası* bölümleri incelendiğinde görüleceği üzere *ırk temelli* bir vatandaşlık konseptinin oluştuğu aşikardır. Ayrıca, Liberya'nın ırk temelinde *siyahi ırkçılığın* olmasının yanında bu ülkenin hâkim ulusunun ABD'de ırkçılığa uğramış siyahi kölelerin Batı Afrika'nın bir köşesine göç ederek o topraklara "*Özgürlerin Ülkesi*" adını vermesi de dikkat çekicidir.

Afganistan'ın vatandaşlık hukukunun oluşumunda İslam dininin etkisi göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. XX. yüzyılın sekülerleşme adımları Afganistan'ın *monarşi-cumhuriyet* arasında gidip gelen rejimlerinde bazı hükümdarların İslami hükümleri seküler bir dokunuşla esnetmeye çalışması ve buna muhalif grupların şiddetli tepkisi ve Afganistan'ın *komünizm-kapitalizm* ve *terör* üçgeninin bir şekilde merkezinde yer alması Afganistan'ı vatandaşlık hukukunun her boyutunu tatmış yegâne ülke konumunda bulundurmaktadır.

Coğrafi etken için temel aldığım Çin, tarih boyunca aynı topraklar üzerinde kültürünü, etnisitesini, mimarisini ve diğer pek çok somut ve soyut değerlerini muhafaza etmiş bir ülkedir. Sömürgecilik kültürünün Asya coğrafyasında yayılmaya başlaması; Hollanda, Portekiz ve İngiliz İmparatorluklarının bu bölgeyi bir ticari merkez, güzergâh ve Eski Dünya'nın doğu üssü olarak benimsemeye başlaması da Çin'in vatandaşlık hukukunun evrim geçirmesine neden olmuştur. Nitekim Çin, tarih boyunca büyük bir imparatorluk olma unvanını korusa da XVI. yüzyıldan itibaren ilk kez kendi bölgesinden olmayan dış tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Çin'in geniş yüzölçümü, yoğun nüfusu ve sahip olduğu önemli limanlar, Batılı kolonyaların Çin üzerinde hegemonya kurma ihtirasını da tetiklemiştir. Uzak Doğu'daki Çin-Japon çekişmesinin üzerine bölgede yeni oyuncuların da ortaya çıkması tezin *Çin* bölümünde de bahsedildiği üzere bir vatandaşlık kavramının yaratılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bu dört ülkenin merkezinde yer alan ülke olan Amerika Birleşik Devletleri ise sayılan dört faktörden *din* hariç üçünün büyük etkisinde vatandaşlık hukukunu şekillendirmiştir. Ayrıca diğer dört ülkenin vatandaşlık hukukunun oluşumunda da modern dünyanın süper güçlerinden biri olarak doğrudan etkili olmuştur. ABD'nin bu etkinliğinin artması, II. Dünya Savaşı'nın müttefik kuvvetler tarafından kazanılması ve akabinde kolonyal dönemin sona ermeye başlamasıyla daha da etkili hale gelmiştir. Liberya, doğrudan ABD tesirli bir vatandaşlık hukuku yaratırken mukayese edilen diğer ülkeler üzerinde de ABD'nin etkisi oldukça fazladır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Türk hukukunda vatandaşlığın gelişimi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri başlangıç noktası esas kabul edilerek günümüze kadar gelecek şekilde farklı konularda ince teferruatlara girilerek özet şeklinde

incelenmiştir. Elbette Türk vatandaşlık hukukunun gelişimi biz Türk hukukçularını daha fazla ilgilendirse de Türk vatandaşlık hukuku üzerine yapılan araştırmaların fazla olması benim farklı bir konsept altında tez konusu belirlememe ve Türk vatandaşlığını incelerken yapılan araştırmalardan farklı noktalara değinmeme neden olmuştur.

Sonuç olarak vatandaşlık hukuku, hukuk bilimleri içerisinde önemi yadsınamayacak bir yer edinmiştir. Çoğu zaman diğerleri kadar önemsenmese de kamu hukukunun her alanında vatandaşlık hukukunun izlerine rastlanır. Devletler de kendilerine uygun gördükleri vatandaşlık normlarını günümüzün uluslararası kabul edilmiş asli ilkelerine ters düşmeyecek şekilde ihdas etmiştir. İlerleyen günlerde, yıllarda ve çağlarda da bu hukukun gelişiminin ve değişiminin devam edeceği açık bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Aarim-Heriot, N. (2003). *Chinese Immigrants, African Americans, and Racial Anxiety in the United States, 1848-1882*. Chicago: University of Illinois Press.
- Adamec, L. W. (1967). *Afghanistan 1900-1923*. Berkeley: University of California Press.
- Agoston, G., & Masters, B. (2009). *Encyclopedia of The Ottoman Empire*. New York: Infobase Publishing.
- Ahmed, F. (2016). In the Name of a Law: Islamic Legal Modernism and The Making of Afghanistan's 1923 Constitution. *International Journal of Middle East Studies*, 655-677.
- Akçam, T. (1997). Hızla Türkleşiyoruz. N. Bilgin içinde, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (s. 143-158). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Aksüt, A. K. (1939). *Koçi Bey Risalesi*. İstanbul: Vakıf Gazete Matbaası.
- Andrews, E. (2013). *8 Reasons It Wasn't Easy Being Spartan*. (A&E Television Networks) Nisan 9, 2023 tarihinde History: <https://www.history.com/news/8-reasons-it-wasnt-easy-being-spartan> adresinden alındı.
- Arı, K. (1995). *Büyük Mibadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aristotle. (2008). *Politics*. (H. Davis, Dü., & B. Jowett, Çev.) New York: Cosimo Classics Inc.
- Arnold, A. (1985). *Afghanistan: The Soviet Invasion in Perspective*. Kaliforniya: Hoover Institution Press.
- Aron, R. (1974). Is Multinational Citizenship Possible? *Social Research*, 41(4), 638-656.
- Arslan, C. C. (2021). Osmanlı Hukukçuları Gözünden Tabiiyet Hukuku Kitabının İncelenmesi. *Adalet Dergisi*(67), 491-504.
- Aslantaş, S. (2009). Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813). *Uluslararası İlişkiler*, 6(21), 109-136.

- Atatürk Ansiklopedisi. (2023, Mart 24). *Yüzellilikler*. Mayıs 18, 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yuzellilikler/> adresinden alındı
- Atatürk, M. K. (2019). *Nutuk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Athayi, A. (2017). *Report On Citizenship Law: Afghanistan*. Fiesole: European University Institute.
- Aybay, R. (2004). *Vatandaşlık Hukuku*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Aybay, R., Özbek, N. ve Perçin, G. E. (2008). *Vatandaşlık Hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayly, C. A. (2004). *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections And Comparisons*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Beatty, J. (2008). *Age of Betrayal: The Triumph of Money in America, 1865-1900*. New York: Vintage Books.
- Belton, K. A. (2019). Muddy waters: citizenship and the right to vote in the Commonwealth Caribbean migratory context. *Commonwealth & Comparative Politics*, 57(1), 93-122. doi:<https://doi.org/10.1080/14662043.2019.1545526>
- Benedictus, L. (2006). *A brief history of the passport*. Mayıs 5, 2023 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/travel/2006/nov/17/travelnews> adresinden erişildi.
- Berki, O. F. (1978). 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Fıkralar Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısına İlişkin Düşünceler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 295-300.
- Berlin Eyalet Parlamentosu. (2023). *Abgeordnetenhaus Berlin: Home*. Nisan 27, 2023 tarihinde <https://www.parlament-berlin.de/Das-Haus/Berliner-Ehrenbuerger/lucius-dubignon-clay> adresinden erişildi.
- Besson, A. (2017). Fifty Years before the Antonine Constitution: Access to Roman Citizenship and Exclusive Rights. L. Cecchet, & A. Busetto içinde, *Citizens in the Graeco-Roman World: Aspects of Citizenship from the Archaic Period to AD 212* (s. 199-220). Leiden: Brill.

- Bevans, C. I. (1968). *Treaties and Other International Agreements of the United States of America: Volume 6 (Bilateral treaties, 1776-1949: Canada-Czechoslovakia)*. Washington D.C.: U.S. Government Publishing Office.
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış*, 2(3), 211-226.
- Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı. (2019, Haziran 5). *Foreign Affairs Manual*. U.S. Department of State: <https://fam.state.gov/fam/08fam/08fam030601.html> adresinden alındı
- Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı. (2017). *Historical Background Information On Nationality*. Londra: Home Office of UK.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2001). International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia. Inter-Agency. Nisan 27, 2023 tarihinde u adresinden alındı
- Blok, J. (2009). Perikles' Citizenship Law: A New Perspective. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 58(2), 141-170.
- Blok, J. (2017). Rethinking Athenian Citizenship. J. Blok içinde, *Citizenship in Classical Athens* (s. 1-46). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloom, R. L., Crapster, B. L., & Dunkelberger, H. A. (1958). 3. Rome: Roman Citizenship. Pt. I: Athens, Rome, and Jerusalem: Background of Western Civilization. G. College içinde, *Ideas and Institutions of Western Man* (s. 59-61). Pennsylvania: Gettysburg College.
- Bloom, T. (2011). Contradictions in Formal Commonwealth Citizenship Rights in Commonwealth Countries. *The Round Table*, 100(417), 639-654.
- Bosniak, L. (2000). Citizenship Denationalized. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 7(2), 447-509.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslüm Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Brock, G. (2015, Temmuz 8). *Cosmopolitanism*. Mayıs 18, 2023 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-philosophy> adresinden alındı
- Brubaker, W. R. (1989). The French Revolution and the Invention of Citizenship. *French Politics and Society*, 7(3), 30-49.
- Burin, E. (2005). *Slavery and the Peculiar Solution*,. Gainesville: University Press of Florida.
- Burleigh, M., & Wiperman, W. (1991). *The Racial State: Germany 1933-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burrowes, C. P. (2004). *Power & Press Freedom in Liberia, 1830-1970: The Impact of Globalization and Civil Society on Media-Government Relations*. Trenton, NJ: Africa World Press.
- Byrd, W. (2012). *Lessons from Afghanistan's History for the Current Transition and Beyond*. Washington D.C.: United States Institute of Peace.
- Carens, J. (2000). *Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*. Oxford: Oxford University Press.
- Chamberlain, J. P. (1947). Structure of China's Constitution. *Far Eastern Survey*, 16(9), 100-105.
- Chee-Beng, T. (2012). *Routledge Handbook of the Chinese Diaspora*. London: Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9780203100387>
- Chemerinsky, E. (2019). *Constitutional Law: Principles and Policies (6th ed.)*. New York: Wolters Kluwer.
- Chen, T.-P. (1984). The Nationality Law of the People's Republic of China and the Overseas Chinese in Hong Kong, Macao and Southeast Asia. *NYLS Journal of International and Comparative Law*, 5(2), 281-340.
- Chesterman, S., Ignatieff, M., & Thakur, R. (2005). *Making States Work: State Failure and The Crisis of Governance*. Tokyo: United Nations University Press.
- Childers, T. (2017). *The Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York: Simon & Schuster.

- Chiu, H. (1990). Nationality and International Law in Chinese Perspective. *Maryland Series in Contemporary Asian Studies*, 1(3), 1-54.
- Chutung, T. (1910). The Chinese Nationality Law, 1909. *American Journal of International Law*, 4(2), 404 - 411. doi:<https://doi.org/10.2307/2186620>
- Cin, H., & Akgündüz, A. (1996). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Commonwealth Foundation. (2010). Report of the Inaugural Commonwealth Conference: Citizenship and the Commonwealth. *Report of the Inaugural Commonwealth Conference* (s. 5-45). Windsor, Berkshire: Commonwealth Foundation.
<https://cscuk.fcdo.gov.uk/wp-content/uploads/2011/10/citizenship-and-the-commonwealth.pdf> adresinden alındı
- Connah, L. (2021). US Intervention in Afghanistan: Justifying the Unjustifiable? *South Asia Research*, 70-86.
- Constant, B. (1988). *Constant: Political Writings*. (B. Fontana, Çev.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Cullen, L. M. (2003). *A History of Japan, 1582-1941: Internal and External Worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çarıklı, H. M. (1967). *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çin Millî İstatistik Bürosu. (2021, Mayıs 11). *National Bureau of Statistic of China*. Mart 25, 2023 tarihinde <http://www.stats.gov.cn> adresinden alındı
- Çuçak, M. (2016). İslam Hukuk Literatüründe Dârulislâm ve Dârulharbın Sınırları. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 205-225.
- Dean, A. (1955). United States Foreign Policy and Formosa. *Foreign Affairs*, 33(3), 360-375.
- Dolganov, A. (2021). Documenting Roman Citizenship. C. Ando, & M. Lavan içinde, *Roman and Local Citizenship in the Long Second Century CE* (s. 185-228). Oxford: Oxford University Press.

- Duman, D., & Tuna, E. (2012). II. Meşrutiyet Dönemi İlk Vatandaşlık Kitaplarından Biri Olan "Rehber-i İttihad"ın İçerik Analizi. *Turkish Studies*, 7(4), 1631-1648.
- Dunn-Marcos, R. (2005). *Liberians: An Introduction to Their History and Culture*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics, Cultural Orientation Resource Center.
- Dupree, L. (1978). *Afghanistan*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Duxbury, A. (2006). The Commonwealth Secretariat and the Implementation of Human Rights. *The Round Table*, 95(385), 425-440. doi:10.1080/00358530600757318
- Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düzenli, K. (2020). Yurttaşlığın Tarihsel Dönüşümü ve Türkiye'de Yurttaşlık. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Editors of Encyclopaedia. (2022, Ağustos 13). *Britannica*. Nisan 25, 2023 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Commonwealth-association-of-states> adresinden alındı
- Editors of Encyclopaedia. (2023, Mart 31). *Sparta*. Nisan 9, 2023 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Sparta> adresinden alındı
- Editors of History. (2009, Kasım 12). *Sparta*. (A. T. Networks, Prodüktör) Nisan 9, 2023 tarihinde HISTORY: <https://www.history.com/topics/ancient-rome/sparta> adresinden alındı
- Encyclopaedia, E. o. (2023, Mart 15). *Nazi Party*. Nisan 30, 2023 tarihinde Britannica: <https://www.britannica.com/topic/Nazi-Party> adresinden alındı
- Encyclopedia Britannica . (2023, Şubat 28). *Phalanx Military Formation*. (T. E. Britannica, Editör) Mayıs 25, 2023 tarihinde Britannica: <https://www.britannica.com/topic/phalanx-military-formation> adresinden alındı

- Erten, R. (2008). Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısının Türk Vatandaşlığının Kazanılmasına İlişkin Hükümleri Hakkında Değerlendirmeler. *Ankara Barosu Dergisi*, 0(4), 36-61.
- Evans, R. J. (2003). *The Coming of the Third Reich*. New York: Penguin.
- Everson, M. (1995). The Legacy of Market Citizen. J. Shaw, & G. More içinde, *New Legal Dynamics of the European Union* (s. 73-90). Oxford: Clarendon.
- Ewans, M. (2002). *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics*. New York: HarperCollins.
- Fairchild, H. P. (1924). The Immigration Law of 1924. *The Quarterly Journal of Economics*, 38(4), 653-665.
- Finley, M. (1960). *Slavery in Classical Antiquity*. Cambridge: W.Heffer & Sons Ltd.
- Flournor, R. J. (1923). The New Married Women's Citizenship Law. *The Yale Law Journal*, 33(2), 159-170.
- Fuad, M. (2006). *Tabiiyyet*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Goldhagen, D. (1996). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf.
- Goloğlu, M. (2011). *Erzurum Kongresi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gouldner, A. W. (1965). *Enter Plato: Classical Greece and the Origins of Social Theory*. New York: Basic Books.
- Gökalp, Z. (1989). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gözler, K. (2001). Devletin Bir Unsuru Olarak "Millet" Kavramı. *Türkiye Günlüğü*(64), 108-123.
- Güven, F. (2007). Avrupa Birliğinde Vatandaşlık Kavramı. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Hall, K. (1992). *Oxford Companion to the Supreme Court of the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanioğlu, M. Ş. (2009). *The Second Constitutional Period, 1908–1918* (Cilt 4). (R. Kasaba, Dü.) Cambridge: Cambridge University Press.

- Hanioğlu, Ş. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 5). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heater, D. B. (2004). *A Brief History of Citizenship*. New York: New York University Press.
- Hezarfen, A. (1999). *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hickman, L. A. (2004). Pragmatism, Postmodernism, and Global Citizenship. *Metaphilosophy*, 35(1/2), 65-81.
- Higham, J. (1956). American Immigration Policy in Historical Perspective. *Law and Contemporary Problems*, 21(2), 213-235.
- Hobbes, T. (1991). *Hobbes: Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornblower, S. (2023, Mart 10). *Ancient Greek Civilization*. Mayıs 18, 2023 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/ancient-Greece> adresinden alındı
- Hsieh, J. (1986). China's Nationalities Policy: Its Development and Problems. *Anthropos*, 81(1/3), 1-20.
- Human Rights Watch. (2005). *Blood-Stained Hands: Past Atrocities in Kabul and Afghanistan's Legacy of Impunity*. New York: Human Rights Watch Press.
- Ienaga, S. (1978). *The Pacific War 1931-1945*. New York: Pantheon Books.
- İnalcık, H. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Isin, E. F. (2009). Citizenship in Flux: The Figure of the Activist Citizen. *Subjectivity*, 29(1), 367-388. doi:<https://doi.org/10.1057/sub.2009.25>
- Jafari, A., & Batebi, S. (2015). Citizen and Citizenship Rights. *Cumhuriyet Üniversitesi Fed Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(3), 4083-4092.
- Janoski, T., & Gran, B. (2009). Political Citizenship: Foundations of Rights. E. Isin, & B. S. Turner içinde, *Handbook of Citizenship Studies* (s. 13-14). London: SAGE Publications Ltd.

- Joint Committee on Printing. (2007). *The Constitution of the United States of America*. Washington D.C.: U.S. Government Publishing Office.
- Jones, Bowen, Petterson, Rahl, Holsoe, & E., S. (2023, Ocak 4). *Liberia*. Mart 27, 2023 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Liberia> adresinden alındı
- Kakar, P. L., & Schiwal, J. (2021). *Lessons from the 1931 Constitution of Nadir Khan: Religious Inclusion and Reform*. United States Institute of Peace, Afghan Peace Process Issues Paper. Washington D.C.: United States Institute of Peace.
- Kalıpcı, M. (2018). Economic Effects of the Opium Wars for Imperial China: The Downfall of an Empire. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 291-304.
- Karpat, K. H. (2012). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, A. (1998). İslâm Hukukuna Göre Vatandaşlığın Temel Esasları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 339-351.
- Kaygusuz, Ö. (2005). Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncüleri: Milli Mücadele Dönemi'nde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(2), 195-217.
- Kelly, G. A. (1979). Who Needs a Theory of Citizenship? *Daedalus*, 21-36.
- Kershaw, I. (2008). *Hitler: A Biography*. New York: W.W. Norton & Company.
- Kettner, J. H. (1978). *The Development of American Citizenship, 1608-1870*. North Carolina: University of North Carolina Press.
- Khan, S. K. (2021, Eylül 28). *Taliban to implement monarch-era Constitution in Afghanistan*. Mart 7, 2023 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/taliban-to-implement-monarch-era-constitution-in-afghanistan/2377376> adresinden alındı
- Kılınç, A. (2021). *Osmanlı Hukukçuları Gözünden Tabiiyet Hukuku*. Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları.

- Kim, J. (2012). *A History of Korea: From "Land of the Morning Calm" to States in Conflict*. New York: Indiana University Press.
- Kleingeld, Pauline, & Brown, E. (2019). *Cosmopolitanism*. (E. N. Zalta, Editör) Nisan 16, 2023 tarihinde Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/cosmopolitanism> adresinden alındı
- Korkut, L. (2014). Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 5-42.
- Kulik, R. (2023, Şubat 13). *Xenophobia*. Nisan 27, 2023 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/science/xenophobia> adresinden alındı
- Kymlicka, W. (1996). *Education for citizenship*. Wien: Institut für Höhere Studien (IHS).
- Labbe, R. M., & Lurie, J. (2003). *The Slaughterhouse Cases: Regulation, Reconstruction, and the Fourteenth Amendment*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lewis, B. (1992). *İslam'ın Siyasal Dili*. (F. Taşar, Çev.) Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Leydet, D. (2017, Eylül 21). *Citizenship*. Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/citizenship/> adresinden alındı
- Lind, M. (1997). *Hamilton's Republic: Readings in the American Democratic Nationalist Tradition*. New York: Free Press.
- Marshall, T. (1950). *Citizenship and Social Class, and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAfee, N. (2000). *Habermas, Kristeva, and Citizenship*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Mello, R. (2014). *Moses Robinson and the Founding of Vermont*. Barre, Washington, Vermont: Vermont Historical Society.

- Miller, D. (1998). The Left, the Nation-State, and European Citizenship. *Dissent*, 47-51.
- Miller, D. (2000). *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Molavi, S. C. (2013). *Stateless Citizenship: The Palestinian-Arab Citizens of Israel* (Cilt 54). Leiden: Brill.
- Mouffe, C. (1992). *Dimensions of Radical Democracy*. London: Verso.
- Müstecabizâde İsmet. (1325 R [1909 M]). *Rehber-i İttihad*. İzmir: İBB Kütüphaneleri.
- Nişanyan, S. (2022). *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberus.
- Okman, T. (2002). *Avrupa Birliği Anayasası'nın Temelleri*. Ankara : Atılım Yayınları.
- Osmanağaoğlu, C. (2003). Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi. *Doktora Tezi*. İstanbul.
- Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Öztürk, F. (2009). The Ottoman Millet System. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*(16), 71-86.
- Öztürk, N. (2007). Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısının Vatandaşlığın İrade Dışı Kaybı Yollarına Yaklaşımı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(73), 95-131.
- Pailey, R. N. (2016). Birthplace, Bloodline and Beyond: How 'Liberian Citizenship' Is Currently Constructed in Liberia and Abroad. *Citizenship Studies*, 20(6-7), 811-829.
- Paine, S. C. (2003). *The Sino-Japanese War of 1894–1895: Perceptions, Power, and Primacy*. Cambridge: Cambridge University Pres.
- Patton, S. (2019). The Peace of Westphalia and it Affects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy. *The Histories*, 10(1), 91-99. https://digitalcommons.lasalle.edu/the_histories/vol10/iss1/5 adresinden alındı

- Perry, K. H. (2015). *London is the Place for Me: Black Britons, Citizenship and the Politics of Race*. Oxford: Oxford University Press.
doi:<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190240202.001.0001>
- Pham, J.-P. (2004). *Liberia: Portrait of a Failed State*. New York: Reed Press.
- Piattoeva, N. (2016). Citizenship and Nationality. J. Stone, R. M. Dennis, P. S. Rizova, A. D. Smith, & X. Hou içinde, *TheWiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism* (s. 1-4). New York: JohnWiley & Sons, Ltd.
doi:10.1002/9781118663202.wberen560
- Polat, E. G. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, 127-157.
- Rancière, J. (2004). Who Is the Subject of the Rights of Man? *The South Atlantic Quarterly*, 103(2-3), 297-310.
- Ringer, B. B. (1983). *We the People and Others: Duality and America's Treatment of Its Racial Minorities*. New York: Routledge Kegan & Paul.
- Roche, M. (1995). Citizenship and Modernity. *The British Journal of Sociology*, 46(4), 715-733.
- Romo, V. (2019, Aralık 13). *American Samoans' Citizenship Status Still In Limbo After Judge Issues Stay*. Mayıs 3, 2023 tarihinde Texas Public Radio: <https://www.tpr.org/2019-12-13/american-samoans-citizenship-status-still-in-limbo-after-judge-issues-stay> adresinden alındı
- Rosas, A., & Antola, E. (1995). *A Citizens' Europe: In Search of a New Order*. New York: Sage.
- Rütte, B. v. (2022). *The Human Right to Citizenship*. Leiden: Brill.
- Sassen, S. (2009). Towards Post-National and Denationalized Citizenship. E. Isin, & B. S. Turner içinde, *Handbook of Citizenship Studies* (s. 277-291). Londra: SAGE Publications Ltd.
- Schuck, P. H. (2009). Liberal Citizenship. E. Isin, & B. S. Turner içinde, *Handbook of Citizenship Studies* (s. 134). London: SAGE Publications Ltd.
doi:<https://doi.org/10.4135/9781848608276>

- Schwartz, B. (1997). *A Book of Legal Lists: The Best and Worst in American Law*. New York: Oxford University Press.
- Serbestoğlu, İ. (2010). Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet. *Doktora Tezi*. Samsun.
- Serbestoğlu, İ. (2011). Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(29), 193-214.
- Shaw, J. (1997). The Many Pasts and Futures of European Citizenship. *European Law Review*, 554-572.
- Shaw, M. (1994). *Global Society and International Relations: Sociological Concepts and Political Perspectives*. Cambridge: Polity.
- Shih-ju, C. (1966). *The Question of the Nationality of Overseas Chinese*. Taipei: Cheng-chung Book Co.
- Shirer, W. L. (1960). *The Rise and Fall of the Third Reich*. New York: Simon & Schuster.
- Smith, A. D. (1989). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- Smith, A. D. (2005). *Ulusal Kimlik ve Avrupa'nın Birleşme Fikri*. (A. Çakıroğlu, Çev.) İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Soysal, Y. (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Spiro, P. J. (2015). *Report On Citizenship Law: United States of Americca*. Fiesole: European University Institute.
- Stolcke, V. (1997). The Nature of Nationality. V. M. Bader içinde, *Citizenship and Exclusion* (s. 208). New York: St Martin's Press.
- Sumaworo, M. D. (2022). The New Dual Citizenship Law of Liberia: Readings and Analyses. *Journal of Asian and African Social Science and Humanities*, 8(4), 25-36.
- Şit, B. (2008). Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış. *TBB Dergisi*(76), 64-82.

- Tamer, A. A. (2022). Yeni Anayasa Tartışmalarında Vatandaşlık Kavramının İncelenmesi. A. Nohutçu içinde, *Türkiye İçin Yeni Anayasa Vizyonu ve Yol Haritası* (Cilt 1, s. 275). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- The Commonwealth. (2023). *Our History: Commonwealth*. Nisan 27, 2023 tarihinde The Commonwealth: <https://thecommonwealth.org/history> adresinden alındı
- The Editors of Encyclopaedia. (2011, Kasım 25). *Civitas*. Nisan 8, 2023 tarihinde Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/civitas> adresinden alındı
- The Editors of Encyclopaedia. (2023, Nisan 4). *Citizenship*. Nisan 13, 2023 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/citizenship> adresinden alındı
- The George Washington University. (2001, Ekim 26). *The Once and Future King*:. Mayıs 18, 2023 tarihinde The National Security Archive: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB59/> adresinden alındı
- The UN Refugee Agency. (2023). *About Statelessness*. Mayıs 29, 2023 tarihinde UNHCR: <https://www.unhcr.org/ibelong/about-statelessness/> adresinden alındı
- The UN Refugee Agency. (2023). *Ending Statelessness*. Nisan 14, 2023 tarihinde UNHCR: <https://www.unhcr.org/ending-statelessness.html> adresinden alındı
- Thomas, C. (2021). *Taliban Government in Afghanistan: Background and Issues for Congress*. Washington D.C.: Congressional Research Digital Collection.
- Toprak, Z. (1988). 80. Yıldönümünde Hürriyetin İlanı ve Rehber-i İttihad. *Toplum ve Bilim*(42), 157-173.
- Töre, N. (2017). Değişen Dünyada Vatandaşlık. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 553-595.
- Turner, B. S. (1990). Outline Of A Theory Of Citizenship. *Sociology*, 24(2), 189-217.

- Turner, B. S. (2013). Cosmopolitan Virtue: Loyalty and the City. E. F. Isin içinde, *Democracy, Citizenship and the Global City* (1. b., s. 129-137). London: Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9780203354384>
- Türk, H. B. (2016). Radikal Demokraside Siyasal Temsil Sorununu Carl Schmitt Üzerinden Düşünmek. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(27), 167-182.
- Türkan, Ç. (2021). Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik (1919-1923). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Dergisi*(8), 159-194.
- U.S. State Department. (2023). *Office of the Historian*. Mart 27, 2023 tarihinde Office of the Historian Web Site: <https://history.state.gov/milestones/1830-1860/liberia> adresinden alındı
- Ulukaya, G. (2022). 1869 Osmanlı Tabiiyet Kanunu ve Büyük Devletlerin Bu Kanuna Bakışı. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve BeĞeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 136-150.
- United Press International. (1992, Kasım 9). *Gorbachev, Kohl and Reagan named honorary citizens of Berlin*. Mayıs 8, 2023 tarihinde UPI: <https://www.upi.com/Archives/1992/11/09/Gorbachev-Kohl-and-Reagan-named-honorary-citizens-of-Berlin/6737721285200/> adresinden alındı
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.
- Walzer, M. (1989). Citizenship. T. Ball, J. Farr, & R. L. Hanson içinde, *Political Innovation and Conceptual Change* (s. 211). Cambridge: Cambridge University Press.
- Weiler, J. H. (1999). *The Constitution of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weis, P. (1979). *Nationality and Statelessness in International Law*. Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Nordhoff.
- Xi, W. (2010). Citizenship and Nation-Building in American History and Beyond. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2, 2(5), 7017-7029.

- Yavuzer, M. S. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Din ve Vicdan Özgürlüğü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 221-247.
- Yıldız, A. (2001). *"Ne Mutlu Türk'üm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmazer, Z. (2003). *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yurtseven, Y. (2000). İslam Hukuku ve Klasik Dönem Osmanlı Uygulamasında Zimmîlerin Hukuki Statüsü. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), 439-462.

EKLER

EK-1. Reich Vatandaşlık Kanunu Orijinal Metin

1146

Reichsgesetzblatt, Jahrgang 1935, Teil I

Reichsbürgergesetz.

Vom 15. September 1935.

Der Reichstag hat einstimmig das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

§ 1

(1) Staatsangehöriger ist, wer dem Schutzverband des Deutschen Reiches angehört und ihm dafür besonders verpflichtet ist.

(2) Die Staatsangehörigkeit wird nach den Vorschriften des Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes erworben.

§ 2

(1) Reichsbürger ist nur der Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes, der durch sein Verhalten beweist, daß er gewillt und geeignet ist, in Treue dem Deutschen Volk und Reich zu dienen.

(2) Das Reichsbürgerrecht wird durch Verleihung des Reichsbürgerbriefes erworben.

(3) Der Reichsbürger ist der alleinige Träger der vollen politischen Rechte nach Maßgabe der Gesetze.

§ 3

Der Reichsminister des Innern erläßt im Einvernehmen mit dem Stellvertreter des Führers die zur Durchführung und Ergänzung des Gesetzes erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften.

Nürnberg, den 15. September 1935,
am Reichsparteitag der Freiheit.

Der Führer und Reichskanzler

Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern

Fried

Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre.

Vom 15. September 1935.

Durchdrungen von der Erkenntnis, daß die Reinheit des deutschen Blutes die Voraussetzung für den Fortbestand des Deutschen Volkes ist, und beseelt von dem unbeugsamen Willen, die Deutsche Nation für alle Zukunft zu sichern, hat der Reichstag einstimmig das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

§ 1

(1) Eheschließungen zwischen Juden und Staatsangehörigen deutschen oder artverwandten Blutes sind verboten. Trotzdem geschlossene Ehen sind nichtig, auch wenn sie zur Umgehung dieses Gesetzes im Ausland geschlossen sind.

(2) Die Nichtigkeitsklage kann nur der Staatsanwalt erheben.

EK-2. Alman Kanını ve Onurunu Koruma Kanunu Orijinal Metin

Nr. 100 — Tag der Ausgabe: Berlin, den 16. September 1935

1147

§ 2

Außerehelicher Verkehr zwischen Juden und Staatsangehörigen deutschen oder artverwandten Blutes ist verboten.

§ 3

Juden dürfen weibliche Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes unter 45 Jahren in ihrem Haushalt nicht beschäftigen.

§ 4

(1) Juden ist das Führen der Reichs- und Nationalflagge und das Zeigen der Reichsfarben verboten.
(2) Dagegen ist ihnen das Zeigen der jüdischen Farben gestattet. Die Ausübung dieser Befugnis steht unter staatlichem Schutz.

§ 5

(1) Wer dem Verbot des § 1 zuwiderhandelt, wird mit Zuchthaus bestraft.
(2) Der Mann, der dem Verbot des § 2 zuwiderhandelt, wird mit Gefängnis oder mit Zuchthaus bestraft.
(3) Wer den Bestimmungen der §§ 3 oder 4 zuwiderhandelt, wird mit Gefängnis bis zu einem Jahr und mit Geldstrafe oder mit einer dieser Strafen bestraft.

§ 6

Der Reichsminister des Innern erläßt im Einvernehmen mit dem Stellvertreter des Führers und dem Reichsminister der Justiz die zur Durchführung und Ergänzung des Gesetzes erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften.

§ 7

Das Gesetz tritt am Tage nach der Verkündung, § 3 jedoch erst am 1. Januar 1936 in Kraft.

Nürnberg, den 15. September 1935,
am Reichsparteitag der Freiheit.

Der Führer und Reichskanzler

Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern

Trick

Der Reichsminister der Justiz

Dr. Gürtner

Der Stellvertreter des Führers

R. Heß

Reichsminister ohne Geschäftsbereich

Das Reichsgesetzblatt erscheint in zwei gesonderten Teilen — Teil I und Teil II —.

Fortlaufender Bezug nur durch die Postanstalten. Bezugspreis vierteljährlich für Teil I = 1,75 *R.M.*, für Teil II = 2,10 *R.M.*. Einzelbezug jeder (auch jeder älteren) Nummer nur vom Reichsverlagsamt, Berlin NW 40, Scharnhorststraße Nr. 4 (Fernsprecher: D 2 Weidenbaum 9265 — Postfachkonto: Berlin 96 209). Einzelnummern werden nach dem Umfang berechnet. Preis für den achtfertigen Bogen 15 *Rpf.*, aus abgelassenen Jahrgängen 10 *Rpf.*, ausschließlich der Postdrucksachengebühr.

Bei größeren Bestellungen 10 bis 60 v. H. Preisermäßigung.

Herausgegeben vom Reichsministerium des Innern. — Gedruckt in der Reichsdruckerei, Berlin.

EK-3. Nürnberg Yasalarının Alman Resmî Gazetesi "*Reichsgesetzblatt*"ta
Yayımlanmış Başlık Sayfası

		1145
Reichsgesetzblatt		
Teil I		
1935	Ausgegeben zu Berlin, den 16. September 1935	Nr. 100
Tag	Inhalt	Seite
15. 9. 35	Reichsflaggengesetz	1145
15. 9. 35	Reichsbürgergesetz	1146
15. 9. 35	Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre	1146

Reichsflaggengesetz.	
Vom 15. September 1935.	
Der Reichstag hat einstimmig das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:	
Artikel 1	
Die Reichsfarben sind schwarz-weiß-rot.	
Artikel 2	
Reichs- und Nationalflagge ist die Hakenkreuzflagge. Sie ist zugleich Handelsflagge.	
Artikel 3	
Der Führer und Reichskanzler bestimmt die Form der Reichskriegsflagge und der Reichsdienstflagge.	
Artikel 4	
Der Reichsminister des Innern erläßt, soweit nicht die Zuständigkeit des Reichskriegsministers gegeben ist, die zur Durchführung und Ergänzung dieses Gesetzes erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften.	
Artikel 5	
Dieses Gesetz tritt am Tage nach der Verkündung in Kraft.	
Nürnberg, den 15. September 1935, am Reichsparteitag der Freiheit.	
Der Führer und Reichskanzler Adolf Hitler	
Der Reichsminister des Innern Fried	
Der Reichskriegsminister und Oberbefehlshaber der Wehrmacht von Blomberg	
(Vierzehnter Tag nach Ablauf des Ausgabetags: 30. September 1935) Reichsgesetzbl. 1935 I	
294	

**EK-4. Nürnberg Yasalarının Müttefik Kuvvetler Tarafından Ele Geçirilmiş
İmzalı Metinleri**

TA 9863/5012

Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes
und der deutschen Ehre.

Vom 15. September 1935.

Durchdrungen von der Erkenntnis, daß die Reinheit des deutschen Blutes die Voraussetzung für den Fortbestand des Deutschen Volkes ist, und beseelt von dem unbeugsamen Willen, die Deutsche Nation für alle Zukunft zu sichern, hat der Reichstag einstimmig das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

§ 1

- (1) Eheschließungen zwischen Juden und Staatsangehörigen deutschen oder artverwandten Blutes sind verboten. Trotzdem geschlossene Ehen sind nichtig, auch wenn sie zur Umgehung dieses Gesetzes im Ausland geschlossen sind.
- (2) Die Nichtigkeitsklage kann nur der Staatsanwalt erheben.

§ 2

Außerehelicher ~~Geschlechts~~verkehr zwischen Juden und Staatsangehörigen deutschen oder artverwandten Blutes ist verboten.

§ 3

Juden dürfen weibliche Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes unter 45 Jahren in ihrem Haushalt nicht beschäftigen.

§ 4

- (1) Juden ist das Hissen der Reichs- und Nationalflagge und das Zeigen der Reichsfarben verboten.
- (2) Dagegen ist ihnen das Zeigen der jüdischen Farben gestattet. Die Ausübung dieser Befugnis steht unter staatlichem Schutz.

. / .

Anf. 2248.

§ 5

- (1) Wer dem Verbot des § 1 zuwiderhandelt, wird mit Zuchthaus bestraft.
- (2) Der Mann, der dem Verbot des § 2 zuwiderhandelt, wird mit Gefängnis oder mit Zuchthaus bestraft.
- (3) Wer den Bestimmungen der §§ 3 oder 4 zuwiderhandelt, wird mit Gefängnis bis zu einem Jahr und mit Geldstrafe oder mit einer dieser Strafen bestraft.

§ 6

Der Reichsminister des Innern erläßt im Einvernehmen mit dem Stellvertreter des Führers und dem Reichsminister der Justiz die zur Durchführung und Ergänzung des Gesetzes erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften.

§ 7

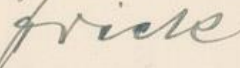
Das Gesetz tritt am Tage nach der Verkündung, § 3 jedoch erst am 1. Januar 1936 in Kraft.

Nürnberg, den 15. September 1935,
am Reichsparteitag der Freiheit.

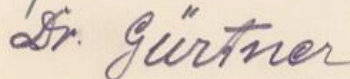
Der Führer und Reichskanzler.

Der Reichsminister des Innern.

Der Reichsminister der Justiz.

Der Stellvertreter des Führers.

7/9862/5016

Reichsbürgergesetz

Vom 15. September 1935.

Der Reichstag hat einstimmig das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird:

§ 1

- (1) Staatsangehöriger ist, wer dem Schutzverband des Deutschen Reiches angehört und ihm dafür besonders verpflichtet ist.
- (2) Die Staatsangehörigkeit wird nach den Vorschriften des Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes erworben.

§ 2

- (1) Reichsbürger ist nur der Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes, der durch sein Verhalten beweist, daß er gewillt und geeignet ist, in Treue dem Deutschen Volk und Reich zu dienen.
- (2) Das Reichsbürgerrecht wird durch Verleihung des Reichsbürgerbriefes erworben.
- (3) Der Reichsbürger ist der alleinige Träger der vollen politischen Rechte nach Maßgabe der Gesetze.

§ 3

Der Reichsminister des Innern erläßt im Einvernehmen mit dem Stellvertreter des Führers die zur Durchführung und Ergänzung des Gesetzes erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften.

Nürnberg, den 15. September 1935,
am Reichsparteitag der Freiheit.

Der Führer und Reichskanzler

Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern

Frick

Anf. 22. 53.